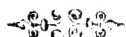

3045

પરસી મોહ હુમ્મદરીફ

નાટક.

અનાવગાર.

રાજેશ્રી ઝવેરીલાલ ધનસુખરામ દીક્ષીત.

આમતાવાદમાં

આસ્તોડીયાની સડક ઉપર અનુદાત્ત સમાચાર

હાપખાનામાં વડુમાઈ મુરતી છપાવી

પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સન ૧૯૮૭

સર્વત ૧૯૪૩

કીમત રૂ ૦-૮-૦

(કાયદા પ્રમાણે અંગરસામીતવનો હક રાખ્યો છે).

પરમ દયાળુ આર્યભુમિનિવાસી

પત્રકર્તા, ગ્રંથકર્તા અને બીજા વિદ્વાન મુરખીયો!

હોલતી સ્થિતીપર ચઢતા નહાતા કે મ્હોટા, પણ જંગલ સમાન બચંકર સ્થળે સાંધારણુ અવસ્થામાં ઠહર વિના કામ કરવાની અબીલાશા રાખી કોઈ પણ પ્રકરણને ભરપૂર ચીંતા અને અપમશ આદિ જે જે વિકટ દુઃખો ભોગવવાં પડે છે; એ વાત આપ આર્ય મુજોથી અજાણી નથી! અનેક આપદથી પ્રાપ્ત થતા અપવાદો જાહેન કરીને, પણ પોતાના સ્વદેશ હિતાર્થે ખરી પ્રેમભક્તિથી આપ મુરખીયો, જે શેવા કરતા આવ્યા છો, તે પ્રસિદ્ધ રીતે પ્રસંશનીય છે. પુગાર મજેથી મ્હોટા બોજા સત-ધિશોને હાથે થતા ઇનસાફ કર્તા પત્રકર્તાની સલાવકતા કચેરી સમગ્ર વર્ગમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે; ધણે દુરથી પણ સર્વેની પ્રેમળ દ્રષ્ટીના યોગે માત્ર દ્રવ્ય વિના જે અમુક્ય લાભ થયો છે તે ઉપકારના બદલામાં, આ એક અદ્વિતીયી લખેલું સધુ પુસ્તક આપ વિદ્વાનોની પવિત્ર શેવામાં અર્પણ કરું છું, તો તે માન્ય કરી અપ્રાધ ક્ષમા કરશો.

પ્રેમાભિલાશી હું છું.

આશાકિત શૈવક.

અ. ધ. દીક્ષીત.

પુ. કર્તા.

ઉદ્દેશ.

**પરાધિનં વૃથાજન્મ, પરસ્ત્રીણાં વૃથાસુખં.
પરગ્રહેવૃથાલક્ષ્મિ, વિદ્યાયાં પુસ્તકેવૃથાઃ॥**

ભાવાર્થ—“પારકા માણસને આધિન રહેવું, પારકી સ્ત્રીથી સુખ સેવાની ઇચ્છા રાખવી, પારકે ઘેર રહેતી લક્ષ્મીની આશાથી મગર રહેવું અને માત્ર શિખેલી વિદ્યાપુસ્તકમાં રાખવી એ ચાર વાતો આ જગતમાં નિર્થક ગણાય છે.

જગતકર્તા પરમેશ્વરે આં શ્રદ્ધિનું નિર્માણ કરતી વખતે અનેક પ્રકારની મોહ માયાઓ ઉત્પન્ન કરેલી છે. તેમાં સ્ત્રીરૂપી મોહ પાશ એવી ચમત્કારિક છે, કે જેની અંદર બ્રહ્મા, શિવ, ઇંદ્ર, ચંદ્ર આદિ દેવતાઓ; વિશ્વામિત્ર, પારાશર જેવા મહાન તપસ્વી ત્રિપિયો; રાવણ દુર્યોધન જેવા મહાનબળીષ્ઠ દેવાંશી રાજાઓ સુદ્ધાંત પળ પોતાના સત્કર્મને લુપ્તી જઈ અપયશ પામ્યા છે. શુભ નિશુભ આદિ શુરવીર દૈત્યોએ પરસ્ત્રીના મોહમાં લપટાઇને સહકુળ નાશ કીધો છે. કરણ જેવો આખી ગુજ્જર લુભિનો પ્રખ્યાત બળવાન રાજા, પોતાના પ્રધાનની સ્ત્રીના મોહમાં લપટાઇ તેને મેળવવાની ઇચ્છાથી આખી ગુજરાતનું રાજ્ય ગુમાવી બેઠો, અને તે દીવશથી આ ગુજરાત—કે જેની શ્રેષ્ઠતા ઉપર વીચાર કરતા સ્વર્ગ લોકની ઉપમા આપીએ તો ચાલી શકે, તે પારકા લોકના હાથમાં જતી રહ્યાથી સર્વ શક્તિને આપનાર દ્રવ્યનો નાશ થયો છે! મ્હોટા મ્હોટા નામાંકિત

બ્રહ્મસ્થો પણ પરસ્ત્રીને પરમેશ્વર સમાન માની તેના પ્રેમ મમાં નિરંતરવિચાર કરી અપયશને પામતા થએલા, એટલું છતાં પણ પારકી સ્ત્રી કામની થઈ નથી આ વાત નિઃસંશય છે.

માત્ર જગતકર્તાની અદ્ભુત ક્ષિલાથી દેવો, દાનવો અને મહાપ્રતાપી રાજાઓ જેવા જ્ઞાની માણસો પણ પરસ્ત્રીથી ચતાં દુષ્પિત પરિણામોને લુપ્તી જઈ કર્મ યોગે એ મોહ-જળમાં સપડાઈને અનેક પ્રકારનું દુઃખ પામેલા, ત્યારે માણસ જાત કસાય એમાં વિશેષ આશ્ચર્ય સરખું કાંઈ નથી. કથા, પુરાણ અને ઇતિહાસીક વિષયોનું અવલોકન કરતાં એમ તો સીદ્ધ થઈ શકે છે કે, પરસ્ત્રી કેટલી દુષ્કારક છે તેનું યથાર્થ વણું દેવલોકથી પણ થઈ શક્યુ નથી, તો મારી દુંડી મતીથી શું લખી શકાય ? તોપણ—

માણસ જાતને આ મોહ ઉત્પન્ન થવામાં સંસારીક તથા ધાર્મિક વિદ્યા સમંધી અધુરું જ્ઞાન, દુષ્ટ લોકોની સંગતી અને જીવાની, દ્રવ્ય કે અધિકારના મદમાં કામાંધ થઈ પોતાનું મન સાધ્ય નાખવાનું અશક્તપણું આ ત્રણ વાતો મુખ્ય છે કેટલાક તૈરણ અને પાકી વયના પુરુષો પોતાની સ્ત્રી સુસ્વરૂપને સંપુર્ણ ગુણવાન છતાં પણ તેને તજીને એક નીચ કે ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલી રૂપ અને ગુણ રહીત પારકી સ્ત્રીને ઉત્તમ માની તેની સાથે સ્નેહ કરે છે, લાખો રૂપૈઆની દોલતનો માત્ર થોડાજ વખતમાં નાશ કરે છે; અને પરસ્ત્રીરૂપી લાગેલું દુર્વ્યસન મુક્ત કરવાના સાધનો ન યોજતાં પછસાની તગી પડે

થી ચોરી કરીને પણ તેણીનું પોષણ કરતાં સુધી નાહિ-
મત થતા નથી. જુગાર અને વ્યમન ઇલાદી દુષ્કર્મો પ-
રસ્ત્રીના નાશ લા પુરૂષની સાથે એક મીત્ર સમાન સમ-
ધ જોડીને તેની પાછળ લાગેલાંજ રહે છે.

પરસ્ત્રી રૂપી સંપુર્ણ દુઃખદાયક વિચીત્ર મોહ ધવાશી
બન, આખર, ધર્મ અને શરીર શક્તિનો નાશ થાય છે. ધરનાં
ફળાહારનાં પણ વડીલ પ્રમાણે ગણાયલાં માણસો સાથે કેવી
વર્તણૂક ચક્રાવતી એ વાત મનમાં ન રહેતાં લાજ મરજ-
દનો લોપ થઈ જાય છે; મનુષ્ય રૂપી ઉત્તમ અવતારમાં
જન્મ અપનાર પરમ કપાળુ પરમાત્માના ઉપકારીક બદ
લામાં તેનું ભજન કરી દિવસો કાઢાડવાની યથા શક્તિ દ-
ત્તકા ઉપજ ન થતાં નિરંતર પરસ્ત્રીના પ્રેમમાં અજ્ઞાન મુ-
નુષ્યોનું મન લાગેલું રહે છે! અને આ કારણ એવું સખળ
થઈ પડે છે કે, તેજમણુતામાં પડ્યા પછી કોઈ જાતનું કા-
મ ન સુઝતાં વખતે દેહનો નાશ થવા સરખા પ્રસંગો આ-
વે છે બાહ્યાવસ્થામાં પોતાના બાળકોને માખાપો લાડ લ-
ડાવીને બહેકાવે છે, તેથી ધાસ્તીનો ભાગ રહેતો નથી,
અને એજ કારણથી તેવા અજ્ઞાન બાળકોમાં પરસ્ત્રીનો મો-
હ પુર્ણ રીતે ફેલાવો પામી અનેક પ્રકારનાં દુષ્પ જોવાં પ-
ડે છે, પણ આખરે કોઈ સુઝ જ્ઞાતી પુરૂષના સમાગમ
થી પોતાનું અજ્ઞાન દુર થઈ ધણાક ગ્રહસ્થો આ વ્યસન
ને તજી દઈ સુધારાના માર્ગે ચઢે છે.

આ પુસ્તક સંવત ૧૯૪૧ ના કારતક માસમાં મેં મારા
ભાવવા સમઘી પ્રથમના મન વખતે તૈઅર કરેલું, પર-

તું પરતંત્રતા ભરેલી નોકરી જેવાં કેટલાંક યત્નોમાં ભટકાં
 મારતાં આખરે નિરાશ થયા પછી દિલ્લીગીરીમાં ગરકાવ થ-
 ળેલા, તેથી હું આ પુસ્તકનો વિશેષ ભાગ લખી શક્યો
 નહીં. અને તે વેળાએ મારો દુરસદનો વખત નકામો ન
 બન્યો એમ સમજી અલ્પ મતિ પ્રમાણે દસ બાર નવાં
 પુસ્તકો લખીને તૈયાર કરી સ્વદેશની શેવા બજાવવા વિ-
 ચાર કર્યો. પણ અફસોસ! ઉત્તેજન વિના હું મારી ધાર-
 ૼમાં પારં પડ્યો નહીં, તેથી સર્વ વિચાર માંડી વાળી
 ગુપ્ત ગુપ્ત બેસી રહ્યો. લખેલો વિષય ઘણા દિવસો ધરમાં
 બાંધી મુક્યાથી આ પુસ્તકમાં વધારો કરવાનો વિચાર મા-
 રા મનમાંથી ઉડી ગયો. આખરે પ્રિય ભત્ર કવિ કાળીદાસ
 બાપુભાઈ અને જટાશંકર ગવરીશંકરે થોડીક રીતે વધારો
 કરવા અને સુચના કરી દિવાસો આપ્યો, તેથી તેમ-
 નો અત્યંત આભારી છું. વાહ, મારા પ્રેમી જનો! તમે
 તમારા જ્ઞાનનું અભિમાન ન રાખતાં અને જે મદદ કરી
 છે, કરો છો અને હવે પછી કરશો તો તમારો ઉપકાર મારા
 થી શા રીતે વળી શકશે ?

વાંચનાર વિદ્વાન જનો! પુસ્તકરૂપે ગદ્ય પદ્ય લખાણુ ક-
 રી કવિવપણાની શક્તિ દેખાડવા જેટલી મારામાં ગતિ
 નથી, પણ અલ્પમતિ એ યથા શક્તિ સ્વદેશની શેવા બજા-
 વવા સાથે આ બીજી વારનું યત્ન છે. “લખનાર કરતાં જુ-
 લો કહાડનાર ધણ” આ પ્રથા આપણા ગુજરાતી વિદ્વાનો
 માં વિશેષ ફેલાયાથી કેવળ કુસંપ કરતાં યદ્ય પડ્યો છે,
 પણ સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર વિના કોઈ વસ્તુ દોષ રહિ-
 ત છેજ નહીં.

મેં મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે પરચીથી થતા પરિણામો વિ-
શેની ઘોડીક રચના આ લઘુ પુસ્તકમાં સંક્ષીપ્ત રીતે સ-
માવી છે માટે તેમાં રહેલા અપાર દોષો તરફ મારા ગુણુ-
વાન વિદ્વજનો કરડી નજર ન કરતાં ક્ષમા કરીને માત્ર
ગુણુગ્રાણ્ય કરશે તો પ્રસિદ્ધ કર્યાનું સાર્થક થયું એમ સમ-
જીશ. આ પુસ્તકને ખરીદ કરવા સારૂ ધણાક ગ્રંથસ્થો
એ મને અગાજીથી પત્રો લખી જણાવ્યું છે, તેથી તેમનો
પણ આભારી છું. અને હમેશાં પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરી-
એટલુંજ માગુ છું કે આપણા ગુંજર બધુઓમાંથી અદેખા-
ઇનો ભાગ નાશ પામી સ્વદેશાભિમાનથી દરેક ગરીબ ગુણુવાન
ગુજરાતીને યથાશક્તિ આશ્રય મળે; અને કુસંપદ અધુકાર
દૂર થઇ સંપનો સૂર્ય પ્રકાશ પામે એવું થાઓ.

વડોદરા.

તા. ૧ લી જાનેવારી સન ૧૮૮૭
પોસ સુદી ૭ સંવત ૧૯૪૩

શેવક.
} ઝ. ધ. દીક્ષિત.
કર્તા.

—૦—૦—

વિશેષ સુચના.

રા. ઝવેરીલાલ ધનસુખરામ તરફથી આ પુસ્તક ૧૧ ફેર કો-
પી આવ્યા પ્રમાણે છાપવા સમયે અમે જોઅતિ કાળ-
જી લેઇને ત્રદ વાગેરે તપાસ્યાં છે, તોપણ નજર ચુકથી
કોઇઠે કાણે દોષ રહ્યો હોય તે વાંચનાર સાહેબો માફ કરશે.

લલુભાઈ સુરેચંદ.

અ.સ. માલેક.

પાત્ર રચના.

- સખીદાસ.....આનંદપુરનો એક શેઠ.
 દેવકોરતેની સ્ત્રી.
 વિલાસદાસતેનો છોકરો.
 વેહેલો...સખીદાસનો ચાકર.
 નામકોરએક વિધવા કુટુંબી.
 બાગીરથી.....એક અભિચારી સ્ત્રી.
 ચકોરદાસ.....બાગીરથીનો બાપ.
 વખતદાસસખીદાસનો વેહેવાઈ.
 દારાલક્ષ્મીતેની સ્ત્રી.
 ચતુરલક્ષ્મીતેની છોકરી, વિલાસદાસની વહુ.
 જુલાબટવખતદાસનો જોર.
 ખીમોધરનો ચાકર.
 સરસ્વતી.....ચતુરલક્ષ્મીની સહાયર.
 લખોડદાસ }વિલાસદાસના મિત્રો.
 જુગારદાસ }
 મરકરીદાસ }
 મોહનબક્ષ એક મુસલમાની કસબાતણુ
 ઢંચાશંકરઅવિચારી સરકારી નોકર.
 પ્રાણુશંકર }ઢંચાશંકરના તાબના કારકુનો.
 દયાશંકર }
 કેવળલાલ બાગીરથીનો સગો.

તુરખાં } સરકારી શિપાઇયો.
 જમાલખાં }
 ફાટેખાં }
 મેહેરવાનજી એક સરકારી ન્યાયાધિશ.
 વિલાસજી વિલાસજી સને સુધારનારો એક
 જ્ઞાનશીલ વિદ્વાન.
 પારવતી એક દક્ષણી નાયકજી.

પરસ્ત્રી મોહ દુષ્પ દર્શક નાટક.

અંક પહેલો.

પ્રવેશ ૧ ભો.

સ્થળ નાટક મઠ.

શાર્દૂલ વિક્રિડિત છંદ.

જેણે આ જગની રચીજ રચના, તેને કરું યાચના;
મા ગૂઢું મતિ શુદ્ધ શુભ કરવા, કાર્યોત્પત્તિ વાંચના;
ભણી સૌ નિજખાળભાળ કરિદો, સારા વિચારો સદા;
પ્રેરેલી પણ યાય મંગળ મથા, તેવું કરો સર્વદા. ૧
ચલે સંપત્તિ પ્રયાજન વિશે, એવી મતિ આપજો;
નારી પારકીથી થતાંજ દુષ્પને, પ્રેમે થકી કાપજો;
મારી આ મતિ મંદનીવનતિને, સાચીમનેરે! ધરો
દેશીને સુખ યાય આ જગતમાં, એવજાપાયો કરો. ૨

સુત્રધાર — (નમન કરી) સુચ સભાસદો! સર્વ શક્તિમાન
પરમેશ્વરે આ દુનિયામાં અનેક પ્રકારની માયા ઉપજાવી
છે. તેમાં સ્ત્રીરૂપી મોહજાળ એવી છે કે જેની અંદર
મ્હોટા મ્હોટા દેવસોડો પણ ફસાઈને શ્રાપ પામ્યા છે.
ધણુક ત્રણિસો પોતાનું સત્કર્મ ગુમાવી બેઠા છે;
શુરવિર દેવોએ માંહોમાંહે લડાઈ કરીને પરસ્ત્રી મેળવવા
સાર પોતાના આત્માનો નાશ કર્યો છે. મ્હોટા મ્હોટા
બ્રહ્મ સોડોએ પોતાની અખુટ લક્ષ્મી પરસ્ત્રીના
દનામાં ગુમાવી દીધા છે. એકંદરીમાં પરસ્ત્રી ફેટલી

દુષ્કારક છે. કે જેનું ખર્ચ વર્ણન કરતાં આખી રાત વહી જતાં પાર આવે નહીં; પણ વિરક્ષેત્રવાશી એક તરૂં માણસે પોતાની અલ્પમતિ પ્રમાણે આ “પરત્તી મોહ દુઃખ દર્શક” લઘુ નાટક રચેલું તે આ સ્થળે બજવી બતાવવું ધારણું. માટે આ કાર્યમાં જે કાંઈ ભુલ ચુક હોય તે અપ્રાદ્ધ ક્ષમા કરી યથા શક્તિ આશ્રય આપી લક્ષ પુર્વક શ્રવણ કરવા કૃપા કરશો.

વિદુષક—(વિચીત્ર વેશ પ્રવેશ કરી) અલ્યા જો ઢાંગી, અહીંયાં આટલી મોડી રીતે તે શું તુલ ગિલું કસ્યું છે જે? આ ચીત્રવાળાં લુગડાં શાં બટકાવ્યાં છે? આટલા બધા ભોકાને અહીં પુરી મુક્યા છે, અને વળી આ દીવાનું અજવાળું તો મારાથી જોઈ શકાતું નથી. (આમ તેમ ફરી) નહીં નહીં, હવે હું સમજ્યો. અહીંયાં તો કાંઈ મિષ્ટાન્નનો તડાકો ગિડવાનો હોય એમ જણાય છે. અરે બ્રાહ્મણ! આભો ઝટ, અને લાડુ ગિડાવો ગટાગટ.

સુત્રધાર—(અજળ થઈ) અરે! આ જંગલી પશુ સરખો વેશ ધારણ કરીને કોણ આવ્યો હશે! (પાસે જઈ) આતો વનચર નહીં, પણ માણસ છે. બાઈ તારું નામ શું, અને આવો હસવા સરખો વેશ ધારણ કરીને ક્યાંથી આવ્યો છું?!

વિદુષક—(હસીને) મારું નામ તું સાંભળી શકે એમ નથી. મારાં અનેક નામો છે, તે કેહેવા માંડું તો તું જરૂર ડરી જાય. પણ બાઈ, તે આ ઠંઠાણે શું કરવા માંડ્યું છે?

સુત્રધાર— મુર્ખ, માણસનું નામ સાંભળીને તે ડર લાગે કે? તું કોઈ ખરેખરો અજ્ઞાન મણસ દીસે છે. વાડ, મારે આ વિદ્વાનોની સમક્ષ એક નાટક લગ્ગવી બતાવવું છે, અને તેમાં એક તારા જેવા હાસ્ય કર્તા પુરૂષની જરૂર છે. માટે તારું નામ શું તે જલદી કહે, એટલે મારા મનનું સમાધાન થાય.

વિદુષક— પેહેલું તારું નામ કહે, પછી મોજ લાગે તો બંદાની વારી. અમે તો મનના મોજ છીએ તે તને ખબર નથી કે શું?

સુત્રધાર— સાંભળ, મારું નામ સુત્રધાર એટલે નાટક કર્તા; અને વળી કેટલાક ભોંકા મને નાયક પણ કહે છે. કેઈ પણ ખેલ ભજવી બતાવી સુઘ જનોના મનમાં અસર કરવો એજ મારું કામ છે.

વિદુષક— આહાહા, નામ તો ધણુંજ રૂપાળું છે! સુતર એટલે દોરો, તેને ધાર ચઢાવનાર તું અમારા ગામમાં અત શુદ્ધ લોકો સુતરને દાર ચઢાવે છે તેજ તું કે? અરર! ખશ વેગળો, અડકીશ તો મારું જનોનું ફોક થશે.

સુત્રધાર— અલ્યા, તું તારાં મુર્ખાઈ ભરેલાં બાષણો બંધ કરીને ખરું નામ કહે એટલે થયું. અર્થ વિનાનું ટાપલું કરીને રાત ગુમાવવી એ શું?

વિદુષક— સાંભળ, મારું નામ રંગભો અને વિદુષક છે. એ શિવાય કેટલાક મને માધવ ભટલ પણ કહે છે. મોઢક ભટલ મારા પ્રિય મિત્ર છે, પણ ઘણા દીવસથી તેમની ભેટ મધ નથી, તેથી હું બહુ દુખ પામું છું.

સુત્રધાર—તારાં નામ આવાં ચમત્કારીક છે એટલે ગુણમાં
પણ શું પુછવું! ભાષ હવે જલદી કર.

વિદુષક—(કેક ખાંધીને) બોલ તારે શી જરૂર છે? બંદાતો
ભણ્યા ગણ્યા પથર છે, અને જોરાવર તો એવા છે કે
તીસ માંખાઓ મારીને તીસમારખાંતો ખિતાય મેળ-
•યો છે. હશે, એતો સૌસાર થયું. કેમકે—

શાર્દૂલ વિકિરિત છંદ.

આઠાણુ જાતમાં જન્મ ધરીને ભાવે ધણાભાડવા,
આપે ભોજન કાષ જન તે પીત્રીની ત્રપ્તી થવા;
ધંધો એજ કરું નકિ ખીજીધમ્બાથી રહી છે તુંને?
બોટી કેમ કરે નકામો વળીતું જમવા જવાડે મુને.
(નીચે બેસે છે.)

સુત્રધાર—(હશીને) વાહ, આ શાસ્ત્રીના શ્લોકની મજા તો
કાંઈ જુદીજ છે! ભાષ, તું તારું નકામું બોલવું બંધ
કરીને મારા 'નાટક સમંધી' આરંભેલા કાર્યમાં મદદ
કરવા તૈયાર થા.

વિદુષક—એટલે શું બંદા કાંઈનોકર તો થોડાજ છે? મિષ્ટાન્ન
મજેતો રડું, નહીં તો આ ચાલ્યો. (જવા માંડે છે)

સુત્રધાર—(રોડીને) ભાષ, મત્ર પોતાનું પેટ ભરીને તો પણ,
પક્ષી અને તેવીજ ગણુતામાં ગણાયલા માણુઓજ આનંદ
માને છે. પ્રયુ આ ખીરાજેલી વિદ્વાન મંડળીને આપણી
મથા શકિલ છુદ્ધી પ્રમાણસંતોષ પમાડીશું તો મિષ્ટાન્ન
કરતાં પણ આધક છે.

વિદુષક—વારં, એતો ઠીક, પણ નાટક કેવું અને શું હોય તેની મને સમજ પડતી નથી, માટે તે કહે એટલે તૈયાર થાઉં.

સુત્રધાર—(હસીને) વાહ, વાહ! મુખ માણસોને માથે પરમેશ્વર કાંઈ શીંગડાં કયાં નથી કે તે જાણખાય. મિત્ર, સાંભળ. નાટક એટલે કોઈ પણ ઇતિહાસીક બની ગએલી વાતને પ્રત્યક્ષ ખેલ રૂપ બજવી બતાવી હરેક સમગ્ર માણસોના મનમાં તેની અસર કરવી એ છે. અહીંયાં આપણે “પરસ્ત્રી મોહ દુઃખ દર્શક નાટક” એટલે પોતાની સ્ત્રી સ્વરૂપવાન અને ગુણવાન છતાં કેટલાક અજ્ઞાની લોકો પારકી સ્ત્રીના પ્રેમમાં લપટાઈને કેટલું દુઃખ પામેછે, તે પ્રયોગ કરી બતાવવા છે; માટે બીજાં પાત્રોની ગોઠવણ કરવા તૈયાર થા.

વિદુષક—ઠીક, ઠીક; નાટકનો બરાબર અર્થ હવે મારા સમજવામાં આવ્યો. આઠલીવાર સુધી હું તો એમ જાણતો હતો કે નાટક એટલે કાંઈ જમવાનું કે કોઈ જાતનું જોવા લાયક નવીન પણ પક્ષી હશે. માર્છ તારા કહ્યા પ્રમાણે સર્વ ગોઠવણ કરી રાખી છે, માટે ચાલ.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ

આનંદપુરીમાં સખીદાસ શેઠનું ઘર.

સખીદાસ—(એકલો) આ સમા તે ધણોજ ખારીક આવ્યો છે. ખરચ જેટલું પણ સરાશીના ધંધામાંથી મળતું નથી. ગુમાસ્તા સાથે એક હજાર રૂપૈયા વ્યાજ વટાવે ધંધો કરવા સાડાં લશ્કરમાં મોકલેલા, તે પોહોચ્યાને જવાબ પણ આવ્યો નહીં. છોકરો તો દુકાનના કામ કાજમાં મુદ્દલ માંડીતી મેળવતો નથી, અને હજી નિશાજે જાય છે, ત્યાંહું પણ કાંઈ ભણતો નથી. હું તે ક્યાં લગણુ એની કાળજી રાખી ના! સાડાં વર્ષ તો મને થયાં છે એટલે હવે ગયાં એટલાં જવાનાં નથી. છોકરાને વીસ વર્ષ થતા આવ્યાં પણ કાંઈ કાળજીજ નહીં. હરી, હરી! મેં આજ સુધીનાં ધણીક જાતની કરકસર કરીને પાંચ છ લાખ રૂપૈયા મેળવ્યા છે, તે આ અભાગીયો છોકરો જાળવી શકે એમ મને લાગતું નથી. ગુમાસ્તાઓ સ્વતંત્ર રીતે મારા રૂપૈયાની ધિરધાર કરે છે પણ સાનમાં શું લખી લીધું, વ્યાજ શું એ વિગેરે મને તો કાંઈ પુછતાજ નથી! વ્યાજે ફરતા ૯ લાખ રૂપૈયાનું વ્યાજ શું આવ્યું તેનો પુરે પુરો હિસાબ જતાવતા નથી, અને ઉત્તરા મુદ્દલ રકમમાંથી ખરચ કરવા તૈયાર થાય છે. હાય હાય, મારા મુઠા પછી આ રૂપૈયાની શી વ્યવસ્થા થશે!

(વિચારમાં સ્તબ્ધ બની જાય છે.)

(એટલામાં ગુમાસ્તો આવે છે.)

ગુમાસ્તો—શેઠ, જે ગોપાળ.

સખીદાસ—અલ્યા, પેલા એક હજાર રૂપૈયા વ્યાજ વટાનો
ધંધો કરવા સારૂ લશ્કરમાં લેઈ ગયો હતો તે ત્યાંહાં
પોહોઆડ્યા કે?

ગુમાસ્તો—હા, ત્યાંના મુનીમે ધીરધાર કરવા માંડી છે. અને
એક વરને વાયદે દોઢ ટકાના વ્યાજ પમાણે તેઓ વેહે-
પાર ચલાવે છે.

સખીદાસ—વાહ! લશ્કરનો મુનીમ ધણેજ ડાહ્યો છે. આ-
જ દસ વર્ષથી પોતાના ઘરની પેટે દુકાનનું કામકા-
જ કરે છે, માટે હવે આવતી સાલથી એના પગારમાં
વધારો કરીશું.

ગુમાસ્તો—શેઠજી, અમને અહીંના ગુમાસ્તાઓને પગાર નહી
વધારો કે?

સખીદાસ—તમે કાળજીથી કામ કરતા નથી, તે કરશો એટ-
લે વધારી શું વારૂં અલ્યા તું દુકાનમાં જમને મુની-
મ પાસેથી રોજમેળનો આપડો લઘ આવ.

ગુમાસ્તો—અલ્યારે રોજમેળનું શું કામ પડ્યું છે ?

સખીદાસ—ગુરુસે થઇરાંડના તેની તે તારે પંચાત હોયા
તને જે કામ કહીએ તે તારે કરવું.

ગુમાસ્તો—ઠીક, લઘ આવું છું (જમ્ય છે.)

(થોડીવારમાં રોજમેળ લાવી શેઠને આપે છે.)

સખીદાસ—(તપાસીને) અલ્યા, આમાં બશેં રૂપૈયાની રકમ
ઉપર ટપકું લખેલી છે, તે કોને આપી છે?

ગુમાસ્તો-તેની મને ખબર નથી; પણ એક દહાડો મુનીમ કહેવા લાગે કે વિલાસનાઈ લઈ ગયા છે.

સખીદાસ-કોવણી અરે! એણે મારી રજા વગર રૂપૈઆ કેમ આપ્યા? તમે બધા ગુમાસ્તાઓ મને પુછ્યા વિના મન મંગતો કારભાર ચલાવો છો, પણ દીવાળી પછી બધા ને રજા આપવાની છે. તું આ ચોરડો લેઈ જા, અને મુનીમને મારી પાસે માફતી દે.

ગુમાસ્તો-મનમાં રૂપૈઆની વાત સાંભળી તેથી આ ડોસાને આઠ દિવસ સુધી ઉઘાડી આવનાર નથી. પછા સાડ પેટ ભરીને અન્ન ખાતો નથી, પણ છોકરો તો એવો રત્ન સરખો નિવડ્યો છે કે એના મુવા પછી એક પાઈ સરખી દુકાનમાં રહેવા દેનાર નથી. [ઉઘડ]શેઠજી, રજા લઉં છું.

સખીદાસ-ઠીક છે, પણ તને કહેલું ભુલીશ નહીં.

ગુમાસ્તો-હમણું જઈને મોકલી દઉં છું. (જાય છે).

(એટલામાં દેવકાર આવે છે).

દેવકાર-રડયો વિલાશીયો પાંચ છ વર્ષથી નિશાબે જાય છે પણ હજી પુર વાંચતાં આવડતું નથી, અને પેલી એની વહુ તો થોડા દહાડા પછી માસ્તરાણી થઈને પગાર લાવતી થશે.

સખીદાસ-શું કરીએ, કાંઈ ઉપાય સૂઝતો નથી. પરમ દહાડે દુકાનના ચોપડા મંગાવીને તપાશી જોયા, ત્યારે બસે રૂપૈઆ નામે લખીને લઈ ગયાનું માત્રમ પડ્યું! દુષ્ટ ગુમાસ્તાઓએ પણ મને કહ્યું નથી. કોણ જાણે કોને આપી આજ્યો હશે? સોળ વર્ષનો છોકરો થાય એટલે તે-

ને મિત્ર પ્રમાણે ગણીને શિખામણુ દેવી; પછી તે ન માને તો તેનું નથીય!

દેવકાર—હાય, હાય, રૂપેઆ ભેઈ જઈ વાપરી ખાધા લાંઠાં લગજ તમને કહું નથી? આપણે તો પેટે પાટા બાંધી ને પધસા સંધરીએ છીએ, અને એ રડયો ઉડાવી દે છે. ત્યારે પાછળથી એની શી વસ્તે થશે તમે નહાનપણુ થી કાંઈ દાકો ઠોકો રાખ્યો નહીં અને હજી પણુરા ખાતા નથી? ત્યારે એતો પેલા જુગારદાસ, બપોડદાસની સોખત થી બધું ધુળધાણી કરી નાખશે.

સખીદાસ—એકનો એક છોકરો એટલે વધારે શું કહીએ? ધીમે ધીમે માથે પડશે એટલે સૌ સુધરશે.

દેવકાર—તમે તો ધરડા થયા આગ્યા એટલે તમારી તો અક્ષ-બ ગધ. હજી એને શિખામણુ દેવાનો વખત છે, પછી એની વહુ આવશે ત્યારે પારકા માણસ દેખતાં ફજેતી કરશે તો કેવું દેખાશે?

સખીદાસ—આ રોડ જરા ઝંપતી નથી. દુકાનના કામકામ થી કંટાળીને ઘેર આવીએ એટલે એનો કહ્યો ચાલુ થવાનો.

દેવકાર—મારે શું? છોકરો કપાતર નીકળશે તો તમારું નામ બોળાશે; હું તો મારે આ ચાલી (જાય છે)

સખીદાસ—(પાછી બોલાવી) અલી, આમ આવ. આપણા વિલાશીયાની વહુને આજી ક્યારે કરવું છે? દીવાળી પછી. સાર મુહૂર્ત આવતું નથી.

દેવકાર—મને પુછશે નહીં, તમારે હાવે તેમ કરો.

સખીદાસ—[નિસાસો નાંખી] અરે ઈશ્વર! આ રંડાને ઘર સમઘી વાત પુછીએ છીએ ત્યારે લલવાની વાત કાઢા-
ડતી હોય એવું બોલે છે. હવે શું કરું? કેળવણી વિના
ની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરીને સુખ સેવતી આશા રાખના-
રનો અવતાર ક્યા ગણાય છે.

દેવકોર—બણેલી લાવતી હતી ત્યારે મને શું કરવા પરણ્યા?
મારા બાપનું કુળ કાંઈ નીચું નહોતું કે ખીજો વર મ-
ળત નહીં ખંભાતનું માગુ આવેલું તે પાછું ફરવીને આ
તમારા ઘરના સુખમાં પડ્યાં.

સખીદાસ—અમારે ઘેર તને શું દુખ પડ્યું? ખીજા ગરી-
બને ઘેર પરણી હાત તો, ઘર ધંધામાંથી આવેલો દાહાડો
પરવારત નહીં, અને અહિંમાં તો માત્ર ખાઈને પી રહે છે.

દેવકોર—ગરીબના ઘરની ધંશ સારી પણ તમારા ઘરનું
સુખ ખોડું.

સખીદાસ—વાર! હવે તારી કુચલી બંધ કરીને કેહે કે વહુને તેડ-
વા ક્યારે મોકલીશુ?

દેવકોર—દીવાળી બેહેલાં અડીયાં આવે એવો કાગળ બખો.

સખીદાસ—ઠીક, પણ રસોઈ તૈયાર થઈ છે કેવાર છે તે-
નો તપાસ કર. કેમકે આજ આરે દુકાનમાં જરા વેહે-
લું જવું છે.

દેવકોર—જ્યારે રસોઈ થો કરશે ત્યારે ખરું. તમારે તો ખાખ
ને આલતા થવું, પણ મારે બધું ન વેડવું પડે છે તો.

સખીદાસ—મનમ આ રંડ મોટી ૨૦ વર્ષની થઈ પ-
ણ બોલતાંજ આવડતું નથી. જે વાત પુછીએ છીએ તે-
નો બાંકો જવાબ. છોકરો પણ મુર્ખ અને દુષ્ટ છોકરા

ઝોની સંગતે પારકી સ્ત્રીઝોના નાદમાં ભપટાઇને ગ-
મે ભાંહાં કર્યાં કરે છે, અને મારૂં કહ્યું તો માનતોજ નથી,
હોય, નળળા માણસો સાથે કામ પડ્યું એટલે જ્યાં ત્યાં
નભાવીને દિવસો કાઢાડવા (ઉધડ) તુંજ, રસોઈયાને તાકીદ કર.
દેવકાર--એવાં બહાનાં કરીને મને કહાડવી છે, તો આ ચાલી
(જાય છે.)

(એટલામાં વિલાસદાસ આવે છે.)

વિલાસદાસ--બાપા, પેલા આપણી જોડેના ધરની કુંચી આપો.

સખીદાસ--અંલ્યા! ધરની કુંચીનું શું કામ પડ્યું છે ને?

વિલાસદાસ--કાલે મારા મિત્રોને જમવાનું કેહેવું છે.

સખીદાસ--ભાઈ, કાલે શું છે?

વિલાસદાસ--તેની તમારે પંચાત કરવી નહીં.

સખીદાસ--એટા, આજ કાલ ન્હાની ઉમરમાં કાંઈ બણીને
મે પપ્પશા કમાશે તો સૌને વહાલા સાગશે. નહીં તો
આગળ ઉપર તમારો નિભાવ થવો કેટલું છે.

વિલાસદાસ--હવે તમારે તે ક્યાં સો વર્ષ જીવવું છે કે અ-
મારી પંચાત કરો છો? અમે અમારૂં લાગ્યું ભોગવીશું.

સખીદાસ--દુષ્ટ છોકરા! જુગારદાસ, ભપોડદાસ (વગરેલુઆ
મિત્રોની સંગતથી તુમારૂં નામ બોળનાર છે. થોડા દિ-
વસ ઉપર મને કહ્યા વિના દુકાનમાંથી બસેં રૂપૈઆ લે-
ઈ ગયો, તેની મને ખબર પડી છે. એક પૈસા પેદા કર-
તાં કેટલું દુઃખ સહન કરવું પડે છે તે તું જાણતો
નથી? જુવાની અને દિવાની એ બંને સરખાં છે, તે
વખતમાં પોતાની હિન્મત તાઈને લીધે પારકી સ્ત્રીઓના
નાદમાં પડીને ઘણાક માણસો ભીખ માગતા થઈ ગયા છે.

વિભાસદાસ— આ શેઠના દીકરા જોયા? કાળના કાગડા ખા
ઇને આવેલા તેથી જન્મારો જીવવાની આસા રાખે છે.
જસ, આજ પછી મારી પંચાત કરશે તો હું આપ-
ધાત કરીને મરીશ.

સખીદાસ—વારું એતો હીક, પણ પેલા રૂપેયા ક્યાં વાપ-
રી આવ્યો?

વિભાસદાસ—વાપર્યા તો નથી પણ તેને ઠેકાણે કર્યા છે.

સખીદાસ— ત્યારે શું કર્યું તે કહો. એટલે તેવો જમાં ખરચ
કરાવું.

વિભાસદાસ—પચાસ રૂપેયા માત્ર વાપર્યા છે, અને બાકીના
એક જણને ઉછીતા આપ્યા છે.

સખીદાસ—હાય હાય, પાંચ સાત દિવસમાં પચાસ રૂપેયા તો
પરી નાંખ્યા! વારું, બીજા દોઢસો કાને આપ્યા છે

વિભાસદાસ— પેલી રાખકોર ડોશીને જત્રાજવું હતું, મા
ટે તેને ઉછીના આપ્યા છે.

સખીદાસ— તેની પાસે લખાવી લીધેલો દસ્તાવેજ ક્યાં છે?

વિભાસદાસ— દસ્તાવેજ તો લખાવ્યો નથી.

સખીદાસ—અરે મુર્ખા દસ્તાવેજ લખાવ્યા વિના એ રાંડ
ને રૂપેયા ધીર્યા છે, પણ તે હવે પાછા આવનારાજ નથી.

વિભાસદાસ—મને તેની ખાત્રી છે, એટલે દસ્તાવેજની જરૂ-
ર પણ શી છે? થોડા દિવસમાં વ્યાજ સુધે પા
છા આવશે.

સખીદાસ—એ રાંડ કુટણપણનો ધંધો કુન્નારીની ખાત્રી
શી? સેંકડો તરણુ વચની આપે પાસે બંધિત્વાર કરા-
વીને પોતાનું પેટ ભરે છે, તેને લખ્યા વિના દોઢસો

રૂપિયાની મોટી રકમ તું આપી આવ્યો છે. દુધ છોકરાભાસા મુવા પછી તારી પાસે એક મોટી સરખી રહેનાર નથી, અને તું મારી આબરના કાંધરા કરી નાંખીશ એમ મને લાગે છે.

વિદ્યાસલાસ—હોસા, તું ધરશે થયો એટલે તારી જીભનું જોર વધ્યું છે. તારી આબર ઉપર મુક દેવતા; એમને એમ જુમે પાડતો કામ દાહડો મરી જઈશ. જે હવે મારી વાતમાં પડીશ તો આપણા બેમાંથી એકનું મોત આવશે, માટે ચુપ બેસી રહી આવરદા પુરો કર.

(જમ છે)

સખીદાસ—(બેઠી) હે પરમામા! આટલા પાંચ છોકરા મરી ગયાને આ નામ બોલુ છોપરાને તે કેમ જીવતો રાખ્યો! દુર્જન મીચોની સંગતથી વિદ્યાબ્યાસ તજીને પારકી સ્ત્રીઓની પાછળ ફરવાં કરે છે, જાણમાં હું જીવું છું તેપણ મને ટકે શેર ફરીનાંખ્યો છે. ઘરમાંથી ચોરી કરીને લઈ જતું ચુકતો નથી, અને કહીએછીએ સારે હું ‘મરીશ કે મારીશ’ એવી ધમકી આપે છે. આવું દુખ મારાથી કયા લગણુ સકત થશે!

દેવકાર—(આવીને) તમે દસ વાગે દુકાને જવાનું કહેતા હતા પણ બાર વો વાગી ગયા હવે બેઠવું છે કે નહીં?

સખીદાસ—બજ્યું જમ નું! આથી તો મરી જવાય તો સારું. (સ્તબ્ધ બની જાય છે.)

દેવકાર—કેમ શો વિચાર કરો છો? જે વખતે ઉતાવળ કરતા હતા અને હવે બેઠતા નથી.

સખીદાસ— વિચારતો કરોએ નથી કરતો પણ આ આ ભાગીયા છોકરાની શી વધે થશે નેતો ખેદ કરજી. એ ની વહુને તેડાવતો કાગળ લખજી, કેમકે તે લણ્ણી છે એટલે કાંઈ પણ ખેત કરીને આપણા છોકરાની ખરાબ દેવ બુઝાવશે. વળી પેતાની આશીર્વાદથી જીવંત ના ગળા ઉપર ખેતશે એટલે તે પણ બહાર ભટકતો બાંધ થશે.

દેવકોર—એ રાંડ તે વળી શી શીખામણુ દેતારી છે. મારા છોકરાનું મોઢાડુ નહીં ગમે એટલે તે પણ રખડો ખાશે સખીદાસ—રાંડ તારી જીભજી કાઢાડા સરખા છે. વાર.

આ કાગળ લખુ છું તમાં કાંઈ વધારે લખવા જોયું છે? દેવકોર—તમારે લખવું હોય તે લખો છું કાંઈ સમજતી નથી.

સખીદાસ— [કાગળ લખીને વાંચી સંભળાવે છે.)
શ્રી.

સ્વસ્તી શ્રી સુરત બંદરે મહા શુભસ્થાને અનેક સરવે ઉપમાં જોગ. પરીશ્રીપં પરી. વખતદાસ ધરમદાસએ તાનશ્રી આનંદપુરીથી લી. શા. સખીદાસ માધવદાસ ના જોગળ વાંચજો બીજું લખવાનું કે તમારી કુશળ તાનો કાગળ ૧ શાવણ સુદ ૧૫ વાર ગરેઉતો લખેલો આવ્યો તે વાંચીને ધણુ ખુશ થયા છીએ. એજ પ્રમાણે ભખતા રહી જોડાયતા સંબંધમાં વધારો કરશો.

બીજું—ચી. અખંડ સોનાગ્યતી ચતુરભદ્રીને આજુ કરવાનું મુહુર્ત આસો વદી. ૧૩ શનીવારનું ઠરાવ્યું છે.

માટે તે દીવસે તમે વિદાય કરશો. કશી માતની શીકર રાખશો નહીં. આગળ શુકનો તારો અસ્ત થાય છે એટલે એક વર્ષ યુધ્ધી અવળેગ છે. ઉપર લખી મીનીએ સોમાઅવંતીને મોકલવા અડચણ હોય તો તેવો જવાબ લખજો. રેલ ગાડીના સ્ટેશન પર માણસ મોકલીશું. હેત ભાવ સખો છો તેમ રાખશો. આજ કાલ હુડીના ભાવ કેવા ચાલે છે તે પણ લખજો. મીતિ આસો સુદી ૧૫ વાર બુધે.”

દેવકાર—તમે લખ્યો છે તેમાં તે સુલ શેની હોય?

સખીદાસ—(આકરને) અલ્યા ઘેલીયા ક્યાં ગયો?

ઘેલો—(આવીને) અમ શાખ, શો હુકમ છે.

સખીદાસ—જા, આટલો કાગળ ટપાસમાં નાંખી આવ.

ઘેલો—શેઠ, આંતો કાગર લખ્યો સે?

સખીદાસ—આપણા વિભાસભાઈની વહુને લખ્યો છે.

ઘેલો—વિભાસભાઈની વહુ તો બહેનમાં સેતો!

સખીદાસ—અરે રાંડના તેમાં તારે શું? ચાકરો પણ

અનાડી થઇ ગયા છે. જા, જમદી નાંખી આવ.

ઘેલો—(મનમાં વહુતો રૂપાળી નખેતર જેવી સે, અને શેઠનો

તો છોકરો મુરખ રહ્યો (બિખડ) હાર, શાખ આ ચાલ્યો.

(જાય છે)

સખીદાસ—અલી, ક્યાં ગઇ?

દેવકાર—કેમ, હજી વળી કાંઈ બાકી રહી ગયું છે કે શું?

સખીદાસ—વિભાસભાઈને જરા શીખામણ દેને કે હવે થોડા

દીવસમાં તારી વહુ આવશે. માટે જરા ડાહ્યો થઈને

અરમાં ખેશી દુકાનનું કામકાજ તપાસે તો સારું.

દેવકોર—હું તો કાંઈ કહેવાની નથી. એ રડયો મારું કહું
માનતો નથી ને ઉઝટો મારવા ઉઠે છે.

સખીદાસ—ન માને ત્યારે ભોગ એના યીજીનું શું! ચાલ હવે
જમવા વખત થઈ હશે.

દેવકોર—રસોઈ તો ક્યારની ટાઢાડી થઈ ગઈ છે, પણ
તમારી વાતનો પાર આવે ત્યારે કને.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—કરજીશંકરનો બંગલો.

કરજીશંકર—બળી આપણી ફરવાની નોકરી કેવળ ત્રાસદાયક
થઈ પડી છે. પેલી ભાગીરથીની પ્રીતિ મારા મનમાં એવી
લાગી ગઈ છે કે કચેરીના કામકાજમાં એસું છું પણ
તેણીનું સ્મરણ થઈ આવી કામના કાગળો બરોબર
તપાસ્યા વિનાજ સડીયો ધસડી વાળુ છું. પેલા એ ચાર
પટેલીયાઓ પાંચસે રૂપૈયાની થેલી ગઈ કાલેજનાં ખી
ગયા છે, એટલે તેમનું કામ તો જરૂર કરીને પાર
પાડવું જ જોઈએ. નહીં તો હું ભાંચીયો ઠરું, અને
મારી નોકરીમાં ખસેલ પોહાંચે. મારો પગાર તો ભારે છે,
પણ તે તો ઘરમાં વપરાઈ જાય છે. અને ભાગીરથી
જેવી મન મોહક આંખોના ખરચમાં વાપરવા સાઈ
પરમેશ્વરના ચોર બનીને ભોકોના પૈસા લેવા પડે છે.
જ્યાંસુધી ગ્રહદશા બળતર છે, ત્યાં સુધી મારી
વાત ઉઘાડી પડનાર નથી; પણ કાંઈ દીવરો પાપનો
ધડો કુટલે એમ લાગે છે. ભાગીરથીમાં મારું ચીત્ત

નીરંતર ભરાઈ બેસે છે, એટલે કચેરીમાં જવાનું મન થતું નથી. દુષ્ટ કારકુનો તો વળી કાંઈ કાળના જુના છે અને તેમના જોવામાં મારા જેવા ધણા અધિકારીઓ આવ્યા હશે, તેથી નેઓ મારાં દુષિત લક્ષણો શે ધ્યા કરે છે. વાહ, બાગીરથીની ઈમારતો તો ઘણીજા! જ્યારે અહીંયાં આવે છે ત્યારે પોતાના અંતઃકરણથી પ્રેમ બતાવે છે. કાંઈ દહાડો એણે મોઢે ચઢાવે મારી પાસે કાંઈ માગ્યું નથી; પણ એ મારા ઉપર આધાર રાખે માટે એનો ખરચ તો મારેજ પુરો કરવો પડે છે. બહાર ગામ કરવા જવાનું બીજું કાંઈ અડચણ નથી, પણ બાગીરથીની સુરવશ્ય અને પ્રેમી પ્રતિભાના દરશન ન થતાં પાંચ છ મહીના તેનો વિયોગ રહે એટલીજ માત્ર ચીંતા થાય છે! વળી તેની મારા ઉપર કાંઈ ઓછી બકતી નથી. ‘હું બહાર ગામ જઈ છું’ એમ તેને કહોશ, તે વખતે તેણીના જીવને કાંઈ ઓછું દુઃખ થનાર નથી. ધડીઆળ જોઈને) અગે! આઠ તો બાગી ગયા, એટલે હવે પ્રિયા બાગીરથીને આવવાનો વખત થયો. (આમ તેમ ફરે છે.)

(એટલામાં બાગીરથી આવે છે.)

બાગીરથી—આજ તો કાંઈ ભારે ગડબડમાં પડેલા દીસો છો તે શું?

કરણશંકર—અરે પ્યારી, હું તો ધડીઆળ સામું જોઈને વિચાર કરતો હતો કે આઠ વાગી ગયા ને તારાં દરશન થયાં નહીં.

બાગીરથી—વળી મારાં દરશન શાં? હું તો તમારી શેવામાં હાજર થતાં મારું જ્ઞાત વાગે ધેરથી નીકળી હતી, પણ રસ્તામાં કેટલાક ઓળખાણના માણસો મળ્યાં તેથી તેમની નજર ચુકાવતાં વાર લાગી. મેં આપના જેવા માણસ સાથે કાંઈ એવો સ્નેહ કર્યો નથી કે તેમાં બેઠાનપણ થાય. દીવસમાં એક વાર તમારાં દરશન કરવાને હું ઘણી અધિરી બની બેઠું છું, પણ ઘરમાં માણસો ઘણાં તેથી વાર લાગે; બીજું કાંઈ સમજતાં માં.

કરણાશંકર—વાહ! બાગીરથી માત્ર તારાજ મનમાં મારા દરશનનું અધિરન કર્યું થાય છે એમ નથી. હું કચેરીમાં બેઠાં મારી નોકરીના હુકા ઉપર બેસું છું, પણ કામકાજ સુઝતું નથી. આખર સાલ આવી તેથી કાંમતો ઘોંટાળા એટલે બધો વધ્યો છે કે રાતના નવ વાગતા સુધી બેસાડવાને કારકુનો મારી પાછલ લાગ્યા રહે છે. અહીં તો તારા પ્રેમમાં મારું મન ઘણું જ લપટાયલું, તેથી સાંજ પડી કે ઘર તરફ આવતા શિવાય બીજું કાંઈ ગમતું નથી. વળી કેટલાંક ગામડાંઓમાંથી મોટી તકરારો આવી છે તેથી ચાંદાં જવાનું છે, પણ જ્યારે તારી પ્રીતી તરફ નજર કરું છું ત્યારે તો એમજ થાય કે કે નોકરી ઓડી દેતી એ વધારે સારું; પણ તારો વિયોગ વેડીને બાહાર ખુસાફરી જવું નહીં.

બાગીરથી—અરે બહાણા! એ દુઃખ તો પરસ્પર સરખુંજ છે. તમે બહાર ફરો ત્યારે મારી શી દશા? તમે ખુસાફરીમાં

મોજ મોગવો, પણ મારે તો તમારા વિના મરવા
વેળા આવી જાય. પૈશાનો કાપદો થનો હોય નો જવુ,
પણ મને જોડે તેડી જાઓ એટલે આપણા રનેહનું
સાર્યક થાય.

કરણાશંકર—તારા પ્રેમી શબ્દોનો એક પણ જવાબ દેવાને
મારી હિંમત ચાલતી નથી. ઘરની સ્ત્રી છે તે અદેખી
છે, નહીં તો તને મારા ઘરમાં રાખતા સુધી પાછો
પડું નહીં. તારી સાથે જે પ્રેમ અધાયમો છે તેમાં મારો
તો એવો નિશ્ચય છે કે કદાપી નોકરી જતી રહે તો
કયુમ; પણ તને એકલી મુકીને બહાર ફરવા જાડેજ નહી.

ભાગીરથી—(મનમાં) આ વખતે આતો કેવળ મારા પ્રેમમાં
આંધળો બન્યો છે, પણ જાણતો નથી કે તારા જેવા
કેટલાક અજ્ઞાન માણસોને બીજા મંગાવી છે. પેલો
કેવળબાજ બીચારો ધણા દિવસથી મારી ખુશામત
કરે છે અને કહે છે કે કદા મને નોકરી અપાવીશ તો
તારો બદલો વાળી આપીશ. વળી તે આપણો સગો પણ
છે અને વધારે બહેનો નહીં, એટલે બીજો કાંઈ માણસ
એને રાખનાર નથી. આ કરણાશંકર માત્ર મનેજ
દેખે છે, માટે ધીરે રહીને એ વાત કાઢાડું (ઉમડ)
મારા પ્યારા કરણાશંકરજી! આપણા અને મારા વચ્ચે
જે પ્રીતિ બંધ ચાલે છે તે હું મ્હારે મ્હોડેથી કહી
શકતી નથી, પણ ધન્યર જાણે છે. મારા સમાગમથી
આપને શુંશુ સુખ મળનાર છે તે જેમ જેમ આપની
નજર આગળ આવશે તેમ તેમ જોશો. તમારી પાસે

જૈશા કહકાવવા સારું જ હું કાંઈ મીઠું મીઠું બોલતી નથી; પણ મારા અંતઃકર્ણમાં આપની પ્રીતિનું મુળ ચોટી ગયું છે તેથીજ. વારું, એક કામ બની શકે. એમ હોય તો આપના તરફ આવવામાં મને દૈવીક અડચણો નહીં છે તે દુર થાય.

કરુણાશંકર—ભાગીરથી તારી તરફનું ગમે એવું અધરું કામ હશે તો તે કરવાને હું શક્તિમાન છું, અને તેમાં પણ વળી મારા તરફ આવતા તને અડચણ થવા સરખું શું છે?

ભાગીરથી—(હસીને) બીજું તો કાંઈ નથી, પણ મારી નાતના એક દુરનો સગો કેવળલાભ કરીને છે.

કરુણાશંકર—વારું તેના તરફથી તને શી અડચણ બાધ છે તે કહે.

ભાગીરથી—તે મુઝે આજ ૭ મહીનાથી મારી પાછળ લાગ્યો છે, અત્રે કહે છે કે તારા સ્નેહી અમલદાર પાસેથી મને નોકરી અપાવ; નહીં તો તારી ફજેતી આ ખા ગામમાં કરીશ.

કરુણાશંકર—પ્યારી, તું કહે છે તે ખરૂં પણ હાલ મારા હાથમાં એકે જગા રહી નથી, માત્ર બે કારકુનો છે તે એવા ખટપટી છે કે લાગ દાવે તો મને પણ ઉરાડી મુકે. વારું, તે કાંઈ બણેભો છે કે?

ભાગીરથી—જ્યારે તમે મારી સાથે સ.ચો સ્નેહ રાખતા હશો ત્યારે તો આટલું કામ કરશેજ. નહીં તો તમારા જેવા સરકારી માણસો સાથે સ્નેહ કરીને ફજે

ત થવામાં અર્થ શો? તે કાંઈ વધારે બજેભો નથી, પણ મારી બળામળુથી તેને નભાવી મેશો તો જાતે આલાક છે મેં આજ સુધીમાં તમને કાંઈ કામ કહ્યું નથી અને આટલું થવા સરખું કામ નહીં કરો તો આજથી તમારે ઘેર મારે આવવું નથી.

કરજીશંકર—(હસીને) વાહ, મેહેજ વાતમાં આટલું અધું મેં ધીટ શું થવું મારો સરખી માણસનો હુધો કાંઈ તારી સાથે રહ્યો નથી કદાપી હાજ નહીં અને તો માત્ર પગામમાંથી કેવળનાસને પંદર વીસ રૂપઈયા આપીય, પણ તારું વચન ખાલી જવા દેનાર નથી. કેવળનાસને મારી પાસે મોકલજો એટલે તેના અબ્બાસ વિશે ખાલી કરીને પછી ગોઠવણ કરીશ,

માગીરથો—[મનમાં] ઘાટનો ઠીક ખેટો પણ હવે કેવળનાસ પાસેથી પછશા કડકારી લીધા પછી તેને ફેરવું, કેમકે તે હુઆ છે એટલે તેનું કામ થઈ ગયા પછી અને જુલ્માય પણ દે નહીં ઉલટ વહાણ, આજતોછેક અસુર થઈ ગયું છે, મારે કોઈ માણસને થોડેક સુધી મુકવા મોકલો એટલે પછીથી એકલી ચાલી જઈશ. તમે મારા ખરે ખરા પ્રાણજ છે, અને તમારા ઉપકારી બદલામાં મહારાથી મુદ્દલ શે ન થતી નથી શું કરે! પરમેશ્વરે થોડોક ફેર રાખ્યો છે. નહીં તો આપની સાથે મારૂં લગ્ન થયું હોત તો, આમ છાની રીતે ઘેર જવાની જરૂર પણ શી રહેત?

કરજીશંકર—જુલા રીતે અ.પણો સમંધ જોડાયો નહીં એ

કર્મનાંજ દોષ! તોપણ પરસ્પર અંતઃકરણથી તેવો પ્રેમ છે, તો પછી તેવીજ રીતે મન વાળવું. માર છગર! આ વખતે કોઈ વિશ્વાસુ માણસ ઘરમાં નથી, પણ રસ્તાની દેવડીપર અપણો ખાનગી શિપાઈ હશે તેને તેડીમ્મ. સોડુંજ વાતમાં કોઈ આણુવો એતો આપણા સમંધમાં અઘટિત જણાય છે.

ભાગીરથી—બહાલા, મારા ગમમાં કોઈ છે નહીં? દાસીથી પોતાના અજ્ઞાનપણમાં કાંઈ બોલાયું હોય તો તે ક્ષમા કરજો. હવે આવતા રવીબારે અવીશ. [ગાય છે].

કરણશંકર—ભાગીરથીના પ્રેમીપણના જલ્લામાં કેવળલાસ ને જગા તો આપ્યા વિના ચાલનાર નથી; પણ પેલા જુના કારકુનોના હક્કપર પાણી ફરશે. તેમને નુકશાન થશે એટલે આપણે માટે ખટપટ કરવાને તેઓ ચુકનાર નથી! કોઈની કસુર વિના તેને નોકરીમાંથી કહાડી મુકવો કે ભાગ ન આપવો એ અન્યાય થાય છે, પણ આપણુ અમલદાર જાએ એટલે તાવના નોકરોની કસુર કહાડતાં બાર શી? • ગમે તેમ અવળું સંવળું કરીને એક માણસને રજા આપી કેવળલાસને ગોડવી દેશું.

(કામના કાગળો લેઈને પ્રાણશંકર આવે છે).

પ્રાણશંકર—(નમનકરી) સાહેબ, આ કાગળો જરૂરીઆત છે, માટે આપ સહાયો કરી આપો તો આજને આજ રવાના કરી દેજી.

[કરણશંકર—[કાગળો જોઈને] અરે! આવા જરૂરીઆત

કાગળો આટલા દહાડા સુધી દફતરમાં બાંધી મુકવાનું કારણ શું હતું? કચેરીમાં તમે બરાબર કાળજી ન રાખતાં આમ તેમ ફરીને વખત પુરો કરો છો. હજીર ના સપાટા મારાપર પડ્યા કરે છે, અને તમે તો કાળજી થી કામકાજ કરતા નથી. હરામનો પગાર ખાઓ, પણ કોઈ દીવસે તમે ધેર ખેસશો એમ મને લાગે છે.

પ્રાણુશંકર—જી, સાહેબ. આપ તો અધિકારી છો એટલે નોકરોના ગુણદોષ નમાની લેવા જોઈએ. મેં કાલે સાંજે આપને વિનંતિ કરી હતી, પણ તે આપે સાંભળી નહીં. હોય, જ્યાંહાં સુધી નોકરી કરવી ત્યાંહાં સુધી જે દોષ મુકો તે સહન કરવો. આજ વીસ વર્ષથી આપના ખાતામાં નોકરી કરું છું, પણ કોઈ અમલદારને હાથે દપકો ખાધો નથી. પગાર વધારવાને બળામણો કરાવી નથી; કોઈ પ્રસંગે રજા લીધા ગેરહાજર રહ્યો નથી. એટલું છતાં પણ આપ મને નોકાળજીવાળો ગણો છો ત્યારે ઉપરી આગળ મારો શો ઉપાય!

કરુણાશંકર—નહીં, નહીં. આજ સુધી તમે ગમે એવી કાળજીથી કામ કર્યું હશે, પણ આવા જરૂરીયાત કાગળો દસ બાર દીવસ દફતરમાં બાંધી મુકીને મને ખરાબ કરવો ધારો છો કે શું? હું તમને મારા ખાતામાં કદી રાખનાર નથી. તમારાથી કામ ન થતું હોય તો કોઈને બદલીપર મુકો; પણ સરકારી કામમાં હરકત આપે એટો મારે શરમાવા જેવું છે. પગાર વધારવાની વાત મહારા હાથમાં છે નહીં.

પ્રાણશંકર--સાહેબ! હાલ આપણી કચેરીમાં બે ચાર નવા નોકરો રાખવાનું આપ એક વખતે કેહેતા હતા, તેમાં મને ગરીબ માણસને કાંઈ ઉપકાર કરે તો જીંદગી સુધી બુલનાર નથી. દયાશંકર કે બીજા કોઈ નવા માણસ કરતાં હું જુનો નોકર, એટલે ન્યાયની રીતે મારો હક્ક ખરો; પછી જેવી આપની ઇચ્છા.

કરણશંકર--(કોધથી) નવી જગાઓમાં પગાર વધારવા જેવા તમે લામક નથી. તમે કેવળ આળસુ છો, પણ માત્ર તમને જુના બાળીને નભાવી બેઠું છું. આજના કાગળો પરથી તમને ખરતરફ કરત, પણ તમારી દયા બાળીને રાખ્યા છે.

પ્રાણશંકર--(મનમાં) આ વિષયાસક્ત અમલદારના મનમાં કાંઈ ભુતભરાયું છે, તેથી મને જુના હક્કદારને ફાયદો આપનાર નથી. કોઈ સ્ત્રીની બળામણ આવી હશે મારે આવાં ખોટાં જ્ઞાનાં માહાકાને મને ખરાબ કરશે. આવા માણસ પાસે ગુલામગીરી કરવા કરતાં રાજીનામું આપી ઘેર બેસવું એ વધારે સારું છે. (ઉઠડ) અરે સાહેબ! આપ આ જગા પર આવ્યા તે પહેલાં હું કામ કરું છું, અને આજ સુધીમાં મને નાલાયક કે વધારે ઓછું બોલીને મારો હક્ક કુઝાવવા કોઈ શક્તિમાન થયો નથી. પણ “બ્રાહ્મણ્યય બ્રાહ્મણોરીપુ ” આ શ્લોક મને આ પ્રસંગે યાદ આવ્યો છે. મને ફાયદો આપતી વખતે આપ મારી કસુર બતાવો છો એટલે, હવે ઉપાય નથી! કોઈનો હક્ક કુઝાવી બીજાને ફાયદો આપવો

એ વાત ન્યાયી પરમેશ્વર સારી રીતે સમજશે. બુદ્ધ કરનારનું બુદ્ધ થાય છે, આ વાત આપ જાણુ છો એટલે વધારે શું બોલુ?

કરુણાશંકર—અરે ચંડાલ! તું મારા તાળાનો માણસ આમ ઉપદેશ કરવાનાં બાપ ગો બોલવાની હિંમત રાખે છે કે? ચાલ, જા. તને મુદલ દ્રવ્યદો મળનાર નથી. અધિકારી સાથે કેવી સહ્યતાથી બોલ ચાલ કરવી તેની તો તને ગતા ગમ નથી, અને વળી મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરી મને છેતરે છે કે શું?

પ્રાણુશંકર—સાહેબ, મ્હોટા માણસનું મ્હોટાપણું તો માત્ર બોલવા ઉપરથીજ સમજાય છે. આપ નવા છો પણ મારા આગળ આપની જગાપરથી દસ બાર માણસો ચાલ્યા ગયા છે. મારે દ્રવ્યદો જોયતો નથી અને આપના હાથ નીચે હવે નોકરી પણ કરવી નથી. અરે ઇશ્વર! જ્યાં કામની કદર ન થતાં અંધેર ચાલે ત્યાંહાં નોકરી કરી અપમાન મેળવવા કરતાં બીજા માગીને પેટ ભરવામાં હરકત શી છે? સાહેબ લો આ રાજનામું.

(ફેંકીને જાણતો થાય છે.)

કરુણાશંકર—ખેદથી અરે! આ તો સાત મયું નહીં પ્રાણુશંકર ખટપટીયો માણસ છે અને તેજી રાજનામું આપ્યું એટલે આપણે માટે જોયતા ઉપાયો લીધા ત્રીના રહેનાર નથી. જુના અને ચાલાક નોકર સાથે દ્વેષ ભાવ બાંધ્યો, તે તો માત્ર ભાગીર પીની પ્રેમી નજામ શુ માટેજ હશે, હવે કેવળલાભને જોઈ પછી વિચાર.

[એટલામાં કેવળલાભ આવે છે].

કેવળલાલ--(સલામ કરીને) મેહેરજાન સાહેબ, ગમ કાલે
ભાગીરથીએ જે વાત કહી હતી તે આપના બાળ
વામાં હશેજ.

કરણાશંકર--હાં પણ તમારું નામ શું?

કેવળલાલ--સાહેબ, મારું નામ કેવળલાલ. હું ભાગીરથીનો
સગો થાઈ છું. એક નોકરી સાડ મેં તેને કહેલું ત્યારે
તેણે આપને બળામણ કરવા કમુલ કર્યું છે.

કરણાશંકર--ભાઈ, તમારે માટે તેણે કહ્યું તો છે, પણ
હાલમાં જગા આપવાની સવડ નથી.

કેવળલાલ--સવડ હોય કે નહીં, તેની મારે શી ચીંતા છે?
આપને પરસ્પર સમઘ ખરો હોય તો ગોઠવણ કરો,
નહીં તો ઇશ્વર ઇચ્છા! મેં આજ સુધી કોઈની બળામણ
કરાવી નથી, અને તેમાં સ્ત્રીયો આગળ આગળ
કરવા કંટાળું છું. પણ સમય ઉપર વિચાર કરીને
તરફી આપી છે.

કરણાશંકર--વારું, તમે વિદ્યાનું જ્ઞાન કેટલે સુધી મેળવ્યું છે?

કેવળલાલ--જ્ઞાન તો લયડીયાં ખૂનું છે, પણ ઉપરના
દમામથી કોઈને આડું અવળું બોલવા દેનાર નથી.

કરણાશંકર--ભાઈ, વિદ્યાના જ્ઞાન વિના મારાથી એકદમ
કાંઈ થવા સરખું નથી.

કેવળલાલ--સાહેબ! વગ હોય તો વિદ્યાવાળા હવા ખાય છે.
સર્વ કરતાં સ્ત્રીયોની વગ મ્હોટી એમ સમજીને ભાગીરથી
આગળ મેં મારા દુખની વાત કહી છે. તેનું કહ્યું
આપ માન્ય કરશો તો ઠીક છે, નહીં તો હું પણ

શમજીશ કે આખરદાર ગ્રહસ્થની દીકરી ભાગીરથી આપની સાથે રતેલ કરીને કેવળ કસાઈ છે. આપની પરસ્પર જે વર્તણૂક ચાલે છે તે મને ખબર છે, અને જ્યારે હું કાંઈજ લાભ ન મેળવી શકું ત્યારે ફરિયાદ કરવાને પાછો હઠનાર નથી. એની વગથી મારું કામ થાય તો, સો રૂપૈયા અને બક્ષીસ આપવાનું પણ મેં કબુલ કરીશું છે.

કરજીશંકર—(મનમાં) આ ચંડાળ આપણી બધી વાત જાણે છે, એટલે એને ગાંડવ્યા વિના ચાલવાનું નથી. (ઉધડ) ભાઈ, ઠીક છે તમે કાલે બાર વાગે મ્હારી પાસે કચેરીમાં આવજો, એટલે વિચાર કરીશ.

કેવળલાલ—મને ક્યારે આપશો તો આપનો અને ભાગીરથીનો અલગ ઉપકાર માનીશ. (જાય છે.)

કરજીશંકર—(એકલો રતબ્ધ બની) ભાગીરથી તો મને પણ ભુલ થપ દેવા લાગી ખરી. એ કાલે અહીં આવેલી, પણ કેવળલાલ પાસેથી પોતે રૂપૈયા લેનારી છે એમ તો કાંઈ કીધુંજ નહીં. પણ એની પ્રેમ ભાવના આગળ એવા નજીવા દોષ મનમાં લાવવા ઠીક નથી. હોય, ઘણેક ઠેકાણે એવી રીતે ચાલે છે કે મ્હોટા ઘરના ગરીબ માણસો ગરજવાન પાસેથી પૈસા કઢાવી પોતાનું પેટ ભરે છે. પેલી પ્રાણશંકર વાળી ખાલી પડેલી જગા કેવળલાલને આપીશું, અને કામ નંદી આવડે તોપણ ભાગીરથીની બળામણ ખાતર એને નભાવી લેઈશું. પ્રેમભક્તીમાં સિન

અએશ્વરીની બળામણ પાછી ફરવું તો તેણીને એક
ચાંચ; અને આપણો સંસારીક સુખનો બધો આધાર
તો તેના ઉપર છે! કીક છે, આજ કચેરીમાં કેવળલાલ
આવશે એટલે જાણે આજખતા નથી એમ લોકોમાં
ડોળ ખતાવીને જોડી દઇયું. (ટેળાપરથી બુકો લઇને)
લાવ આજ કાંઈ એન પડતું નથી, માટે થોડુંક વાંચું,
પણ અરે! ભાગીરથીના પ્રેમમાં મારું મન ધ્રુવવાયું છે,
એટલે બુકો વાંચવા તરફ લક્ષ લાગતું નથી! (ધડીયાળ
સરફ નજર કરી) ઓહો! વિચારમાં ને વિચારમાં તો
દસ વાગી ગયા! ચાલ, હવે જમવાનું અટપીને કચેરીમાં
જાઉં. (જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ-રામકોરતું ઘર.

રામકોર—(ખેદથી) આજ કાલ કરતાં વીસ વર્ષથી હું આ-
વધો કરું છું, પણ સખીદાસ શેઠના છોકરા જેવો બીજો
એક માણસ ઉદાર મનને! મારા જેવામાં આવ્યો નથી. પેલા
ખે ચાર જણા અહીંયાં સરકારી કામમાં હતા તેમણે
પણ લુચ્ચાઈ કરી, મહા મેહેનતે મહોટા મહોટા ગ્રહ-
સ્થ લોકોની સ્ત્રીઓને તેમની શેઠામાં હાજર કરી; પણ
તે રંડાઓ ખેઈમાની થઇને આગવે! કારભાર કરવા લા-
ગી. મારી પચાસ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધીમાં અ-
નેક પ્રકારના પ્રવંચ કરીને જુવાન સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો
નું આજખાણ કરયું; પણ હું તો ભીખારીની અવસ્થા
ભોગતું છું. પરમેશ્વરને ભુલી જઇને આજ સુધીમાં મેં

જે પાપ કર્મ કર્યાં તે મારા મરણ પછી મને નડશે!
 ખીચારા વિજ્ઞાનદાસે આ વખતમાં મને દોઢસો રૂપૈયા
 ન આપ્યા હોત તો, મારે ઝેર ખાઈને મરવું પડત.
 ધણીક રાંડેલી સ્ત્રીઓ દયણું, ખાપણું વિગરે મેહેનત મુ-
 જુરી કરી સુખમાં દીવસો કાઢે છે; અને આ ધંધામાં
 સુખ હશે એમ ધારી લેખનો માર્ગ મેં કુટણુંપણા
 નો ધંધો કરવા માંડ્યો, તેમાં પણ લાભ ન મળ્યો. અ-
 રે! મેં આ માણસ જાતમાં અવતાર ધારણ કરીને
 કાંઈ પણ સુક્રીન ન કર્યું! પેલા ચક્રોરદાસ શેઠની છોક-
 રી ભાગીરથી ઉપર મારે વિશ્વાસ હતો કે તે મને જ
 વતાં સુધી પાળશે, પણ જે દીવસથી તેના આપે જન-
 ણ્યું છે, તે દીવસથી એ ખીચારી અહીંયાં આવતીજ.
 નથી. વિજ્ઞાનદાસના દોઢસો રૂપૈયા મેં જત્રા જવાનું ના-
 મ દઇને લીધેલા તેનો માગનારને આપી બેઠી છું. ભા-
 ગીરથી આવતી નથી કે તેનું કરજ વગે. હે ઈશ્વર!
 મને આ ધંધો કરવાની જે મતી સુઝી છે, તેવી આ-
 વખતે કાંઈ સુઝાડ?

[એટલામાં ભાગીરથી આવે છે.]

ભાગીરથી—કેમ, ડોશી આજ ઉદાસ થયાં છો?

રામકોર—કાંઈ નહીં બેહેન, ઘણા દીવસથી તાર આવ-
 વું થતું નથી, તેથી તેજ ફાંકરમાં હું હતી.

ભાગીરથી—અરે, તે દાહડે તો મહારી બહુજ ફજેતી થઇ.

રામકોર—વાઈ શાથી જે?

ભાગીરથી—તમારે લ્યાંહાંથી ગયા પછી પેલા અધિકારીનો

સીપાઈ મને તેડવા આવ્યો હતો.

રામકોર—વાર પછી શું થયું?

ભાગીરથી—પછી તેની સાથે રાતના નવ વાગે હું તેમને ઘેર ગયો. ખીજે દાદાડે સવારના ચાર વાગે મારે ઘેર જતી હતી એટલામાં—

રામકોર—અહીં, તારા બેલવાપરથી એમ જણાય છે કે તું કાંઈ મોટી ઘાસ્તીમાં આવી પડી હોય. માટે જલદી કહે એટલે મારા જીવને સંતોષ થાય.

ભાગીરથી—એટલામાં બે ત્રણ ઓળખાણના માણસ મળ્યા, તેમણે મધી વાત મારા બાપને કહી દીધી.

રામકોર—હાય હાય પછી તને શું કહ્યું?

ભાગીરથી—મને ઘણો માર માર્યો, અને ભોંટામાં ખબુર પડવાથી મારી ઘણીજ ફજેની થઈ. ઘરમાંથી કાઢાડી મુકતા હતા, પણ કેટલાક સાન માણસોએ તેમને સમજાવ્યા તેથી તે વિચાર બંધ રાખ્યો છે. પેલા અધિકારી ઉપર દ્રોહ રાખીને બે ચાર માણસો પાસે રસ્તે લીધા ની ફરીયાદી કરાવી છે, તેથી તે પણ પોતાની નોકરી પરથી દુર થશે.

રામકોર—બેહેન, તારે સારૂ તેને નોકરીમાંથી દુર થવું પડશે. વાર, પછીથી તને તે મળ્યો હતો કે?

ભાગીરથી—હા, એક વખત મળ્યો હતો.

રામકોર—તેણે તને શું કહ્યું? કાંઈ આપ્યું તો નહીં હોય.

ભાગીરથી—તેણે એમ કહ્યું કે મારા ઉપર ફરીયાદ થઈ છે તેથી હું રાજીનામું આપીને જનાર છું, પણ તારા સારૂ દર

મહિને પચાસ રૂપૈયા નોકલી દધશ, અને બનશે તો આવતો પણ જઘશ હાલમા તો પાંચસે રૂપૈયા આપ્યા છે.
 રામકોર—(ખુશી થઈને) અલી! તું તો બહુ પોહોચેની માયા છે.
 વાહ, તેં એની પાસે આટલા બધા રૂપૈયા શી રીતે કઢાવ્યા?
 ભાગીરથી—મેં તેને કહ્યું કે તમે ગયા પછી મારી શી વંદે?
 તમે તો બીજી સ્ત્રીઓ સાથે પ્રીતિ બંડશો, પણ મારે તો તમારા વિના કોઈ ઉપર આધાર રહ્યો નથી! તમારા વિયોગથી મારા દેવસો જવા કઠણ છે. એવી રીતે સ્ત્રી આતુર્યતાની યુક્તિથી નમૃતા ભરેલા વચન કહીને તેના મનમાં પાકો વિશ્વાસ બેસાડી દીધો.

રામકોર—અલી ભાગીરથી, પોતાની પડતી સ્ત્રીતીમાં પણ તેનો તારા ઉપર આટલો બધો પ્રેમ છે, માટે તારે પણ તેના એકલાનાજ ઉપર આક્રીન રાખવું જોઈએ.
 ભાગીરથી—ડોશી, મારી પંદર વર્ષની કમ્મરમાંથી તમારી સાથે ઓળખાણ કરીને દીવસો ગાળું છું. તમે મને હમેશાં એજ ઉપદેશ કરતાં હતાં કે અજ્ઞાન અને કામાંદ પુરૂષોને ગમે તેમ સમજાવીને પૈશો કાઢાડી લેવો. હવે આજ આમ ઠપકો ઘોઠો એનું કારણ શું?

રામકોર—વાહ! મારો ઉપદેશ તને ખરાબર લાગ્યો છે. પણ વાહ, પેલો વિલાસદાસ તારે માટે પચાસ રૂપૈયા આપી ગયો છે, માટે તેનું કેમ કરીશ?

ભાગીરથી—તેને કેહેજો કે માત્ર પચાસ રૂપૈયામાં હું મારી આખર ગમાવું નહીં; અને હવે રોજ રોજ મારાથી તમારે ઘેર પણ અવાશે નહીં. કેમકે તે

દીવસે પકડાયા પછી મારા બાપે ધણોજ બંદોબસ્ત રાખ્યો છે, અને એમ કેહેતા હતા કે હવે પછી એની ચાલ ખરાબ માલમ પડે તો જીવથી મારી નાંખવી. ડોશી! હું તો આ ચીંતામાં બળી જઈ છું, પણ તમારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તમને પાળવાં એમ સમજી દર આઠ દીવસે એક વાર તમારે ઘેર આવીશ.

રામકોર—(મનમાં) આ રાંડનો લોભ માતો નથી. મારી પાસે પ્રપંચ શીખીને મને પણ ઠગવાની યુક્તિ વાપરે છે. વિલાસદાસના સો રૂપૈયા તો મ્હારે ખાઈ જવા છે માટે એને કાંઈ આડું અવળું સમજાવું. (ઉધડ) બેહેન, પેહેલા પ્રસંગમાં જરતી લોભ કરીશ નહીં. તે મ્હોટા શેઠનો દીકરો છે એટલે થોડે થોડે ધણો લાભ થશે, અને પચાસ કાંઈ થોડા નથી.

બાગીરથી—જેવી તમારી મરજી. તમારું વચન ભોપી શકતી નથી. (એમ કહી પચાસ રૂપૈયા લે છે)

(પડદામાં)

(અરે રામકોર ડોશી ધરમાં છે કે!)

બાગીરથી—(અજબ થઈને) ડોશી, કોઈ મને શોધવા આવ્યું છે, માટે સંતાડો.

રામકોર—બેહેન, તારો સ્વભાવ તો ધણોજ બીહીકણ છે. આપણે ઘેર તે વળી બીજો કોણ આવનાર હતો?

બાગીરથી—ગમે તેમ હોય, પણ હું તો એક ખુણામાં સંતાર્ધ રહું છું. (સંતાર્ધ રહે છે.)

(એટલામાં વિલાસદાસ આવે છે)

વિલાસદાસ—કેમ, ડોશી શી ખબરો છે?

રામકાર—સાઈ, ભાઈ તમે તો બહુ દાહાડે દેખાયા.

વિલાસદાસ—હા, જરા ગરબડમાં પડ્યો હતો.

રામકાર—તમારા જેવા શેઠ લોકોને ગરબડ શાની જે?

વિલાસદાસ—બીજી તો કાંઈ નહીં, પણ મેં તમને જે રૂપૈયા આપેલા તે વાત મારા બાપે બાણી છે. માટે તેની તજવીજ કરો તો સાઈ.

રામકાર—(મનમાં) આ રડ્યો રૂપૈયા માગે છે, પણ મેં તો વાપરી ખાધા છે. હવે કાંઈ પ્રપંચ ચલાવવો પડશે. (ઉઘડ) ભાઈ, તમે મને જે વાત કહી હતી તેના ખર્ચમાં વપરાયા છે.

વિલાસદાસ—અરે રાંડ! તને દોઢસો રૂપૈયા ખર્ચ કરવાનું કોણે કહ્યું હતું? મારા બાપનો ધણો તગાદો ધાય છે, માટે રૂપૈયા આપ.

રામકાર—ભાઈ, આટલો બધો ક્રોધ શા માટે કરો છો? પેલી બાગીરથીના સમઘમાં ખર્ચ કરવાનું તમે મને કહ્યું હતું, તેથી તેને આપ્યા છે.

વિલાસદાસ—(હર્ષથી) હે! બાગીરથી માટે! અરે તેને માટે તો કદાપી પાંચશે થયા હોય, તોપણ ચીંતા નહીં વાઈ તે ક્યાં છે?

રામકાર—ભાઈ, તે અહીંયાં છે, પણ તમારાથી શરમાય છે.

વીલાસદાસ—ડોશી, હવે મારી શરમ રાખવાની જરૂર નથી; માટે તેને બોલાવો.

રામકાર—(બાગીરથીને ધસારાથી બોલાવીને) વીલાસદાસ, આ તારી બાગીરથી આવી છે.

(એમ કહીને, પોતે ખાહાર નમ્ય છે.)

ભાગીરથી—(શરમાતી હોય એમ જણાવી પ્યારા હું આજ સુધી ધણેજ શોક કરતી હતી પણ નમરૂં દર્શન થયું નહીં. વીભાસદાસ—ભાગીરથી, હવે રતેહ કરીને શરમાવું તને ધરતું નથી, જેવા તુ મારા ઉપર પ્રેમ રાખે છે તેથી દસ ધણા હું પણ રાખું છું.

ભાગીરથી—આપ રાખો એમાં શી નવમ્મ? આપના જેવા સમજી માણસને તો એજ યોગ્ય છે કે જાણ્યું તેને હોડવું નહીં.

વીભાસદાસ—આજ ત્રણ ચાર પહીનાથી રામકોરને કહેલું, પણ તારો મારો યોગ આવતો નોતો.

ભાગીરથી—બુઝો, હું સારા ગ્રહમ્મની છોડરી એટલે પૈરકા પુરૂષ સાથે રતેહ કરી કજોત થતી નથી પણ તમારે મારે રામકોર ડોશીએ ખાત્રી કરીને કહ્યું કે એ માણસ તારી કજોતી નહીં કરે અને પૈના પણ આપશે.

વીભાસદાસ—તારાથી કાંઈ વધારે નથી તને આપવા સારું તો બે મહીના આગમ્ય બજે રૂપૈઆ રામકોર ડોશીને આપી મુકેલા છે.

ભાગીરથી—(મનમાં) રાંડ રામકોરે તો મારામાંથી પણ સો રૂપૈઆ બટાવ આધો. ઠીક છે, આ માણસના તો માત્ર એકજ વખતમાં પચાસ રૂપૈઆ પડાવી સેઉધું (ઉધડ) પ્યારા શેઠજી, તમારા જેવા માણસ પાસેથી એટલા રૂપૈઆ સેવા કરતાં કાઢજ ન સેવું, એ વધારે સારું.

વીભાસદાસ—ભાગીરથી, તારા કરતાં કાંઈ વધારે નથી. તારી

ભાવકીના બદલામાં તો હજાર રૂપૈયા પણ થોડા છે. વાર,
 હવે મારી સાથે સ્નેહ કરવાની તારી ઇચ્છા છે કે નહીં?
 ભાગીરથી—અરે પ્યારા! તમારા જેવા માણસ સાથે સ્નેહ
 કરવાને કંઈ અભાગ્યણી ના કેહેશે? મારું મન તમારા
 હૃદય પર વિશેષ છે. (એમ કહી કામચેષ્ટાનાં લક્ષણ બતાવે છે.)
 વિલાસદાસ—(હર્ષથી) વાહ! તારા જેવી ખરે ખેમ દેખાડ-
 નારી સ્ત્રી ધણીજ થોડી હશે. હું તારા મધુર ભાષણથી
 કામાંધ થયો છું, પણ અત્યારે અહીં બેસવા જેટલી
 વેળા રહી નથી. કપા કરીને કાલે આવે તો મારું.
 ભાગીરથી—તમારી સેવા બળવચાને તમે જે વખતે કેહેશે
 તે વખતે હાજર છું.

(એટલામાં કૃષ્ણાશંકર આવે છે.)

કૃષ્ણાશંકર—(ક્રોધથી) અરે રાંડ! હું તારા ઉપર સંપૂર્ણ
 પ્રીતિ રાખતો હતો, અને તું આ કુટણીને ઘેર આવવા
 ભાગી કે?

ભાગીરથી—પ્યારા, હું તમારે માટેજ અહીંયાં આવી છું.
 ધણી દીવસથી આપનો વિયોગ થએલો તે ટાળવાનો
 ઉપાય રામકોરને હાથે જટ બને અંમ ધારીને આવેલી,
 પણ તે બહાર ગયું છે.

કૃષ્ણાશંકર—(વિલાસદાસને દેખાડી) હુઆ ભાગીરથી!
 આ પુરૂષ સાથે વ્યભિચાર કરવા સારું અહીંયાં આવી
 છે, અને મારા આગળ તું તારા સ્ત્રી ત્રણના પ્રપંચ
 ચલાવે છે? અરે! મેં તારે સારું સરકાર દરખાસ્તમાં અ-
 પમાન મેળવ્યું, સ્વરૂપવાન સ્ત્રી તજી, શિખેલી વિદ્યાનો

સારો બિયોગ કરવાનો વખત તજી માત્ર તારા મોઢ-
માં લપટાઇને લમતો ફરું છું. તે છતાં પણ તારા
મનમાં આવું કપટ! આજ મારી ખાત્રી થઇ કે તું
એક પાકી વ્યભિચારીણી સ્ત્રી છે; માટે તને ઘટિત
શિક્ષા કરવી જોઇએ. અરે રાંડ! તું કેવળ પૈશાનો
ભોજ રાખતી હતી તો તે મને પ્રથમથી કેમ ન
જણાવ્યું? આજ સુધીમાં મારા તરફથી હજાર બે
હજાર રૂપૈયા તને પોહોચ્યા, તોપણ લોભ રાખીને
એક નાદાન વાણીયા સાથે સ્નેહ કરવા તૈયાર થઇ. તને
ધિકાર છે!! (એમ કહી બે ચાર સોટીયો મારે છે, તે
જોઇ વિલાસદાસ નાશી જાય છે.)

ભાગીરથી—અરે મુવા! તારા જેવા ધણાક અજ્ઞાન માણસો
ભટકી મરતા હતા, પણ મેં કોઇની સાથે હમેશાંનો
સ્નેહ કર્યો નથી. મેં તારા જે પૈસા ખાધા હશે તેના
બદલામાં તારી સેવા બળવેલી છે. તે મને
ગરીબ અબજાને વગર વાંકે જે માર માર્યો છે તેનું
પરિણામ જોજો. તારી આખરના કાંકરા કરી નાંખુ,
તોજ મ્હાફ નામ ભાગીરથી ખરી. મુવા કામાંધ,
બળ્યું તારું જ્ઞાન, અને બળ્યો તારો સરકારી ઓહો
અરે હજારો ભોંકા વચ્ચે મારું ભગ્ન કરનાર ધણીની હું
થઇ નથી, તે તારા જેવાની શી રીતે યાદ? પીટ્યા
કુચણા, પારકી સ્ત્રીયોના નાદમાં પડ્યાથી શો લાભ
થાય છે, તેનો ખરેખરો અમલકાર હું મારા સ્ત્રીચરીત્રથી
તને દેખાડી આપીશ. (ખતે જાય છે.)

અંક. ૨ જો.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્વળ-સુરતમાં વખતદાસનું ઘર.

વખતદાસ—તું કમણાંની મણીજ બદાશ દીસે છે, તેથી
એમ સમજાય છે કે તને કાંઈ ચીંતા હશે.

હીરાલક્ષ્મી—આપના જેવા પતિ છતાં મ્હારે તે શેની ચીંતા
હોય?

વખતદાસ—ગમે તેમ હોય, પણ તું મારાથી છાતું રાખે છે.

હીરાલક્ષ્મી—પતિ, આપનાથી છાતું રાખવા જેવું કાંઈ નથી.

ચીંતા માત્ર એટલીજ છે કે આપણી ચતુરલક્ષ્મીનું

લગ્ન કરે આજખેત્રણ વર્ષ થવા આવ્યાં, પણ તેને

તેજવવાનો તેના સામરાતરફથી કાંઈ કાગળ આવ્યો નહીં.

વખતદાસ—પ્રિયા, ચતુરલક્ષ્મી જેવી સદગુણી પુત્રી આપણે
ઘેર કાંઈ વધારે પડનાર નથી.

હીરાલક્ષ્મી—એ સર્વ વાત ખરી, પણ છોકરી તો સાસરેજ

શોભે આપણા ઘરનું અત્યંત સુખ હોય, તોપણ પીય-

રમાં રહ્યાથી અનેક પ્રકારની વિટંબના આવી પડે છે.

વખતદાસ—સાબળ, તું કહે છે તે હું બધું સમજું છું.

આપણે છોકરી દીધી એટલે તેમના કરતાં આપણી

પાયરી નીચી ગણાય છે. માટે ગમે તેટલા દીવસો

થાય તોપણ “ચતુરલક્ષ્મીને નેડાવો” એવો પ્રથમથી

આપણે પત્ર લખી શકાય નહીં.

હીરાલક્ષ્મી—આપ સર્વ વાતે જાણ છો, એટલે હું મ્હારે

મોઢેથી શું કહું? ખોતાની અવસ્થામાં આવ્યા પછી

છોકરી અહીંયાં રહે અને દુષ્ટ સહિયરોની સંગત થાય
તો, પર પુરૂષ સાથે વ્યભિચાર કરીને આપણું નામ
ગાળે. માટે તમે પત્ર લખો તો ઠીક.

વખતદાસ—ઠીક છે, બે ચાર દીવસ વાટ જોઈએ, અને
તેટલામાં પત્ર યા કોઈ તેડાગર નહીં આવે તો, પછી
લખીશું.

[પડઢામાં]

“વખતદાસ ધરમદાસકા ધર કીધર હે?”

વખતદાસ—(સાંભળ્યું હોય એમ) અરે બહાર કોઈ ટપાલનો
સીપાઈ ખુમો પાડે! હોય એમ લાગે છે. (બહાર આવી)
કેમ, બાઈ કોનું કામ છે?

સીપાઈ—વખતદાસ સેઠકા કામ છે.

વખતદાસ—શું કાગળ બાગળ છે કે? હોય તો મારું
નામ વખતદાસ છે.

સીપાઈ—હાં, એ તુમેરા કાગળ છે. (આપીને જાય છે.)

વખતદાસ—[ધરમાં આવી] આ કાગળની છાપ ઉપરથી
તો જણાય છે કે ચતુર બેહેતના સાસરા તરફથીજ
આવ્યો હોય.

હીરાલક્ષ્મી—આપ ફાડીને વાંચો એટલે સર્વ સમજશે.

વખતદાસ—હા, તેમજ કરું છું. [કાગળ વાંચે છે.]

હીરાલક્ષ્મી—કાગળનો ભાવાર્થ સાંભળી! વાહ! તમારા
વેવાઈએ કાગળ તો ઠીક લખ્યો છો વાઈ, સારે હવે
મારે મોકલવું ધારો છો?

વખતદાસ—આપણા ગોર બુલામટને બોલાવીને એક શુભ

દીવસ જોવરાવીએ, પછી મોકલવાની વાત, કેમકે દુરનો મામલો એટલે મુદુર્ત જોવું જોઈએ; પછી થવાનું હોય તો કર્મના લેખ કાંઈ જોશીયી પણ મટતા નથી. હીરાલક્ષ્મી—પરસ્પર અંતરાત્માનો પરમેશ્વર એકજ છે. આ પત્ર આવ્યા પેઢેલાં મહારા મનમાં એજ વિચાર ચાલતો હતો, તેથી મેં બુઝામટને જોલાવવા સારૂ આપણા આકરને મોકલ્યો છે.

વખતદાસ—[મનમાં] ચતુરલક્ષ્મીને વિદાય કરતાં મારો જીવ ચાલતો નથી. જે વખતે તેનું લગ્ન કશું તે વખતે તો વિદાસદાસ નિશાળમાં બણવા જતો હતો, પણ તેનું ચીત ચળીત અવસ્થાવાળું દેખાતું હતું. જુવાનીના થોડે તરણ અને દુષ્ટ મિત્રોની સંગતથી કંદાપી પારકી સ્ત્રીઓના નાદમાં પડ્યો હોય, ત્યારે મારીસ-કુમાર ગરીબ પુત્રીની શી દશા! હશે, પેહેમેથી એ વાતક ઉઠાવી ચીંતા કરવી એ ઠીક નહીં. (પ્રકટ) વાહ, તું ધણીજ શાણી અને અગમ વિચાર કરનારી છે. બુઝામટને જોલાવવા મોકલ્યા એ કામ તેં બહુ શઢાપણું કશું છે.

હીરાલક્ષ્મી—એમાં મારું શઢાણુપણુ કાંઈ વખાણુવા જેવું નથી. સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે કે ધરના કામની પ્રથમથી કાળજી રાખીને ઘટતો ઉપાય કરવો. વારું, આપ શા ઉંડા વિચારમાં પડ્યા છો જે?

વખતદાસ—કાંઈ નહીં. આપણી ચતુરલક્ષ્મીને વિદાય કરતી વખતે તેને સાસર વાસો કરવામાં શો શો સામાન જેમશું; તે વિચારમાં છું.

હીરાલક્ષ્મી—એમાં વિચાર શો કરો છો? આપણા ધરની યોગ્યતા પ્રમાણે આપણું વળી હમણા પુત્રી નીશાબેથી આવશે એટલે તેને પુછીને નક્કો કરીશ.

(ભુલાભટ આવે છે.)

ભુલાભટ—યજ્ઞમાન રાગ્નનું કલ્યાણ થાઓ! કેમ, શેઠ શા કાર્યસર મને બોલાવ્યો છે?

વખતદાસ—આપણી મતુર ખેંદનને, સાસરે વિદાય કરવી છે, મારે એક શુભ મુહૂર્ત કહાડી આપો.

ભુલાભટ—અરુ. (બેમ કહી પાછલીમાંથી ટીપણું કહાડી અહ ગણે છે.)

હીરાલક્ષ્મી—ગૌર મહારાજ, દીવાળી આવતા પેહેલાં એક દીવસ નીકળે તો સારું.

ભુલાભટ—(મનમાં) કુંવરીના અહ જોતાં આ પખવાડીયામાં એક દીવસ સારો નથી; પણ આપણે તો જ્યાં ત્યાં કરીને દક્ષણા લેવી છે, એટલે એક દિવસ આણી મુકીશું. તેરશનો દીવસ ઠીક છે, પણ એ છોકરીના અહમાં એવો અવજોગ જણાય છે કે તે દાહાડે જમ તો પાત સાથે થોડો ઘણો પેણુ વિરોધ થઇ તુકશાન થાય. હશે, આપણું ગજવું ભરાય અને યજ્ઞમાન ખુશી થાય એવો માર્ગ શોધી કહાડીશું. (પ્રકટ) શેઠ! કુંવરીની મીન રાશી થઇ, એટલે તેના શુભા શુભ અહનો વિચાર કરતાં માત્ર ધન તેરશ વિના ખીજો એક દીવસ સારો આવતો નથી. જ્યોતિષ શાસ્ત્રના મત પ્રમાણે પશ્ચિમ દિશા તરફ જવાને કયાં કયાવાર,

દિવસો અને નક્ષત્રો વર્ગ છે તે સાંભળો.

રોહિણ્યાંચતથાપુષ્યે ષષ્ટીચૈવચતુર્દશીઃ

મોમાર્કગુરુવારેશ્ચ નગચ્છેત્પશ્ચિમાદિષિ ॥

વખતદાસ—હીક છે, ચતુરસ્રક્ષમીને પુછ્યા પછી વિચાર કરીશું.

જુલામટ—શેઠજી, ત્યાર હું તો રજા માગુ છું.

હીરાસ્રક્ષમી—ગોર મહારાજ, તમે ઠરાવેલો દિવસ ચતુરસ્રક્ષમી કયુમ્બ કરશે એટલે તમને તુરંત તુરંત જોભાવવા મોકલશું. પછી તમે યથાવીધિએ તેને વીદાય કરજો, હાલ તા હ્યો, તમારા ફરાતું ફળ.

(એમ કાદી પાંચ રૂપૈઆ આવે છે.)

જુલામટ—(હાથમાં લઈ પરી યમને) તમારું કલ્યાણ થાઓ, અને ચતુરસ્રક્ષમી અખંડ સૌભાગ્યવતી યમને સંપૂર્ણ સુખ ભોગવો. શેઠાણી, મે કહેલું દિવસે બેહેનને જવાનું કરે તો મને જોભાવજો, એટલે યથાવીધિથી તેને વિદાય કરીશું.

(નન્ય છે.)

(એટલામાં ચતુરસ્રક્ષમી આવે છે.)

ચતુરસ્રક્ષમી—માજી, આજ તમે આટલી બધી શી ગડ-બડમાં પડ્યા છો ને?

હીરાસ્રક્ષમી—બેહેન, તને તેજાવવા સાડ તારે સાસરેથી એક કાગળ આવ્યો છે, અને આપણા ગોર જુલામટને જોભાવી હિસ પથ નક્કો કર્યો છે. કેમ તારી શી મરજી છે?

ચતુરસ્રક્ષમી—માજી, છોકરાંનું મરજી તે શું પુછો છો? છોકરાં, માત મીતા અને દૈવને તાબે છે. માટે તમોએ જે ઠરાવ્યું હશે તે હું માથે ચઢાવીશ. માત્ર મારે જવાનો

દીવસ જણાવો તો ઠીક.

હીરાલક્ષ્મી—એટા, આગળ બધા દિવસો અવજોગવાળા હતા માટે ધનતેરશનો દીવસ મુકરર કીધો છે.

ચતુરલક્ષ્મી—તમારી અને મારા ખીતાની આજ્ઞા હશે તે, તેરજો જવાતૈયાર છું.

હીરાલક્ષ્મી—ઠીક છે બેહેન, તારી સહીયરોને મળવું હોય તો મળી લેજે; કેમકે તેરશ પરમદાહાડે છે.

ચતુરલક્ષ્મી—હા, તે હું જાણું છું. પણ હાલ તો હું મારી મેડીમાં જઈને થોડુંક વાંચું છું. (જાય છે.)

હીરાલક્ષ્મી—(વખતદાસને) હવે પુત્રીને વિદાય કરવાનો સખી-દાસ તરફ એક કામળ લખો તો ઠીક. પુત્રીના ગુણ જોતાં મને મ્હોટી ચીંતા થાય છે!

વખતદાસ—આજ લખું છું, પણ તને ચીંતા શી થાય છે તે કહે?

હીરાલક્ષ્મી—પરમેશ્વરનો નિયમ એવો હોય છે કે સ્ત્રી પુરુષનું જોડું સરખું નિવડે નહીં, અને હોય તો વધારે વર્ષો ટકે નહીં. તેજ પ્રમાણે આપણી રત્ન સમાન અમુલ્ય ગુણવાળી પુત્રીને થાય, સારે શી વસે?

વખતદાસ—(હસીને) અરે ગાંડી! એવા બહેમીક વિચારો પ્રથમથીજ કરીએ તો ચીંતામાં ને ચીંતામાંજ મરી જવાય. એનું જોડું બરાબર નિવડે કે નહીં. તોપણ હવે શો ઉપાય? માટે જે કાળે જે થાય તે જોવું.

હીરાલક્ષ્મી—હું કાંઈ બહેમીક વિચારથીજ કેહેતી નથી, પણ મારા મનમાં આવી કલ્પના ઉઠીઆવી માટે જરૂર ચીંતા કરે છું. હવે તમે આજને આજ પત્ર લખો.

વખતદાસ—પત્ર તો લખી મુક્યો છે, તું કેહે તો તને
વાંચી સંભળાવું.

હીરાલક્ષ્મી—આપે લખેલાં તે બરાબરજ હશે, માટે વાંચી
સંભળાવવાની જરૂર નથી.

વખતદાસ—(ચાકરને) અલ્યા ખીમા ક્યાં ગયો?

ખીમો—(આવીને) અમ શેઠ શામ હું ક્યો તો.

વખતદાસ—હે, આ કાગળ હમણું ન હમણું ટપાલમાં નાં-
ખી આવ, કેમકે પરમદીવસે સવારે ચતુરલક્ષ્મીને
જવું માટે સામાન બાંધવાનો છે.

ખીમો—હા શામ, એક ડોટમેં આવું છું. (નય છે)

વખતદાસ—કાગળ તો મોકલાવી દીધો, પણ આપણે વાળુ
કરવાની કુટલી વાર છે?

હીરાલક્ષ્મી—સર્વ તૈયાર છે; તમે હોઠા એટલી વાર.

વખતદાસ—વાર, તું ચતુર બેહેનને બોલાવ. હું થોડીવારમાં
આવું છું.

હીરાલક્ષ્મી—તેણે અભારે વાળુ કરવાની ના કહી છે.

વખતદાસ—કેમ વાર?

હીરાલક્ષ્મી—આજ બપોરે તેણે મોકું ખાધું છે, માટે ભુખ
નહીં હોય.

વખતદાસ—હીક છે, પણ તે કાંઈ રીસામ તો નથી કને?

હીરાલક્ષ્મી—ના, સમજી છોકરાં રીસાયજ નહીં. ભુખ ના
હોય એટલે વધારે આગ્રહ કરવો કામનો નથી.

વખતદાસ—વાર, ત્યારે આપણે ચાલો.

હીરાલક્ષ્મી—જેથી આપની ઇચ્છા. (બંને જાય છે).

પ્રવેશ ૨ નો.

સ્થળ—ચતુરલક્ષ્મીનું એકાંત ગૃહ.

ચતુરલક્ષ્મી—સમજી સ્ત્રીયોને આ દુનિયામાં પોતાના પતિ વિના સર્વ સુખ વ્યર્થ છે. તે મેળવાવનો રૂડો અવસર તેં પાસે આણ્યો, માટે હે પ્રભુ! હું તારો ધણીજા. બાર માનું છું, અને પુર્ણ બાવે સ્તુતિ કરી એટલુંજ માગું છું કે મારા પ્રિય પતિ સાથે વિશેષ નયતાં સંસાર સુખમાં નિમગ્ન રહી મરણાન્તે તારા ચરણા-ર્વીંદમાં આતી રહેવાય. વારં, મેં આજ સુધીમાં મારા પ્રીય સ્વামীને પત્ર લખ્યો નથી; માટે આજ લખીને તેમને શાન્તી પમાડું. (પત્ર લખે છે.)

મલ્લિકાની દૃત.

મુજ મન યકિ બક્તી, આપની હું કરું છું,
રહુ હર નિશ પાસે, આશ એવી ધરું છું;
શુભ દિન નકિ કીધો, તેરશે આવવાનો,
પ્રિય દરશનથી તો, લાભ બારે થવાનો.
તમ વિણ નહિં પ્યારં, માનજો સત્ત્વ ધારી,
બહુ વિધ અપરાધો, પત્રના લો ઉગારી;
વિરહ તણિજ વાતો, જય નૈરે કહયાથી,
ફૂપ સહ દુર યાશે, નાથ પાસે રહયાથી.
અવશુણ મમજે જે, માહરા હોય બારા,
નિકટ નજર મીઠીથી સુધારીશ પ્યારા.
બહુ દિન શ્રમ વેઠી, વારતા પાઠ કીધી,

પતિ પ્રિય ક્યમ થાવું. શીખ યોડીજ લીધી;
મન તણિ સહ વાતો, સે'જમાં શું લખાશે?
ચહુ નિશ દિન આશા, સુખ વેગેજ યાશે.
(ઐટલામાં સરસ્વતિ આવે છે).

સરસ્વતિ—ખેહેન ચતુરાં શું કરો છો?

ચતુરલક્ષ્મી—સખિ, હું આજ તારી વાટ જોતી હતી, ઐટ-
લામાં તું આવી પોંડોચી. થોડી વારમાં ના આવી હોત
તો, તને તેડવા સાર મોકલત.

સરસ્વતિ—ખેહેન, તારા બોલવામાંજ ખુશી છે. તેડવા મોક-
લવા સરખું અગત્યનું કામ શું હતું?

ચતુરલક્ષ્મી—કામતો કંઈ નહોતું, પણ મારે સાસરેથી પ-
ત્ર આવ્યો છે.

સરસ્વતિ—બાર, ત્યાં સર્વે ખુશીમાં તો છે કે?

ચતુરલક્ષ્મી—હા. વળી મને તેડાવવાનું લખ્યું છે, તેથી હું
કાલે જનાર છું.

સરસ્વતિ—(હસીને) ખેહેને ખાતગી પત્ર આવ્યા વિના આ-
ટલી બધી ઉતાવળ થાય નહી.

ચતુરલક્ષ્મી—નારે, ખેહેન. “ખાતગીતો કાંઈ નથી, પણ સ
સરાએ મારા બાપ હપર પત્ર લખ્યો છે.

સરસ્વતિ—સખિ, તું કાલે જનાર ઐટલે તારા સુખનો પા-
ર નથી. પણ માત્ર તારા જેવી સહીરના વિયોગથી મ-
ને દુઃખ યશે! (કાગળ જોઈને) અત્રી ખેહેન, આ કાગ-
ળ કોને લખ્યો છે? તારો મારો આટલો બધો રનેહ છ
તાં તુ છાત્રી રાખે છે, એ ઠીક નહી.

ચતુરસ્રદમી—એહેન, તારાથી કાંઈ જાતું નથી. મારા ગાંડા
ધેન્ના લખવામાં ભુલ હોય એમ સમજી તને દેખાડયો
નહીં, (કાગળ આપીને) લે, આમાં કાંઈ દોષ હોય તો
સુધારી આપ.

સરસ્વતિ—(વાંચીને) વાહ, તારા લખવામાં તે ભુલ હોય શેની,
સખિ તારા જેવી સદગુણી સહિયરતું જોકું સદા આ-
ણુદમાં રહે, એટલુંજ પરમેશ્વર પાસે માગું છું.

ચતુરસ્રદમી—એહેન, જેવી પ્રભુની ઇચ્છા હશે તેમ થશે.
લગ્ન થયા પછી આજ સુધીમાં હું કાંઈ પતિના સ્વ-
ભાવથી જાણુ થઈ નથી.

સરસ્વતિ—સખિ, તું જાતે જાણી છે, એટલે વધારે કેહે-
વાની જરૂર નથી. પણ —

ચતુરસ્રદમી—એહેન, જે કેહેવાતું હોય તે મનમાં રાખીશ
નહીં. સહિયરોતું લક્ષણ છે કે પોતાને યોગ્ય લાગે
તે કેહેવું.

સરસ્વતિ—સાસરે ગયા પછી શી રીતે વર્તવું, તે થોડુંક
હજું છું, સાંભળ—

રાગ શિતાજીના મહિનાનો

સુણ સૈયર ચતુર સુજાણ, કર એક વિનતી;
રેજે સાસરીયાની માંહ, નમ્ર થઈને અતી.
સાસુ બોલે કદી કુવચન, મને નહીં આણુવું;
દીસે દુષિત કામતું કલ્પ, (પણ) મુખેથી વખાણુવું.
પતિ સાથે વધે બહુ પ્રેમ, એવી રીતે આશન;

ધામ કામથી જે અવિચાર, તેને સખિ ટાળજે.
 પત્રદારે સદા મુને લામ, પ્રીતી તણો આપજે;
 દુઃખ મ્હાર વિયોગનું જેહ, તેને આલી કાપજે.
 પતિ હોય પરમનો બોગી તો, મન માંહી રખવું;
 યુછે પેરે કદાપી લોક, બેહેની નહી બાખવું.
 બહુ વિધ કરિ ઉપદેશ, એ વાનં ભુલાવવી;
 પતિ વિદ્યાતણી હોય તેજ, સુમાર્ગમાં લાવવી.
 રગ વરતી કરે વ્હાલી વાત, એવી ટેવ તારી છે;
 થાજે સર્વદા સુખી સુશીળ. આશીશ એ મારી છે.
 તુને સિખ દેવા યોગ્ય, મતિતો મ્હારી નથી;
 સર્વ વાતે સખિયું સુઝ વધુ શું કહુ કથી?

અતુરલક્ષ્મી—બેહેની પરસ્પર ઘાડા પ્રેમમાં તેં જેમને ઉપદેશ
 કર્યો છે, તે મ્હારા હૃદયમાં ઉડેા ઉતરી પ્રતીમા રૂપે
 મજબૂત જડાય ગયો છે. સખિ આપણું હૈત વીસરી
 શ નહીં. (આંખમાંથી આંસુ પાડે છે).

સરસ્વતી—સખિ અતુર! તારા પ્રેમ ભરેલા રૂદનથી મ્હાર
 રૂ હૃદયું. ભરાઈ આવે છે? આવા શુભ અવસરે રડ
 વું યોગ્ય નથી, માટે હીમત રાખવી ત્યાંહાં પોંદ્યા પ-
 ણી તારી અને તારા સ્વામીની કુશળતાનો કાગળ લ-
 ખજે પથુ બેહેન, તું તારા પ્રીયતમના સુખમાં પડ્યા
 પછી અમને શાની સંભારીશ?

અતુરલક્ષ્મી—વાહ! આપણા સમઘનો વિચાર કરે તો આમ
 બોલવું તારા જેવી સુઝ સહિયરને ઘટિત નથી. તું તારા
 પોતાના અવિશ્વાસને લીધે ગમે તેમ બાંધે.

(પડદામાં)

“ગાડીની વખત થવા આવી છે?”

સરસ્વતિ—(સાંભળ્યું દોય એમ બતાવી)સખિ! હવે માત્ર થોડીજ વારમા તારાથી મારે જુદું પડવું પડશે. ખીજા સાહચરો વિદ્યા સમઘી અધુરું જ્ઞાન મેળવી તારૂંજ તાના મદમાં આંધળી બની પોતાની આખર ગુમાવે છે, તેવો પ્રનંગ આપણા વચ્ચે હજી સુધી બન્યો નથી. અને આપણી હઠયાની દુખો તેમ બને પડુ નહીં, એ વી મતી આપવા સાર પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરીશ. બે-હેન, સાસરે ગયા પછી હેત રાખજો.

ચતુરલક્ષ્મી—પ્રિય સખિ, આમ શું બોલે છે? સમજી સહી ચરોતું એજ લક્ષણ છે કે મુખમાં પડ્યા પછી અગ-લ્યું ઓળખાય. વીસરવું નહી, અજ્ઞાન બાળકીયો અન્ય ઇચ્છાથી સાહચરો કરી તેના વિચારોથી વ્યભિચારમાં પડે છે, તેવા હેતુથી મેં તારી સાથે સ્નેહ કર્યો નથી. હું તારા પવિત્ર સ્નેહના વીયોગથી દુખી થાઉં છું, પણ બેહેની! તું ખચીત માનજે કે તારા મારા સ્નેહમાં અંતઃકરણથી વિસારો પડનાર નથી.

સરસ્વતિ—તુ જાનેજ ચતુર. એટલે તને વધારે શી ખામણુ શી દઉં? સખિ સાસરામાં વર્તણુંક ચલાવવા વિશે આપણા અભ્યાસ વખતે જેજે પુસ્તકો વાંચ્યાં છે તે પ્રમાણે વર્તીશ, એટલે સંતોષ થશે અગારાંદ પુસ્તકો વાંચવાનો માહવરો રાખીશ નહીં; કેમકે તે વચ્ચાથી ગમે તેવી સમજી સ્ત્રીનું મન બમી જાય છે. બેહેની,

હવે હું રજા માગું છું

ચતુરલક્ષ્મી—સખિ, તેં મ્હારી સાથે જે સ્નેહ રાખ્યો છે, તે જન્મ સુધી વિસરાય તેમ નથી- આજ સુધીમાં મ્હારાથી કાંઈ અઘટીત શબ્દો માત્ર સ્નેહના સમર્પણથી બોલાયા હોય તે તું ક્ષમા કરજે. આપણી શહાણી સહિયરોને બોલાવજે. મારા માતૃપિતાને દીલાસો આપજે, અને પત્ર લખવા વિસરીશ નહીં.

સરસ્વતી—તારા માતૃ પિતા તે મ્હારાજ છે તેમની જરા પણ કાળજી રાખીશ માં બેહેન, હવે વાર કરશો નહીં. માડીની વેળા થવા આવી છે.

. અને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—વખતદાસના ઘરનું આંગણું.

હીરાલક્ષ્મી—બેટા ચતુરા? તારા જેવી સદગુણી પુત્રીના વિયોગથી અમારા દિવસો જવા કઠણ છે, બેહેન, આઠલી થોડીક માત્ર કહું છું તે તું સાંભળ.

“મારગ મુકોને કહું છું કાના ક્યારની જો” એ ગરમીની ચાલ.

સુણો ચતુર પુત્રી શિખ પ્રિય માતની જો;
આગ્રા ભોપશો ન પતિ કેરા તાતની જો. સુણો. ૧
સાસુ માત સમી જણી સદા વર્તવું જો;
સર્વ જન સાથે મિષ્ટ વચન બોલવું જો. સુણો. ૧
પત્ની એજ ઇશ માની કરો સેવના જો,
ક્ષમા કરજે કદિ હોય દોષ દાસના જો. સુણો. ૨

દયા, નમ્રતા, ને સત્યતા તો પાળવી જો;
 દુષ્ટ પડોસીની સંગતિને ટાળવી જો. સુણો. ૩
 તરણિયોની સાથે સ્નેહ ન કરવો કદી જો;
 સાજ નાશ થઈ પ્રાપ્ત થશે આપદા જો. સુણો. ૪
 કામ વિણ કદિ પરચહે તો નવ જવું જો;
 ધર્મ કર્મ યથા શક્તિથી કરે જવું જો. સુણો. ૫
 શીખ માત કરી શ્રવણ કરો પ્રેમથી જો;
 લાભ થશે તુંને સર્વદાય એહથી જો. સુણો. ૬
 શાણી પુત્રી ! હવે તને ઝાઝું કાંધ કહી શકાતું નથી.
 ખેટા, તારા ડહાપણુ આગળ વિશેષ કહેવું વ્યર્થ છે,
 પણ યોડું કહેલું મનમાંથી વિસરીશ નહીં.
 ચતુરલક્ષ્મી—માજી, આપે દીધેલી શિખામણુ પ્રમાણે આલ
 વાને હું કદી ભુલનાર નથી.
 વખતદાસ—પુત્રી, તારા સદગુણુ રૂપી પ્રકાશથી મહારં ધર
 પુત્ર સમાન બીપતું હતું, પણ તેનો અધકાર કરી
 તને વિદાય કરવી પડે છે! આજ સુધી તને કાંઈલાડ
 ભડાવ્યાં નથી, એ વાત મનમાં ન લાવતાં પિત્ર ભ-
 ક્તિનો પ્રેમ વિસરીશ નહીં.

(આંખમાં ઝળઝળીયાં ભરાય છે.)

ચતુરલક્ષ્મી—પીતાજી, આપ શોક કરશો નહીં. તમે દયાળુ
 માત પીતાએ મને બાલ્યાવસ્થામાંથી ઉછેરીને ફળવણી
 જેવું ઉત્તમ બક્ષીસ અપાવ્યું, એથી બીજું વધારે
 શું જોઈએ છીએ? ન્હાનપણુમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ
 સહન કરી માત પિતાએ કરેલાં ઉપકારનો બદલો તેમના

વૃદ્ધાપકાળ વખતે યથાશક્તિ સેવા કરીને બાળવો, એ સંજ્ઞન પુત્રીનું લક્ષણ છે. તે પ્રમાણે ન કરતાં તારણ્યતાના મદમાં સર્વ વાતો જુલી જઈને કેટલાક દુષ્ટ છોકરા, છોકરીયો પોતાના માઆપને દુઃખ દે છે. એવાં દુષ્ટ અને અજ્ઞાન છોકરાં આ દુનિયામાં માણસ રૂપ અવતર્યાં પણ તેમને પશુ જેવાંજ સમજવાં. પી-તાણ! આપના ઉપકારિક બદલામાં મારાથી આપની મુદ્દલ સેવા થઈ નથી, અને આજ સુધીમાં આ અજ્ઞાન બાળકોથી જે અપ્રાધો થયા હોય તે ક્ષમા કરજો.

બખ્તનાસ } —પ્રીયપુત્રી! તારાં અમૃત સરખાં મીઠાં બાષ-
હોરાલક્ષ્મી } હોયથી હર્ષ, અને તારા વિયોગથી શોક એ બંને અ-
વસ્થા અમને આજ પેદા થઈ છે. બેટા, લાંઘાં પોં-
હોઆ પછી તારી ખુશીનો કાગળ લખવાવિસરીશ નહીં!

સહિયરો—સખિ ચતુરા, તારા સમાગમથી અમને જે લા-
ભ થયો છે, તે આ સમયે બોલી શકાતો નથી. બેટુ-
ન! દુર ગયા પછી અમારો વિસાર પાડીશ નહીં.

ખીમો—બેન, ગાડી વેળા થઈ ગઈ છે, માટે ઉતાવળાં ચાલો.

ચતુરલક્ષ્મી—(નમન કરીને ગદગદિત કંઠે) હે માત પિતા!
હવે તમે પાછાં સિધાવો. છોકરીને ગમે તેટલાં લાડ
લડાવ્યાં હોય, તોપણ તે પારકું ધન કેહેવાય છે; માટે
તન મુદ્દલ શોક કરશો નહીં, સખિયો! મારો અપ્રાધ
ક્ષમા કરજો. તમે સર્વેનું હેત હું જીવતા સુધી વિસર-
નાર નથી! (એમ કહી ખીમા સહ સ્ટેશન તરફ જાય છે.)

[ખીનનાં સર્વે પાછાં ફરે છે.]

અંક. ૩ બો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સખીદાસનું ઘર.

સખીદાસ—અહીં, સુરત કાગળ લખે બહુ દાહાડા થયા,
પણ કાંઈ ઉત્તર આવ્યો નહીં.

દેવકાર—છોકરીને મોકલવી હોય ત્યારે ઉત્તર લખે કને? એ-
તો પોતાને ઘેર રાખીને માસ્તરાણી બનાવશે.

સખીદાસ—તારી જીએથી કાંઈ દીવસ સુધે જવાબ નીક-
ળ્યો નહીં. મેં તને સેહેજ વાત કહી, એટલામાં આ
વા કઠણ શબ્દો બોલવાની શી જરૂર હતી?

દેવકાર—હું બણેલી નહીં, એટલે જેવું આવડે તેવું બોલું,
પણ તમારી ચતુરવહુ આવશે ને સુધું બોલશે.

સખીદાસ—તારું, હીક છે તું તારું બોલવું બંધ કર.

(કાગળો લઈને ઘેસો આવે છે.)

ઘેસો—શેઠ શાખ, આ બે કાગળો ટપાલનો સીપછ આલી
ગયો સે.

સખીદાસ—ભાવ, જોઈ કાના છે?

ઘેસો—લ્યો શાખ. (એમ કહી આપે છે.)

દેવકાર—કાના કાગળો આવ્યા છે? બધું બણતાં ન આ-
વડે એટલે દેખતાં આંધળાં જેવાં છીએ.

સખીદાસ—એના ઉપરની છાપ જોતાં સુરતના હોય એમ
લાગે છે. (ફાડીને વાંચે છે.)

દેવકોર—આ બંધ કરેલો સુંદર અક્ષરવાળો કાગળ કોનો છે?

સખીદાસ—એ તો વિશ્વાસભાઈનો છે, ને આપણાથી વંચાય નહીં.

દેવકોર—વંચાય નહીં તો રહ્યું. મારે જરૂર શી છે?

સખીદાસ—અમી, આ વખતદાસ શેઠના લખેલા કાગળમાં

એમ છે કે ચનુરલદમી ગાજ આવશે. માટે સ્ટેશન ઉપર કોને મોકલીશું?

દેવકોર—તમારે ફાવે તેને મોકલો, હરે મને શું પુછો છો?

સખીદાસ—ધેલા, આ કાગળ વિશ્વાસભાઈને આપ, અને

તું સ્ટેશનપર જઈ આપણા ભાઈની વહુને તેડી લાવ.

ધેલા—(મનમાં) વાહ! આપણા શેઠની વહુ તો ધણું હાર્

લખે છે, પણ તેને તો મારા જોડાનું આવડે છે. (પ્રકટ)

હાર્, શામ આ ચાલ્યો. (જાય છે.)

સખીદાસ—અત્રી, આપણા વિશ્વાસદાસે તો નામજ બોલ્યું!

ધેલા કાગળ ઉપર એની વહુએ લખેલા અક્ષર જોઈને

મારું મન કહ્યું કરતું નથી, અને એતો રાંડનો આ-

ખા દીવસમાં માત્ર, જેવાર ખાવા આવીને પછી

ક્યાં રખડ્યાં કરે છે, તે સમજતું નથી. કાલે જે શિ-

પાઈયો એને પકડવા સાર આગ્યાહતા, પણ મેં તેમને

દક્ષણ આપીને વિદાય ક્રમ્યા! ગાજ એની વહુ આ-

વશે, માટે તું કાંઈ શિખામણુ દેતો ઠીક.

દેવકોર—હું તો એને કહું છું ત્યારે પીટયો મારવા ઉઠે છે.

બોલ એના; આપણે ક્યાં સો વર્ષ જીવવું છે?

(ઝેટલામાં ચાકર, ચતુરલક્ષ્મી આવે છે.)

ચતુરલક્ષ્મી—સસરાજી, પાએ નમું છું.

વખતદાસ—આવે, ઝેટા સારી તો છે?

ચતુરલક્ષ્મી—હા, આપની કપાથી સારી છું. આપનો પત્ર આવ્યો તે દિવસથી અહીંયાં આવવાના વિચારમાં હતી, પણ મારા પિતાએ જોશીને દેખાડ્યું તેમાં આજના વિના બીજો એકે દિવસ આવતો નહોતો. 'માટે વાર લાગી ને અપ્રાધ ક્ષમા કરજો.

વખતદાસ—હોય, એમાં તહારો કાંઈ અપ્રાધ નથી.

દેવકોર—તારું, આજ આવી તેજ તારો પાડ માનીશું.

ચતુરલક્ષ્મી—સાસુજી, આમ બોલવું તમને ઘટતું નથી. હવે આજથી ઘર સમઘો તમારે કાંઈ કાળજી રાખવી નહીં, પણ માત્ર એ વખત બોજન કરીને ઇશ્વર ભક્તી કરવી.

દેવકોર—બાપ, તું આવીને એજ કરીશ તો, પણ મને પુછ્યા વિના ઘરનો કારભાર ચલાવીશ નહીં.

વખતદાસ—અહીં, આ વહુને તારે એક શબ્દ પણ કડવો કહેવો નહીં. સુધરેલાં માણસને એક વખત કહ્યું હોય તો જન્મ સુધી ભુલે નહીં.

દેવકોર—મેં શું કડવું વચન કહ્યું કે, મને ઠપકો થો છો? મારે શું, ગમે એટલો બિગાડ થશે, તોપણ હું કાંઈ બોલનાર નથી.

ચતુરલક્ષ્મી—(મનમાં) આ દુષ્ટ સાસુ સાથે જન્મારો ગાળવાનો વખત પ્રભુએ આપ્યો છે, માટે પ્રિય સુખી સરસ્વતિનો ઉપદેશ નિરંતર મનમાં રાખીને તેની ભરજી

પ્રમાણે જોશવું. (પ્રકટ) સામુજી, તમે વધારે જોશશે
તો માથું ચઢશે.

દેવકોર—અહીં, તું તારો સામાન પંડી ઓરડીમાં મુક, અ
ને તારો હમેશનો વાસ પણ ત્યાંહાંજ રાખજે. અંજ-
ગા વિશ્વાસમાઇની ખાનગી છે, એટલે તેમાં ખીજન
કોઇનો પગ નથી.

ચતુરલક્ષ્મી—તમે જે કહેશો તે માથે ચઢાવીશ.

દેવકોર—(મનમાં) આ વહુ મારા છોકરાને લેખને ઉડી જાય
એવી ચતુર છે. આજ કાલની છોકરીયો બણી, એટલે
સાપને વળી પાંખો આવ્યા જેવું થાય છે. રડ્યો છો-
કરો મુર્ખ રહ્યો, માટે આ વહુને જ્યાંહાં ત્યાંહાં ખુશી
રાખીને કામ લેવું પડશે. (તકાર) એટા, તમારો સામાન
મુકી આવો, એટલે જન્મવાની તૈયારી કરીએ.

સખીદાસ—ચતુરા, તારે જે કાંઈ જોઈએ તે મારી પાસે
માગી લેવું. તું તારા મનમાંજરા પણ મુકાઈશ નહીં.

ચતુરલક્ષ્મી—મરે આપ વિના કોની પાસે માગવાનું છે!
આપને અહીંયાં મુકાવવા સરખું છેજ નહી, પણ મારા દો-
ષ ક્ષમા કરીને નખાવી લેશો તો ધણું સારું.

સખીદાસ—અહીં, તું ઘરમાં જઈ ચતુરલક્ષ્મીને જન્મવાની
તજવીજ કરી આપ.

દેવકોર—મને તો ચાકર જેવી ગણ્યો છો, પણ હું તો આ
ચાલી. (જાય છે.)

ચતુરલક્ષ્મી—(મનમાં) ધણા દિવસથી પ્રાણનાથની ભેટ થઈ
નથી, માટે એકવાર તેમનાં દર્શન લીધા પછી જન્મવાની

વાત. (પ્રકટ) સસરાજી હું રજા માગું છું. (નમ્ર છે.)

[મેટલામાં ચકોરદાસ આવે છે.]

ચકોરદાસ—કેમ, શેઠ આજ કાલ શી રીતે વેહેપાર ચાલે છે?

સખીદાસ (હર્ષથી) ઓહો! તમે તો ખુબ દીવસે જણાયાને શું?

અમારા વિલાસભાઈની વહુ આવી છે, તેની ખટપટમાં હતો. વેહેપાર તો સમા પ્રમાણે ચાલે છે. .

ચકોરદાસ—પેલા સુરતવાળા વખતદાસની છોકરી તેજવિલાસભાઈની વહુ કે?

સખીદાસ—હા, તેજ શેઠ વહુતો અમારા કુળમાં રત્ન સરખી મળી છે. સર્વ વાતે સમજી, બણેલી અને રૂપમાં પણ કાંઈ ખામી નથી.

ચકોરદાસ—એ છોકરીના બાપ સાથે મારે ધણો રત્ન છે, તેથી હું એને ઓળખું છું. વાર, આપણા વિલાસભાઈએ હમણાં શો ઉંચમ ચલાવ્યો છે?

સખીદાસ—શેઠ, છોકરા રૂપી મને જે દુખ થાય છે તે પુછશોજ નહીં, એ વાત કર તેમાં મારી આખર ઘટે એમ છે.

ચકોરદાસ—ન્હાનપણથી પોતાના છેકરાને લાડ લડાવી કાંઈ બંદોબસ્ત ન રખાય ત્યારે એવુંજ દુખ થાય છે! (એમ કહી ઉઠેા નસારો મુકે છે.)

સખીદાસ—તમે પણ મારા સરખા દુખીયા દીરો છો. શેઠ આજ ધણે દાહાડે આ તરફ આવવું કેમ થયું છે.

ચકોરદાસ—દુખીએ દુખીયા મળ્યા વિના વાત કરી શકાતી નથી. જેવો તમને છોકરા રૂપી ત્રાસ છે તેવો મને પણ થયો છે.

સખીદાસ—તમને શો ત્રાસ થયો છે?

ચક્રારદાસ—(ખેદથી) શેઠજી તમે મારા બાળ સ્નેહી છો,
એટલે વાત કહેવાને હરકત નથી. મારે ચાર છોકરી
યોમાં એક ન્હાની છોકરી ભાગીરથી કરીને છે. .

સખીદાસ—હા, મેં તેને બે ચાર વર્ષ ઉપર ન્હાની સર-
ખી જોધ હતી. વાઈ, તેણે શું કર્યું છે?

ચક્રારદાસ—તેણે આપણા ગામનો પેલો કરણાશંકર કરીને
સરકારી કામદાર છે, તેની સાથે—

(એમ અરધુ બોલી ઉદાશ થાય છે.)

સખીદાસ—શેઠ, તમારા બોલવાનો ભાવાર્થ હું સમજી ગ-
યો છું. અરે! સરકારી કામદારો મોટા પ્રમાણીકપણા-
નું ડાળ પાલીને આ શું કરતા હશે! પણ શેઠ, ન્હાન-
પણમાં ભાગીરથીતો ડાહી હતી, અને આમ કેમ થયું!

ચક્રારદાસ—એમાં એ છોકરીનો ઝાઝો દોષ નથી. અમારે
ઘેર પેલી રામકાર ડોશી ધરનું કામ કાજ કરવા આવ-
તી હતી, તે રંગ ઉંધુ ચતુ સમજાવીને અમારાથી
છાની રીતે પોતાને ઘેર લઈ જવા લાગી.

સખીદાસ—એ રાંડતો ધડપણમાં પણ ધશ્વરં બકતી તજીને
દુષ્ટ ધંધો ચલાવે છે. વિલાસદાસ પાસેથી દોઢસો રૂપી-
યા દસ્તાવેજ લખાવ્યા વિના કરજે લઈ ગઈ છે! વાઈ
પછી શું બન્યું?

ચક્રારદાસ—(ખેદથી) અરે, પછી શું પુછો છો! તેને પેલા લ-
પોડશંકરને પોતાને ઘેર બોલાવી મારી આખરના કાં-
કરા કરી નાંખ્યા! બીજી વાત કહેતા મને શરમ આવે છે.

મારા ગુમાસ્તાએ જે વાત સાંભળેલી મને કહી છે તે-
થી હું એ પુત્રીને કાઢ વખતે મારી નાંખનાર છું!
પેલા કરુણાશંકરપર ખીજા માણસો પાસે લાંચ લીધા
ની ફરીયાદી કરાવી છે, તેથી તે પણ ચોગ્ય શિક્ષાને
પોહ્યાંચશે.

સખીદાસ—ભાઈ, પાકો તપાસ કર્યા વિના કાઢના કેહેવા
પર વિશ્વાસ રાખીને સ્ત્રી હત્યાનું પાપ બેશો નહીં.

ચક્રોરદાસ—તપાસ શો કરાવો છો? તમારા છોકરાને કે
ખાનું દેખાડાવત, પણ માત્ર તમારી શરમથીજ રહ્યું છે.

સખીદાસ—અરે! એ રાંડનાએ શી મોહોકાણુ વાળી છે?

ચક્રોરદાસ—એક દાહાડો એણે અને પેલા કરુણાશંકરે માત્ર
રસ્તે જતાં બાગીરથીપર જુલમ ગુજાર્યો છે.

સખીદાસ—શેઠ, તમે આમ છેક કોધીષ્ટ થશો નહીં. વિલાસદાસ
આ કામમાં હતો, એમ તમને શી રીતે સમજાયું?

ચક્રોરદાસ—મેં બાગીરથીને પુષ્કળ માર માર્યો ત્યારે તેણે
માન્યું છે. માટે એ દુષ્ટ છોકરાને શિક્ષા કરી તેની
ચાલ સુધારે.

સખીદાસ—એ છોકરો મારું કકુચું માનતો નથી.

ચક્રોરદાસ—અરે! પોતાનો છોકરો કહ્યું ન માને, એ કેટલું
બધું શરમ બનેલું! શેઠજી, તમારો મારો ઘણો સ્નેહ
માટે અહીંયાં કેહેવા આવ્યો છું; નહીં તો ખીજીરી-
તે બદોબસત કરી સકત.

સખીદાસ—[નિસાસો નાંખીને] તમારે કાવે તેમ કરો, હું

બોલવા આવનાર નથી. એ દુષ્ટ છોકરો મરતો હોય તોપણ સાહ!

ચક્રવર્તી—શેઠજી, તમે પોતાને હાથેજ એ છોકરો બગાડ્યો.

આવી રીતે કરવાથી કોઈ દહાડો એનો જીવ જુશે. સખીદાસ—(ક્રોધથી) બાપ, હું મારી હજાર પ્રકારની ચીંતામાં મરતો હોઉં, લાંબા આ બળાપો ક્યાં કરે? તમે એ વાત મારી પાસે બોલશો નહીં.

ચક્રવર્તી—શેઠજી, હું આખરે શાહુકાર છું, એટલે મારી લાજ ગુમાવનાર નથી; પણ એનાં માઠાં કંચો કોઈ બેળા એને નડશે. (નયં છ.)

સખીદાસ—અરે રામ! આ દુષ્ટ છોકરાએ મારા સ્નેહી મ્હોટા શાહુકાર સાથે પણ વિરોધ કરાવ્યો!! આ કળયો સર કાર સુધી જાય ત્યારે વડુના દેખતાં મારી કળેતીનો પાર રહેનાર નથી! આવા દુષ્ટ છોકરાની દુખી અવસ્થા જોતા પેટેલાં મનેજ મૃત્યુ આવે તો આખરે રહે. ચાલ, જરા દુઃખમાં જઈને બેસું, એટલે કાંઈ કામ કાજમાં પડ્યા પછી ચીંતા થશે નહીં. (નયં છ.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—વિલાસદાસની મેડી.

વિલાસદાસ—(એકલો) રાંડ રામકાર ડોશીએ મીઠું મીઠું બોલીને દોઢસો રૂપૈયા લેઈ લીધા, પણ જેની ઇચ્છા રાખી ખરચ કર્યો તે આપણા હાથમાં આવી નહીં. હું જાણતો હતો કે પેલી ભાગીરથી ઇમાનદાર છે, પણ તે

રંડાનુ તો પોગળ નીકળ્યું ! બોચારા કરણાશંકરના
આટલા બધા રૂપેઆ આઘ જમ શેવટે તેને ફસાવ્યો.
પોતાની સાથે પ્રીતી કરી બીજા પુરુષની ઇચ્છા રાખ-
નાર કસામણ જેવી ભાગીરથીને કરણાશંકરે માર માર્યો
એમાં તેનો શો દોષ ? એના કપટ ભરેલા બોલવા ઉ-
પર વિશ્વાસ રાખ્યો હોત તો હું પણ ફસાત ! કાલે મારો
એક મિત્ર કેહેતો હતો કે એ રાંડ ભાગીરથી પેલા
કરણાશંકર ઉપર ફરીયાદ કરે છે. હાય, હાય, હું પાસે
ઉમેસો તેથી મારે પણ સરકારમાં જવું પડશે ! અરે
રાંડ રામકાર ? તું તારી યુકિતથી સર્વને છેતરે છે, તેમ
મને પણ છેતર્યો ? ‘ રામકારને કરજે ધીર્ય છે’ એવું
પેલા દોડસો રૂપેઆ માટે મેં મારા આપને કહ્યું છે. તેનું
કેમ થશે ! હવે પછી એવી સ્ત્રીઓને ઘેર ફરી પણ જ
વું નહીં. પેલા મસ્કરીદાસના બોલવામાં કાંઈ ઠેકાણું
નથી. કાલે કેહેતો હતો કે આપણે રાખળા એકઠા થઈ
મોહનબક્ષને ઘેર જઈશું. એક બે દાવ જુગારના ર-
મીને થોડાક પૈસા મેળવીશું; મોહનબક્ષને આપતાં બધશે
તો રંગપાણીની મોજ ઉડાવીશું, પણ મંગીભાઈના બો-
લ્યાનું શું પ્રમાણ ?

(એટલામાં જુગારદાસ, મસ્કરીદાસ અને લપોડદાસ આવે છે)
જુગારદાસ—અહ્યા વિલાસદાસ, અમે સઘળાઓએ તારી ધ-
ણી વાટ જોઈ, પણ તું આવ્યો નહીં.
વિલાસદાસ—લુચ્ચાઓ, તમારા બોલવામાં કાંઈ ઠેકાણું નથી.
પેલી કાલવાળી વાતનું શું કચ્ચું ?

મસ્કરીદાસ—ભાઈ, આજ કાલ દીવાળીના દાહાડા નજીક આવ્યા
એટલે તારી વહુ પણ આવશે. પછે તારે શી જરૂર
પડનાર છે?

વિલાસદાસ—મારે તેનું કામ નથી; તમે પેલીનું નક્કી કરો,
એટલે થયું.

લપોડદાસ—વિલાસભાઈ, જો તમારી વહુ નકામી હોય તો, મને
ગરીબ મિત્રને આપજો.

મસ્કરીદાસ—અહ્યા લપોડદાસ, તારી ખરાબ ટેવ હતી સુધા
મધ નથી. વિલાસદાસ, પેલી વાતનું નક્કી કર્યું છે,
માટે આજ રાતે અગીયાર વાગે હોળીચકલા પાસે આવજો.

વિલાસદાસ—ઠીક છે, પણ તમે આવશો કે નહીં?

મસ્કરીદાસ—અમે આવીએ તો ખરા, પણ અમારી પાસે
પૈશા નથી, એટલી ચીંતા થાય છે!

વિલાસદાસ—તેની તમારે કાળજી કરવી નહીં, હું ક્ષેતો આવીશ.

જુગારદાસ—(હર્ષથી) ભાઈ! તારા જેવો મીત્રની સંગત
કીધા પછી અમને શાની કાળજી હોય ? પચાસેક રૂપૈ-
આ વધારે લાવજો, એટલે ભાગ આવશેતો એક ભે
દાવ જુગારના પણ રમીશું.

વિલાસદાસ—ઠીક છે, તારા કલ્યા પ્રમાણે જોડવણ કરીશ.

સર્વેમિત્રો—અહ્યા વિલાસદાસ, રાતે આવવાનું ભુલીશ નહીં.
(જાય છે)

વિલાસદાસ—મસ્કરીદાસે કહેલું ઠેકાણું જવાનું મન થાય છે,
પણ પાસે એક પૈશા સરખો રહ્યો નથી. ખરો રૂપૈઆ
હતા તે હાલથી દીધા; ઇશ્વર કાંઈ ભક્ષ મેળવે તો સારું.

નહીં તો પેલા મિત્રો મેળ મેળવી જશે!

[એમ કહી ખેદ કરે છે.]

(એટલામાં ચતુરલક્ષ્મી આવે છે.)

ચતુરલક્ષ્મી—[નમન કરી] સ્વામીનાથ દાસી વંદન કરે છે.

વિલાસદાસ—(અન્યથા થઈ) અલી તું ક્યાંથી આવી પોહ્યાંથી?

ચતુરલક્ષ્મી—પ્રાણનાથ, આપના પિતાએ પત્ર લખેલો તેથી

આજ અત્રે આવીને આપની સંભામાં હાજર થઈ છું.

આપનાં દુર્લભ દર્શનથી મને આતિ આનંદ થયો છે;

ધણા દિવસના વિયોગથી મેં આપને એક પ્રીતિ પત્ર

લખ્યું હતું, તે પોહ્યાંથી દર્શન.

વિલાસદાસ—અરે રાંડ, તે લખ્યું પણ એવું કઠણ વાંચતાં

કોને આવડે છે? મેં તો લાંબું લાંબું લખેલું જોઈ કં-

ટાજો પામીને આડું અવળું ફેંકી દીધું છે.

ચતુરલક્ષ્મી—આપને મારી મસ્કરી કરવા સરખું મોલો છે.

આપને વાંચતાં ન આવડે એમ મારાથી કેમ માની

શકાય જે?

વિલાસદાસ—જા, ન માને તો ફાડું માથું. અમે કાંઈ તારી

ઉપર બેશી રહ્યા નથી.

ચતુરલક્ષ્મી—ગરીબ અબળાપર રીસ કરવી ઘટિત નથી.

તમારા વિના આ જગતમાં મારે કોઈ છે નહીં, અને

તમે આમ પ્રથમથીજ રીસ કરો ત્યારે મારી શી વસે?

વિલાસદાસ—તારા બોલવાથી માફ માથું ચડ્યું છે. જા,

તારે કોઈ નહીં હોય, પણ મારે તો તારા જેવી નવસે

ને નવાણું છે.

અતુરલક્ષ્મી—(મનમાં) અરે રામ, આતો ચોરીમાંથી રંડાપા જેવું થયું! મને આવતાં તો વાર થઈ નથી, એટલામાં એનાં બાપણેજ મુખમાં ભરેલાં યાય છે. (પ્રકટ) પ્રાણનાથ, આપનું કેહેવું ખરું હશે, પણ પારકી સ્ત્રીથી કાંઈ લાભ થતો નથી. પાસે પૈસા હોય ત્યાં ભગણ સંગી ધાય છે, અને પાછળથી તો સામું પણ જોતી નથી. પોતાના ઘરમાં રૂપ અને ગુણથી ભરેલી સુંદર સ્ત્રી હોય તેને તજ કેટલાક મુર્ખ ભોક્ષા એક નકારી પારકી સ્ત્રીને ઉત્તમ માની તેના મોહમાં પડી ધન, આબરૂ અને શરીર શક્તિનો નાશ કરી ઇશ્વરે આપેલા માણસ દેહ વ્યર્થ કાઢાડે છે.

વિસાસદાસ—તારું ડાહ્યાપણુ ઘરમાં રાખ, તું મને શિખામણુ દેવાને લાયક નથી.

અતુરલક્ષ્મી—આપના જેવા સદગુણી પતિને શિખામણુ દેવા જેટલી મારી ગતિ નથી, પણ આતો સેહેજ દાખલા પ્રમાણે કહું છું.

વીભાસદાસ—(મનમાં) આ વહુ સાથે વાત કરવામાં આપણે જીતવાના નથી, મારે આપણું જોતવાનું જ બંધ કરીએ. (પ્રકટ) તારી કહેલી વાત માનવા જેવી લાગે છે. હા; ધણીક અજ્ઞાન છોકરા બીજા માગતા થઈ ગયા છે.

અતુરલક્ષ્મી—મારું મોભવું આપને યોગ્ય લાગ્યું, તેથી હું પરમેશ્વરનો મ્હોટો ઉપકાર માનું છું. વાર, મારું ઘરાણું અને થોડાક રૂપૈઆ છે તે ક્યાં મુકું?

વીભાસદાસ—(પેટી ખતાવીને) પેલી પેટીમાં મુકી તાળું માર.

ચતુરસદમી—અરે, અહીયાં ક્યાં ચોર માણસો છે કે તાળું દઉં? આપની પાસે રાખો, કેમકે દ્રવ્યની સોસનામાં મને અખળાને ઉંધ નહીં આવે.

વિલાસદાસ—હું તારું જોખમ સાચવું નહીં. તું તારા હાથે મુક એટલે મને જાપ વળશે.

ચતુરસદમી—જેવી આપની ઇચ્છા. (પેટીમાં મુકી તાળું મારીને) પ્રાણનાથ, ઘણા દીવસનો વીયોગ છે, મારે આપ નીંદ્રાવશ થાઓ.

વીલાસદાસ—મને ઉંધ આવતી નથી, પણ તેં કહ્યું તે કપ્પુમ કરું છું.

(એમ કહી બંને જણા નીંદ્રાવશ થાય છે.)

વીલાસદાસ—(એકદમ નમ્રત થઈ) અરે! પેલા મસ્કરીદાસે કહેલે ઠેકાણે આજ જવાતું હતું, પણ આ રંડાને લીધે સર્વ દાવ ખોયો! પેલીને આપવા સારૂ પૈસા જોઈશું પણ આપણી પાસે તો એક પાઈ સરખી રહી નથી. (વીચાર કરી) અરે વાહ! આપણી ચીંતા દુર થઈ છે. આ વહુના દાગીના અને રૂપૈયા પેલી પેટીમાં મુક્યા છે તે લેઈને ચાલતો થાઉં.

(પેટી ઉઘાડી સર્વ માલ લઈને જતો રહે છે.)

ચતુરસદમી—[ઉડીને] હજી સુર્યોદય થવાને એક કલાકની વાર છે, અને પ્રાણનાથ આટલા વહેલા ઉડી ક્યાં ગયા હશે? લાવ, મારું ઘરેણું અંગ ઉપર ચઢાવું. (પેટી ખાલી જોઈ) હે પરમાત્મા! મારા કર્મે આવો દુરગુણી પતિ ક્યાંથી મળ્યો! મારી સાથે કેવી રીતે વર્તણૂકથી

બોલ ચાલ કરી મારું મન શાન્ત કરવું તેતો રહ્યું
 પણ હિલટાં મારાંજ આમુષણુ ઇલાદિ ચોરી જમ પાર
 ફી સ્ત્રીયોને આપના તૈયાર થયો. અરે! આ વાત મા-
 રા આપને પણ કેમ લખી શકું! મેં અભાગ્યણીએ
 પેલે અવતાર શાં પાપ કસ્યાં હશે કે આ અવતાર
 આવો દુષ્ટ પરસ્ત્રીલપટ પતિ મળ્યો! અરે હાયા! મારાં
 માળાપતો, બહાણી સખિ સરસ્વતીનો વિયોગ વેઠી હું
 મહા ઉન્નતથી સાસરે આવી, પણ સંસારનું સુખ ન મળ-
 તાં ઉન્નતી માઠી દશા પ્રાપ્ત થઈ. જગત કર્તો! એક પતિ
 રૂપી દુઃખ અને સાસુ પણ તેવીજ. ચંડાળ જોશી તે
 તારો સ્વાર્થ સાંધવા સાર ગમે તેવું ગરબડીયું મુહુર્ત
 કાઢાડ્યું, પણ તારા કઠણુ -હૃદયમાં મારા વિશે જરા દયા ન
 આવી? દુષ્ટ પતિ! તે પ્રથમથી વિદ્વાન અને સમજી
 સરખું ડાળ ધાલી મને ગરીબ અબળાને હજાર હાથના
 ઉંડા કુવામાં નાંખી! અરે! આ મુર્તિ આવી ચોર અ-
 ને વ્યભિચારી નીકળી મારો ભવ બાળશે, એવી મને
 પ્રથમથી જરા પણ ખબર પડી હોત તો કદી પણ લગ્ન
 કરત નહી. આવા પતિ સાથે સમઘ જોડાતાં પેહેલાં
 મને બાળ વૈધવ્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હોત, અગર
 મારું મરણ થયું હોત તોપણ સાર થાત! અરે દૈવ!
 હું આવા હમેશના બળાપાથી મારા દુખી દિવસો શી
 રીતે ગાળીશ!! (રૂદન કરે છે.)

રાગ “વૈદરબી વનમાં વલવલે” એ ચાલ—
 ધીક જીવ્યું ગણું માલ્યરું, સુઝે નવરે ઉપાય;

દુષ્ટ પતિ મુને ક્યાં મળ્યો, હવે શી ગતિ થાય? ધીક. ૨
 સુખ માટે આવી સાસરે, તેમાં સરીયો ન અર્થ;
 જીવતર જાણું એજે જશે, મહાઈં લેઈ ગયો ગર્થ. ધીક. ૨
 જાણતી જે પતિ મુન છે, નિકળ્યો મુર્ખ અપાર;
 નારી પરાઈના નાદમાં, પડીને નહિ પામે સાર. ધીક. ૩
 માત પિતાને તે શું લખું? ચોર પતિનાં ચરિત્ર;
 લાજ લાગે મહારી જાતને, તેથી ડરે અચિત. ધીક. ૪
 સહિયર ધારશે પત્ર તો, (હું) નથી લખતી લગાર;
 મોહી પતી કેરા સુખમાં, તેથી પડ્યો વિસાર. ધીક. ૫
 શિત રતુ દિન દોહાલા, નીંદ્રા પામી છે નાશ;
 નાથ વિના અરે! શી રીતે, તુટે કામની પાશ. ધીક. ૬
 ચીંતા રૂપી અતિ વેદના, બાળે સઘળું શરીર;
 દુઃખ વિશે હું કુબી ગમ, કેમ જડશે જીતીર? ધીક. ૭
 હે ઢ્યાળું પરમેશ્વર! આ ગરીબ અબજાની વિનંતી ત્હારા
 વિનાં બીજો કોણ લક્ષમાં લેશે!?

લલિત.

અરર ઇસ તું સાચા થા મુને, કરગરી કરૂં પ્રાર્થના તુને;
 કરમની કથા, કોઈ સાંભળે, દિન તૈણાં દુખો કેમરે! ટળે. ૧
 અરર આ સમે ધિર શો ધરૂં? મન વિચારતી ધાતથી મરૂં;
 દિવસ ચારથી ક્યાં ગયો હશે, ધન ગુમાવતાં મુર્ખ એ થશે. ૨
 ગરિબ સ્ત્રી તણી બાંધીને ધરો, વળતિ વારરે હે પ્રભુ કરો;
 નથિ અહીં અરે માત માહરી. નથિ નથી સખી ધીર્જ દાયરી. ૩
 બિરહ વેદના કેમ રે! સહુ, શિ શીર આપદા આપતી બહુ;
 પિડિત કામથી કાય કંપતી, રતિ ન જંપ દે દેહમાં રતી. ૪

સસુર છે સદા સત્યતા બણી, દુરિત કર્મની સાસુ છે બણી;
મતિ પતી તણીને સુધારજે, દિન ગણી મુને રો તું તારજે. પ
અરે બાપ! આ અવસરે કાંઈ ઉપાય સુઝતો નથી! હશે,

આ વાત કાંઈને ન કેહેતાં માત્ર પરમાત્મા ઉપર વીશ્વાસ
રાખી પ્રેમ બાવથી તેની ભક્તિ કરી ધીરજ રાખીશ
તો તેજ મને લાભ આપશે. ભાવ, હવે સાસુ પાસે જઈ
જમવાની લેખારી કરું. ગમે તેવું દુઃખ પડે પણ હું
કાંઈ હોડનાર નથી! (જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—મોહનબક્ષનું ઘર.

મોહનબક્ષ—(બેઠી) યા અક્ષા! આજ કે બખ્તમે હમારે ભો-
કુંકા રજગાર ચલના બહોત મુસ્કીલ હે. રાજ રજ-
વાડોમેં સખ લોક પઢકે કાખીલ હો ગયે. અપને
જાતકી દો ત્રીન આરતાં દો બરસમેં ચાર પાંચ હઝાર
રૂપે લે ગઈ, આર મેરેકું તો ખાનેકી ઇઝા હોતી હે!
આજ ત્રીન ચાર રોજસેં કાંઈ આયા નહીં. પઢનેકે
જોરસેં સખ લોક એસા સમજ ગયે કે હમેરે ધરકું
આનેસે કુચ નકા નહીં. અચ્છે અચ્છે સેઠ સાવકારોકી
બહુ બેટીયોનેખી છુપા છુપાકે હમેરા રજગાર લે લીયા હે!
ખેર, જૈસા જોદાકા હુકમ હોયગા એસા હોવેગા. (આમ તેમ
જોઈ) અરે, વો કાંઈ જુવાન મદ મેરે યાં આતા હો.
એસા માલુમ પડતા હે.

(એકલામાં વિભાસદાસ આવે છે.)

મોહનબક્ષ—ઓહો! સેઠજી તુમ તો બહોત રોજકુ આવે. બલા

કુચ ગાવકુ ગયેથે કયા?

વિલાસદાસ—નારે, ગામકુ શું જાય, અહીં હતો. પણ મેરી પ્રારે પૈસા નહોતા, ઉરમે ન આવ્યો.

મોહનબક્ષ—તુમેરે જોસેં સેઠ લોકકું પેસેકી ક્યા મુશ્કીલ હોને વાલી હે. બલા, ફેર કીસ તરેહસેં હુવા?

વિલાસદાસ—શીરે તે શું પુછો છો? તમારે માટે ધરમાંથી લાવ્યો.

મોહનબક્ષ—તુમ મેરેપર બહોત મેહેરબાની રખતે હો. સેઠજી, તુમેરી સાદી હુધ હે કે નહીં?

વિલાસદાસ—હા, મારી સાદી તો થઇ છે. પણ તુમારી સાદી કોની સાથે થઇ છે?

મોહનબક્ષ—(દર્શીને મનમાં હય તો દીવાના) (પ્રકટ) સેઠજી, મેરી સાદી તો પેસેસેં હુધયે. તુમેરે જોસા કોઇ લાભ જીવાન આતા હે. તો ઉરકી સાથ કરતી હું. હમ લોક કુચ એક આદમીકી સાથ સાદી નહીં કરતે, હેં બલા, તુમેરી સાદી કોનસે ગાંવકુ હુધ હે?

વિલાસદાસ—મારી સાદી તો પૈલા સુરતકા વખતદાસ રોઠને ઘેર થઇ હે, ઓર ઓ ઓરત મણેલી હે.

મોહનબક્ષ—(મનમાં) અરે પરવરદિગાર! ઇસકી ઓરત તો વેા સુરતવાસે સેઠકી ખેટી હે, વેતો પટેલી ઓર બહોત ખુબસુરત હેં. કાળીબખી એસી હે કે એસે હેવાન આદમીકુ સુધાર દેવે, ફેર અપને ચાંદા આનકા મુશ-કીલ! બલા, આજ ઇરિકે પાસસેં કોઇબી તદખીર ચલાકે કુચ નીકાલ લેલી હું. (પ્રકટ) સેઠજી, તુમેરી ઓર-

તક મેં પહેચાનતી હું. મેં સુરતમેં રહેતીથી ઉસ બ-
ખત ઓલડકી પઢનેકુ જાતીથી, લેકીન કુચ દીખનેમેં
અચ્છી નહીં હે. ઓર ચાલખી અચ્છી નહી હે, બલા,
તુમેરી મેરી આજ નવી મોહોબત હુમ તસલીયે મેરેકું
ક્યા ઇનામ દેતે હો?

વિલાસદાસ—અરે મારી ઓરત દેખવામાં અચ્છી હોય કે
નહીં તોપણ હું તો તમારે ધરકુ આનેકો. તમારાથી
ક્યા વધારે હું? (એમ કહી બસે રૂઝેઆનું કડું આપે છે)

મોહનબક્ષ—(બાવથી ગળે વળગી) વાહ! સેકળ આજ તક
મેંને બહોત આદમીકી મુલાકાત લી, લેકીન તુમેરે જેસા
સખી દીલકા મરદ મેરે દીખનેમેં નહી આયા. આજ
સેં કસમ લે કે કેહેતી હું કે તુમેરે બિગર ઓર સખસકું
બાધ, બાવાકે મીશામે માનુંગી. મેરે ખરચકી શીકર
તુમને રખની ચેયે. જસ રોજ તુમેરે બાંકા ખરચ
આતા અંધ હો જાવગા ઉસ રોજસે મેં ફસરે સાથ
મોહોબત કરુંગી.

વિલાસદાસ—તુમારે ખરચકી શું શીકર હે? તમારેથી કુચ
વધારે નથી. હાલ આટલું આપ્યું છે, અને શીરખી
જે જોઈશું તે આપેગા.

મોહનબક્ષ—(આવબાવથી સાચું જોઈ) સેકળ! આજ તુમને
મેરેપર જો મેહેરબાનીકી હે ઉરકે મોખદલે મેં તુમારી
ક્યા ખાતર કરનાં, વો મુજે સમજ નહીં પડતી. વાહ!
તુમેરે ધરમે ઓરત હે બિરકું છોડકે તુમ મેરે ધર-

કું આને ભગે, ઇસ્વીયે આજખ્હેત ખુશ હોનેકા દી-
ન નજર આતા હે. બિરાજીએ પશંગપે.

[અંતે જણુ અલ્પ સુખમાં નિમગ્ન થાય છે.]

મોહનબક્ષ—સેઠ, અલ્પ ખ્હેત રાત ગઈ હે, ઇસ્વીયે આપ
ઘરકું જાઓ.

વિલાસદાસ—પ્યારી, તુમકું છોડીને ઘેર જાનેકું. મારું મન
થતું નથી!

મોહનબક્ષ—આપકા કેહેનાં સચ હે, લેકીન મેરા ધંદા
ઝોર. જાતકા, અચ્છે ખુરે સખ લોક મેરે યાંહાં આ-
તે હે, ઝોર આધંગે. તુમ સેઠ સાવકારકે ખેટે ઠેર,
ઝોર કોઇ દુસરા આદમી આવે તો આપકું મુસ્કીભ
હો જાવે. એક દુસરા સખસ આજ ખીસ બરસસે
મેરી સાથ મુલાકાત રખતા હે. વો જાતકા મુસલમાન
શિપાઇ હે; ઝોર એસા ગુસ્સેઆજ હે કે તુમકું મેરે
ઘરમેં દેખે તેજ અપન દોનુંકી જાનનીકાલ ડાલે !

વિલાસદાસ—(ગબરાઇને) હાય હાય! જદ તો હું જાઉં છું.
તુમ મને કેહેતાં હતાં કે મારે દુસરા કોઇની મુલાકાત
નથી, અને વળી અખ મુસલમાન શિપાઇ બતાવો છો
એ ક્યા?

મોહનબક્ષ—(હસીને) ઇસ ખાતકા ખુલાસા તુમકું અખી
નહી મીલ સકેગા. હમ લોકકી મોલતંકી તરાહ એ-
સી હે કે એક આદમી જો કોઇ અપને યાંહાં આવે,
હરકું એસા કેહેનાં.

વિલાસદાસ—મારે મેં તો જાઉં છું.

મોહનબક્ષ--સેઠ કયા કરું, મેરા ઇલાજ નહીં! બલા કલ
તો આઓગેને?

વિભાસદાસ--હા. તમારે વિના મારે ઘડીબર ચલનેકા નથી.
(જાય છે).

મોહનબક્ષ--હમ કુચ લેતે આનાં.

વિભાસદાસ--આજ બસેં રૂપૈયાકા માલ દીયા ને વળી કાલે
દુસરા કયા લાઉં?

મોહનબક્ષ--વો સચ ખાત, લેકીન તુમેરે જોસેં બડે આદ-
મીકી સાથ મોહોબત કરકે હમ કુચ પેસેકી આશા
ન રખે, જદ કીસકી પાસ માગે. હમ લોકુંકા રજ
ગાર સખ તુમેરે જોસેં બડે આદમીપર હે.

વિભાસદાસ--ઠીક છે, કાલ આઉંગા, ઇસ વખત કંઈ લાઉંગા.
(જાય છે)

મોહનબક્ષ--(પુશી થઈને) આજ સાલે બનીએકા અઝા
ખાટ હુવા. એસા શિકાર આજ તક અપને હાથમેં
કબી નહીં આયા. એસે બેસમજ આદમી જો સખ
હો જાવે, તો અપના રજગાર અઝા ચલે, બલા,
અબ કોઈ દુસરા “ખીસે કાતર ઝોર અકલકા પુટા”
આવે તો ડરકુખી હજાર ફદેમેં ફસાકે કુચ પાંચ
સાત રૂપેકી ખરચી લે લગી. અરે! મેરેકું એક ઝો
ર બિચાર હુવા હે, જહોત લોક અપનેકુંબી ઠગ જા-
તે હે, ઇસ્લીયે વો બનીયાકા કડા કોઈ સોનારકું દીખા-
ઈ, ખુદ માલુમ કુચ બનાવટકા તો નહીં હે?

(એમ કહી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રહેમાન જમાદારની દેવડી.

નુરખાં—મિયાં, અપને મેહેરવાનજી શેઠતો બહોત એકીનદા-
રીસેં મુનસરી ચલાતે હેં. દેખો આજ તક ચોરીકા તો
ખિલકુલ નાંવ નહી હેં, એાર સખ છોટે બડે નોકર
ભોકુંપર અચ્છી મેહેરખાની રખતે હેં. અપને સાર-
કારકું અઈસા એકાનવાળા આદમી આજકે જમાનેમં
મીલના મુશ્કીલ. દુસરે નોકરો તો અઈસે બદમાસ દી-
ખતે હેં કે પગારખી ખાવે, એાર દુસરા કુચ મીલે તો
હસ ખાતકી ના નહી.

જમાલખાં—હજુર, આપકા કેહેનાં સચ હેં. ઇતને બડે હુદે
પર હે, મગર અબીમાનતો હેઈ નહી. પારસી ભોક્તો
બહોત કરકે અઈસે ઇંચાતી હોતે હેં. ખુદ તમા
અઈસે ભોકુંકા બહડતી કરે તો અપને જિસેં ગરીબ
સિપાઈયોકું અચ્છા, બસા. વો ફરિયાસંકર બમનકા
ક્યા હુવા ?

નુરખાં—અજી ઉસ્કીતો કુચ ખાતીં ન પુછો. અપને સેઠ
સાખને ઉતકુ ગરીબ સમજકર નોકરીમેં રખા, એાર
ઓતો અઈસા બદમાસ નીકળ્યા કે મેં તુમકું ક્યા
ખાત કહું ? વો પ્રાણસંકર કારકુનકું નીકાલ દીયા,
એાર ઉને સેઠસાખકું સખ ખાતસેં વાપીફ કર દીયે. કલ
દો ચાર પટેલ ભોકુંને ફરિયાદી ફરીયાદી કી, સોતો
શેઠસાખને નીકાલ ડાલી. એાર આજ એકે અઈસા

ગભખા કીયા હે કે કામ સાવકારકી બેટીને ઉનકેપર
શીરીયાદી કરી હે.

જમાલખાં—ઓહો! તોખાકી વાત હે! અમસે સરકારી નોકર
હોકે રૈયત લોકકી બહુ બેટીપર ખુરી નૈયત ચલાતા
હે, હસકા અલ્લાકયા અચ્છા કરેગા? બસા, વો આરતને
કયા સબબસે શીરીયાદ કરી હે?

નુરખાં—મિયાં, સબબ કયા પુછતે હો? એક બનીએકે લડ
કેને આર કશ્મીશંકર દોનું મીલ કર હસ આરતકુ
ખુબ માર મારકે બુલુમ કીયા હે. અવસખી એક દેકે
એસી જીકર કુમથી, બિસ બખત કુચ થોડાસા ઇપકા
દેકે ઇનકું રખા. અબ તો ખચના મુસ્કીલ હે!

ફાટખાં—અજી, કામ મેરે જોસે કે ધરમે ગુસા હોતા તો,
ઇનકા અધિકાર સબ બુલાકે કલ્તલ કર ડાલતા. મગર
બનીએ લોક બાજી ખાને વાળે કયા કર શકે?

નુરખાં—બનીએ લોકખી તોખા કરતે હે. અપની બહુ બેટીકી
અચ્છી તરેહસે તપાસ રખનેકી ખીત થોડી સમજતે
હે. નહીં તો આરતોંકી કયા મગદુર કે કચેરીમે આ-
કે અરજી કરે?

જમાલખાં—હાં, સચ હેં. મેને કલ સુનાયા કે વો કશ્મી-
શંકરવાલે કામકા કલ ફેસલા હોનેવાલા હેં.

ફાટખાં—મિયાં, ઇસ ખાતકુ જાનમમેં ડાલો. એક કામકી
આપ તજવીજ કરો તો, પેસે મીલને જોસા હેં.

જમાલખાં—અજી એસી ખાતમેં તો અપન હરદમ તૈઆર
રહેવેં. મગર કીસ તરેહસે મીલને જોસા હે, વો કહો.

શાટેખાં—દેખો, કીતનેક સેઠ સાલુકારેકે જીવાન લડકે રાત-
કી બખ્તમેં રંડીયો કે ધરકું જાતે હેં. ઓર ધરમે-
સેં ચોરી કરકે જીગાર ખેલતે હે; ઉસ્કું પકડો તો
હુય માલે.

જમાલખાં—(મિયાં, અપન સરકારી નોકર હોકે ઐસી હરા
મ નૈયત રખની ખેલાજીમ હે. ઐસે લોકકું પકડનેકે
વાસ્તે સેઠસાળને ઠરાવ કીયા હે, ઓર અપન રક્ત
ખાતે હે ઐસી સેઠસાળકું ખબર પડે તો, અપનેકું
તુરન નોકરીમેં સે નીકાલ દેવે.

શાટેખાં—મિયાં, મેરે કેહેનેકી આપકું ખરખર સમજન હુધ.
દેખો, ઉતોકું પકડને વો ખાત સહી. મગર કુચ થોડા-
સા અદીમ તમાકુ કે ખરચ જીતના નીકાલ લેના.
ઐસે લુચ્ચે લોકકું પકડનેમેં દો પેસે ન લેવે તો
ઓર ક્યાંસે મીલને વાલે હે? આખરદાર લોકકું
ખેટે ઐસે હોને હે કે કાઇ ઓરતકે સાથ ખાત કરતે
અપને દીખનેમેં આવેતો ડરકે મારે કુચ ધનામ દે કે
અપની મુરાદ હાંસાલ કરને હક મજુર રખે.

જમાલખાં—અજ તુમેરા કેહેનાં મજુર રખન જૈસા હે. ચલો
ઉશકા તજવીજ કરો. જીવારીયોકું પકડ લાઇંગેતો સેઠ-
સાળ અપનેકું સાખાસી દેકે પગારખી બડાઇંગે.

નુરખાં—મિયાં, છા ખાતકી છકર રાતકું હે. અખાતો કચેરીકા
વખત હોને આયા.

જમાલખાં—ચલો. નુરખાં, રાતકું તુમને એકીમેને ધસ-
ખાતકી તજવીજ રખનાં; ઓર કામ પડે તો દેવડીપર

ખુલાને ભેજનાં. હમ સખ લોક તૈયાર હોકે સો રેઈંગે.
 માટેખાં—વો કરણાસંકરકા તોહમત શાખીત હોકે ઉનકુ
 નીકાલ દેવેતો ખહોત અચ્છા. થોડે રોજમે ધનકે
 તાખેમે નોકરી કરતા થા ઉસ ખખત મેરેકું ખહોત
 સતાતાથા ખુદા તાલા કરે ઝોર ઐસે ઇસ્કખાજ અ-
 મલદારો અર ઐઠે તો સારે માવકી ખલા દુર હો જાવે.
 નુરખાં—ઇસ ખાતકી ફીકર અલાકું હે, આપ જાનતે હોકે
 નીમકહરામ લોકુંકા કખી અચ્છા નહીં હોતા હે.
 જમાલખાં—અલો, જૈસી ખુદાકી મરજી. સખ કામ કલ ફેસલ
 હોમગા, ઉસ ખખત મમજને મેં આયગા.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જુગારદાસનું ઘર.

મસ્કરીદાસ—અલ્યા લપોડદાસ, આજ કાંઈ વિલાસદાસ
 આવ્યો નહીં.

લપોડદાસ—રાંડનો પૈશા વિના શું આવે ? કાલે આપણે
 કહ્યું હતું કે પેમે ઠેકાણે જવું છે, પણ એની પાસે
 પૈસા નહીં હોય, માટે ન આવ્યો.

મસ્કરીદાસ—આપણે પણ એને બરોસે ખેસી રહીને સર્વ
 દાવ ખોયો !

લપોડદાસ—વિલાસદાસ આવ્યો હોત તો, આપણને કાંઈ
 હરકત પડત નહીં, પણ એતો સાજો બહુજ જુઠો.

જુગારદાસ—અહ્યા બાપ્તો? તમે 'તેની નિંધા કરી' અ-
ધટતા શબ્દો બોલો છો, પણ એના જેવો 'હધ્યાકુટો
મિત્ર' બિનજો એકંદ્રે આપણને મળનાર નથી. એના રૂડા
પ્રતાપે આપણો ખરચ ચાલે છે. જુઓ, તેણે આપણી
મિત્રાઈ કરીને આજ સુધીમાં ઘણા પૈસા ઉડાવ્યા, અને
હજી પણ પોતાનો ધવ ફાવે ભાવશે.

(એટલામાં વિલાસદાસ આવે છે).

વિલાસદાસ—હુઆઓ! તમારા બોલવામાં કાંઈ ઠેકાણું
નથી. તમારા કેહેવા પ્રમાણે કાલે રાત્રે હોળી ચકલા
પાસે ઉભો રહ્યો, પણ તમે તો મળ્યા નહીં. 'વળી
એક આફત એવી આવી હતી કે તેમાંથી નીકળતાં મને
બહુ દુઃખ પડ્યું'.

લપોડદાસ—અહ્યા, તને શી આફત આવી હતી ?

વિલાસદાસ—કાલે મૂરી વહુ આવી છે, તેણે કેટલીક વાતો
કહીને મારું માથું દુખવા આપ્યું.

મસ્કરીદાસ—બાપ, હવે તારી ખૂરી મોજ મોગવવાનો
વખત આવ્યો, એટલે તું અમારી સાથે બીજો ઠેકાણો
જાનો આવે ?

વિલાસદાસ—બળી એની મજા ! એ આવી તેથી મને તો
ઉભટો ત્રાસ થયો છે.

લપોડદાસ—તને ત્રાસ થતો હોય તો, એ બાયડી મને આપી
દે. બાપ, કાલે રાત્રે તું ન આવ્યો, તેથી અમને તો બિધ
પણ આવી નથી.

વિલાસદાસ—ભાઈ તમે મારા સ્નેહી એટલે જીંધ નહીં
આવી હોય, પણ મારી પાસે પૈશાન્દોતા તે શીકરમાં હું હતો.
મરકરીદાસ—(હસીને) અમારે પણ પૈશાનુંજ કામ હતું.
વારં, પછી શી રીતે લાવ્યો?

વિલાસદાસ—એટલામાં મારી વહુ આવી તેણે પોતાના દા-
ગીના અને બસેં રૂપૈયા મારા દેખતાં પેટીમાં મુક્યા,
પણ એ રાંડને ઉંધ આવતી નહોતી !

જુગારદાસ—(મનમાં) આ રાંડને! કાંઈ ચોટ મારીને લાવ્યો
છે, માટે હવે એનો ઉપાય કરીએ. (ઉંધડ) વારં ભાઈ,
પછી શી રીતે લાવ્યો તે કહે.

વિલાસદાસ—તે ઉંધી ગયા પછી બધું લેધને તમારી વાટ
જોતો હતો, પણ તમે મળ્યા નહીં, તેથી મોહનબક્ષને
ધેર ગયો.

મરકરીદાસ—અહ્યા, સાંતી વાત તો કહે?

વિલાસદાસ—ભાઈ, એના ઘરનો ઠાઠ અંતે ખુબસુરતી જોઈ
મને ધણેજ આનંદ થયો છે.

મરકરીદાસ—એવું શું દીઠું કે તને આનંદ થયો ?

વિલાસદાસ—તેણે મારા ઉપર ધણો પ્યાર દેખાડ્યો, તેથી મેં
તેને બસેં રૂપૈયાનું કડું આપી દીધું.

જુગારદાસ—હાય હાય ! એ રાંડ મુસલમાનીજીને આટલો બધો
માત્ર આપ્યો તે કરતાં અહીંયાં લાવ્યો હોત તો, તેનો
ઉપાય ઝટ કરત.

વિલાસદાસ—ભાઈ, હું આપત નહીં. પણ તેણે કહ્યું કે
જો મારા વિના ખીજ પુરવને ભાઈ બાપ જેવા માનીશ,

અને વળી ધણોજ પ્યાર જાયો; તેથી ખુશી થઈને આપી દીધું છે.

મસ્કરીદાસ--અરે ગાંડા? જેણે કર્યાતણને! ધંધો કરવા માણ્યો તે એના નિયમ રાખે કે? એને ઘેર આપણા જેવા દુનરો માણસ અચડાતા જાય છે, પણ સવને એવું મીઠું મીઠું કહીને પોતાનું પેટ ભરે છે.

જુગારદાસ--અહ્યા, તમે તમારી વાતો ટાંકીને વિલાસભાઈની વહુ આવી, તેની ખુશાલીમાં એક નં દાવ જુગારના રંગો.

લપોડદાસ } તને તારી પડી છે પણ અમે ભુખ્યા છીએ.
મસ્કરીદાસ } --થોડીક મીઠાઈ અને રંગપાણીનું સાધન મળે એટલે અમારી તૈયારી છે.

વિલાસદાસ--રયો, તમારાથી શું વધારે છે? (એમ કહી દસ રૂપૈયા આપે છે).

જુગારદાસ--વિલાસભાઈ. 'આટલી મોટી રાત્રે બનરમાં કાંઈ મળી શકશે નહીં. થોડીક 'મીઠાઈ' અને રંગપાણીનું સાધન મારા ઘરમાં છે તેટલું ચલાવો; સવારે મમાવીશું, પણ રૂપૈયા મારી પાસે લાવો જોઈ? (રૂપૈયા દસ ભેંધ ભેંધ છે).

(સર્વે જણા ખાઈ નીસામાં ચકચુર થઈને ગાય છે).

'ધરક કરો મી રામ નામકા' એ લાવણીની ચાલ.
સુખનાં સાધન સર્વ વૃથા, પણ એક ખરી છે પરનારી;
આપ પતિને તાજ કરી, વળી અદ્ભુત સુખને દેનારી.
દ્રવ્ય હરીને પ્રેમ ખતાવે, તોપણ ખારી એ ભાગે;

પરનારીની પ્રીત કરે, આ ભવનાં સંકટ સૌ ભાગે.
 નષ્ટ જાતનો જુગાર ઉધમ, બહુ જન સામ બતાવે છે;
 (ને) ભાલ્ય રાખે દ્રવ્ય તણીતો, પળમાં સર્વ ગુમાવે છે.
 કેહી વસ્તુ છે ગુણુકારી, મનની ચીંતા કાપે છે;
 સાધન ગણુશો સત્ય ત્રણુતો, જગમાં અપ યશ આપે છે.
 અહ્યા જુગાર-ર-દાસ-અઅ-આલો આઓ—(બોલતાં ભયડીયાં
 ખાય છે).

જુગારદાસ-ભાઈયો, હવે એ વાત પડતી મુકીને જુગારનું
 શુર કરો.

લપોડદાસ. } જુગાર રમવાને અમારી પાસે પૈશા નથી,
 મસ્કરીદાસ. } પણ વિભાસભાઈ આપે તો રમીએ.

વિભાસદાસ-અરે ગાંડાઓ ! હું ખેડે તમને પૈશાની શી ચી-
 તાં છે ? હ્યો, રમો. (એમ કહી પચીસ રૂ. ખંતેને આપે છે).

જુગારદાસ—(પોતાનું સાધન તૈયાર કરીને) મિત્રો, હવે
 તમારી વાર છે.

સર્વે—પાસે પૈશા આવ્યા એટલે અમારી તરફથી વાર થનાર
 નથી. અમે તૈયાર છીએ.

વિભાસદાસ—પ્રથમનો દાવ મને નાંખવા દો, એટલે કાંઈ જીતું.

જુગારદાસ—ઠીક છે, જેમ તમારી મરજી હોય તેમ કરવાને
 મારી ના નથી.

વિભાસદાસ—જુઓ સંભાળજો. (એમ કહી દાવ રમી સર્વ
 હારી જાય છે).

જુગારદાસ—ભાઈ લપોડદાસ, હવે તમે તમારે દાવ નાંખો
 વિભાસદાસ પાસે એકડે પૈશા રહ્યો નથી, તેથી એને જીતું

હોય તો સુખેથી જાય.

લપોડદાસ—વિલાસદાસ હારી ગયો તેથી હવે દાવ નાંખવાની અમારી હિંમત ચાલતી નથી. વિલાસદાસ, તારે જવું હોય તો હવે જા. પૈશા વિના અમારી પાસે તારું કામ નથી.

વિલાસદાસ—(ખેદથી) અરે લુચ્ચાઓ! તમે સંપ કરી મારૂં સઘળું ધન છીનાવી લીધું, અને હવે મને કાઢાડી મુકા છો? બળી તમારી મિત્રાઈ!! અરે! હું એકવાર પેલી બાગીરથીનાનાદમાં પડી ફજેત થયો, તોપણ મને લાજ આવી નહીં. તમે આટલા બધા પાકા લુચ્ચા મિત્રો છો, એમ મને પ્રથમ સમજાયું હોત તો, કદી પણ તમારી સંગતમાં પડત નહીં.

(પડદામાં)

“અખે જુગારીયો! અખ તુમેરી મોત નજીક આ પોંદ્યાંચી!”
જુગારદાસ—(અજાણ્ય થઈ) બાધયો, આપણી વાત સરકારમાં જાહેર પડી, તેથી કોઈ પકડવા સારું અહીંયાં આવે છે. આપણુ સર્વે નાશી જવાની તજવીજ કરો.

(ઝેટલામાં નુરખાં આવે છે).

નુરખાં—અખે સાત્રે, તુમેરે લીયે આજ બહોત રોજસેં સીર પટક ચલતી હે, ઓર અખ કહાં બાગ જાતે હો? (એમ કહી પાછળ દોડે છે).

(સર્વે નાશી જાય છે અને વિલાસદાસને પકડે છે).

વિલાસદાસ—(રડીને) જમાદાર, પેલા લુચ્ચાઓ તો નાશી ગયાં, અને મને શું કરવા પકડાછો?

નુરખાં—(ઓળખીને) અરે કમખખત, તું અચ્છે આદમીકા
ભડકા હોકે ધધર જુગારીયોકે ધરકું આતા હે?

વિભાસદાસ—એતો મારા મિત્રા છે તથા આવુંકું. હું બી-
જાને ઘેર જતો નથી. એમણે મને લાલચમાં નાંખી
જુગાર રમાડી ત્રણશે રૂપૈયાનો માલ લુટી લીધો,
અને તમે પણ 'દાન્યા ઉપર ડાગ' બેસું શું કરે છો?
મને છોડી દો; નહીંતો મારી આગર જશે!

નુરખાં—ખેવકુદ, આજરકા દેહેસત રખતા હોતા તો ધધર
કામકું આયા? ઉસ રોજ વો કરજુશંકર કે સાથ સા-
મીલ હોકર જાગીરથીકું માર મારા હ. ઉરકા કામ
કલ નીકલનેકા હે. તેરકું ઓર જુગારીયોકું પકડનેકે
વાસ્તે સેઠ સાખને હુકમ દીયા હે. આજ દસ રોજસે
તેરે તપાસમેં હમ શીરતેયે, જદ આજ હમેરે હા-
થકું આયા.

વિભાસદાસ—જમાદાર સાહેબ! મને આઠલી વખત છોડી
દો. હવે પછી એ દુષ્ટ લોકા સાથે કદી નહીં ઉભોરહું.
(માલ દેખાડીને) આ બધો માલ તમે લઈ જાઓ.

નુરખાં—(ગુસ્સે થઈ) અયે બે શરમ! હમ કુચ નામકહરામ
સિપાઈ નહીં કે લાંચ લેકર તેરકું છોડ દેવે. તેરકું
અચ્છી સજા કરવાની હે. તેરી સજા જીંદગી હમને સુતી
હે, ઓર તું સખ માલ તેરી ઓરતકા ચુરા કે લાયા
હે. અપની કંગાલ ઓરતકું દુખ દેકે એસે જુગારી
યોકા સાથ દુસરી ઓરતોકે જાં શીરતા હી ચલ, અ-
ખ દેર કરેગા તો માર પડેમા.

વિલાસદાસ—જમાદાર, હું સારા માણસનો છોકરો થઈ તમને આટલી બધી આજીજી કરું છું, તોપણ તમે મને છોડતા નથી? આ સર્વે માણ હું મારી વહુ પાસેથી માગીને લાવ્યો છું.

નુરખાં—એવકુદ, તું કીસ્કું સમજતા હો? તેરી ઓરત ધતની કાળીલ હોકે એસે જુગારીયોકે ઓર દુસરી રંડીયોકે ધરકું જાનેકે વાસ્તે અપના માલ દેવે નહીં. તું બડા બદમાશ નજર આતા હે. મુન્હેગાર હોકે શીર અચ્છે આદમીકો સખખ બતાતા હે ક્યા? ચલ, અબ દેર કરતા હે તો, દુસરા સિપાઇકું બુલાતા હુ.

(એમ કહી બે ધડકા મારી આગળ કરે છે.)

વિલાસદાસ—(રડીને) હાય હાય, આ દુષ્ટ મિત્રોને લીધે મારી આખરની માડી દશા થઈ! સાળા બધા મારો માલ ખાઈ, જતા રહ્યા, પણ આ વખતે મારું કોઈ સંગી થયું નહીં. રાંડ બાગીરથી પણ આ વખતે શતરૂ થઈને બેઠી. તેણે ફરિયાદી કરી છે, એટલે મારા ઉપર તો ચારે તરફથી માર પડવાને! અરે હવે તો ખરેખરી દુદશા થવા બેઠી છો!!

નુરખાં—બાઈ, અબ રોનેસે ક્યા હોનેવાલા હો? અવલ બિચાર કીયા હોતા તો આજ તેરી એની કમળખતી નહીં આતી. તું તેરી સખ હકીકત સેડ સાખકું કહીયો. વો ખહોત દયા રખતે હે, સો તેરેકું છોડ દઈગે.

વિલાસદાસ—જમાદાર સાહેબ, તમે મારી ઓળખાણના જો, માટે કાંઈ મદદ કરજો. મને છોડાવશો તો તમારો

હપકાર ભુક્ષનાર નથી. વળી પાન સોપારી જોશું ત-
મને આપીને ખુશી કરીશ.

નુરખાં—(મનમાં) બડે પગારવાસે રસ્તલ લેતે હે તો, અ-
પને જોસે ગરીબ લોકુંકુ એસી થોડી રકમ ગુપચુપ
લેનેમેં કુચ હરકત નહીં. કયા સખળ કે ઘરકા ખરચ
બહોત, રોજ થોડી. લોકાન ઇસ ખાતકી ખમર ન પ-
ડે એસી તંજનીજ કરનેકા કામ હે. (ઉંઘડ) ચોર ભો-
કુંકી પેહેચાન રખનેસેં ફાયદા કયા? અળ છોડનેકી
ખાત હમેરે હાયએં નહીં. તેરે ખાસ્તે હમ સખ સિપાઈ
મેહેનત કરીંગે, ફેર તેરી ફીરમત!

(ખંને કચેરી તરફ જાય છે.)

અંક. ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—દાયાધીશની કચેરી.

મેહેરવાનજી—(એકલો) અરે જોદાય! સરકારી નોકરોખી બદનૈ-
મત કરી ખીજ સાચાં લોકોને હીણપસ્તી બરેલા કરી
નાંખે છે. પેલો કમબખ્ત કહ્યાશંકર આપણા સરકાર
નો ધણોજ નીમકહરામ નોકર થઈ પડ્યો છે! રસ્તલ
હીધાનુ તોહમત સુકી મેં ચાર પટેલીયાઓ ફરીયાદી લાવ્યા
હતા, તેનો તો મેં ધરમેજે નીકાલ કરી એને ઠપકો આ-
પ્યો હતો, તોપણ બદમાસને કાંઈ લાજ આવી ન-
હીં. એનાં તાબામાં પેલો પ્રાણશંકર એક નેક નીધા

થી કારકુનીનું કામ કરતો હતો, તેને કાઢાડી મુકીને કો-
ઈ બીજો નવો રાખ્યો છે. પ્રાણસંકરે બધી બીનથી
મને વાકેફ કીધો છે, પણ મારા હાથે રખાયલા કરણ-
શંકરનું કાળું કરં તેમાં મારી શોભા નહીં.

આઠલાબધા રખાયલા નોકરોમાં એણે ઘણીજ બેધ-
માની કરી છે. નોકરીમાં દાખલ થયા પેઢેલાં એની ગરીબી
હાલત ઉપર જેતાં મને એમ લાગતું હતું કે વિદ્વાન
તરીકે મણાયલો કરણશંકર આવું ખરાબ કામ નહીં કરે.
એ વાતતો જાણી રહીને ફરી બીજવાર એક બાઈની
ફરીયાદી આવી છે ! મને આ શહેરમાં આવ્યાને
આજે ચાર વર્ષો થયાં તેમાં સરમરી નોકરોપર
થએલી ફરીયાદીમાંતો આ એ પેઢેલીજ છે. ભોકા
પણ સુધારાને રસ્તે ચઢ્યા છે. ચોરી ચખ્ખારીથી બંધ
થઈ ગઈ છે; ખોદાય કરે ને મને આ એ શહેરમાંથી યસ
મળે? એટલુંજ મારૂં માગણું છે. પણ અરે! આવા
બદમાસ નોકરો મારી આખરે ઉપર ધુળ નાંખવા બેઠા
છે, હાં શું કરે? આ એ વૃખત દુષ્ટ કરણશંકરને
સખત સજા કરે કે તેનો ત્રાસ બીજા નોકરોમાં બેસી જ
ઈ ફરીથી કોઈ માણસ એવું કામ કરે નહીં.

(એટલામાં બે શિપાઈઓ આવે છે.)

શિપાઈઓ—સાખ, આજ રાતકું કુચ બખેડ હુવા નહીં હે.

મેહેરવાનજી—શિપાઈઓ, કાલે રાતનાં મને એવી ખબર

મળી છે કે કોઈ બે ચાર જુગડીયો પકડાયાછ; મારે

તેનો તપાસ કરો. અને પેલા કરણાશંકરને તથા
રીયાદી બાગીરથીને બોલાવો.
ખંતેશિપાઇયો—(તલામ કરી) જેસા આપકા હુકમ.

(ગય છે.)

(વિજાસદાસને પકડી નુરખાં આવે છે.)

નુરખાં—સાબ, આજ રાતકું ચાર આઠમી જુગાર ખેલતે થે
હુમેમેં ત્રીન ભાગ ગયે. ચોર એકકું જહોત મુસ્કી
લીસેં પકડ લાયાહું. (એમ કડી વિજાસદાસને દેખાડે છે.)
મેહેરવાનજી—(અજાણ યઇ) શું, હજુખી જુગારીયોનો
ત્રાસ છે કે? હીક છે, હવે એ ભોકાને સખત સખ
કર્યા વિના છોડનાર નથી. નુરખાં, આએ ચોરને બહા
રતી બાજુએ હમો રાખો.

નુરખાં—અચ્છા સાબ. (વિજાસદાસને દુર હમો રાખે છે.)
(એટલામાં કરણાશંકર અને બાગીરથી સહ જમાલખાં આવે છે.)
મેહેરવાનજી—[કરણાશંકરને] અરે મુર્ખા! તું સરકારી હુદ્દા
પર નીમાયતો યઇને વારે વારે આરાહ મેડા કરેજી આ
બાગીરથીએ તારાપર ફરીયાદ માંડીછ. મેં તુને એક
વાર પેલા પટેલીયાએના કામમાં મારી આપી, તોખી
લાજ ન આવી કે? તારી બાએ મારી પાસે ધણીક-
રીતે બોલાટ આવીયોછ. પણ હીક છે, હવે તું આ-
એ વખતે ચાહ રાખજે.

કરણાશંકર—સાહેબ, આ કામમાં મારી મુદત કસુર નથી.
(દેખાડીને) આ બાગીરથી મારા હજાર પંદરશેં રૂપૈઆ
ખાઈ ગઇ. અને મારી આખર ગુમાવવા સાડ કેવળ

ખોટું તકેટ ઉભું કીધું છે! (ગદગદીન કંઠે) દયાળુ સાહેબ! હું તો ધણેજ અપ્રાધી છું, પણ તેમાંથી મુક્ત કરવાનું કામ આપનું છે. મને મારો કે જીવાડો પણ આ વખતે એકે વાત આપનાથી છાની રાખનાર નથી. (રામકારને ઘેર બેસી વાત કહે છે.)

મેહેરવાનજી—(ક્રોધથી) અરે ચંડાળ, બળી તારી વીરતા મેં તારી ગરીબ સ્થિતિ જોઈને સો બસેં રૂપેઆનો પગારદાર બનાવ્યો, તેમાં અભિમાની યઈ નઈ સોંકોની વહુ બેટીઓપર અરાબ નજર કરવા લાગ્યો? દુષ્ટ! તુને એમણી સમજ ન પડી કે પારકી સ્ત્રીઓ ક્રોધની થતી નથી. બે, ચાર કે પાંચ વર્ષ પણ આખરે પર પાણી ફેરવેછ. તું મણેસો યઈ સોંકોને ઉપદેશ કરવાને બદલે ઉભરો પોતેજ આડે મારગે વળવા લાગ્યો? ધિકાર છે તુંને! તારા જેવા બદમાસ આદમીને રાખવાથી મારી આ-બરને હાનિ પોહાંચે છે. સિપાઇ, પેશા ફરીયાદી બાગીરથીને બોલાવે.

બાગીરથી—(આવીને) સાહેબ, મને શો હુકમ છે?

મેહેરવાનજી—આએ ફરિયાદ કરે કીધેલી વાત સાચી છે કે કેમ?

બાગીરથી—નાજી, એ બધું ખોટું છે.

મેહેરવાનજી—તારે તારું કહેવું શું છે તે બોલ. પણ જો, અ એ કારટ વચ્ચે ખોટું બાજશે તો કેદમાં જવું પડશે.

બાગીરથી—(મનમાં) મુજમાં ફરીયાદીજ ખોટી કરી છે, એટલે હવે તે ખરું શું બોલવું? પણ ગમે તેમ ફરીને આપણા બચાવનું બોલ્યા વિના ચાલનારા નથી.

(ઉધડ) હું એક દીવસે જતી હતી, એટલામાં કરણા-
શંકરે અને વિશ્વાસદાસે મને ખત્રાય શબ્દો કહ્યા. મેં
તેમને કાંઈ જવાબ દીધો નહીં, તેથી એ ભોંકાએ મા-
રીપર જુલમ ગુનરી આપર લીધી છે.

મેહેરવાનજી—એ શિવાય તારે કાંઈ જાહેર કરવું છે?

ભાગીરથી—(રડીને) નાજી, આપ નેક ન્યાયાધિશ આવી
આખતોંનો ખદોઅસ્ત નહીં કરો તો, આવા ઉછાંછલા
અધિકારીયોના જુલમથી આપરદાર અખળાઓની આ-
ખર રહેનાર નથી!

મેહેરવાનજી—વારં, તારા બાપનું નામ શું, અને તારો ધ-
ણી હયાત છે કે નહીં?

ભાગીરથી—અકારદાસ કરીને શેક છે તે મારો બાપ થાય.
મારો ધણી હયાત છે, પણ કેટલાંક વર્ષોથી મારે
અણબનાવ છે.

મેહેરવાનજી—તેં જે બંને માણસોપર તોહમત મુકવુંછ,
તેઓને તું ઓળખતી હતી કે નહીં?

ભાગીરથી—માત્ર દેખેથી ઓળખું છું. બીજી કાંઈ રીત-
નું ઓળખાણ નથી.

મેહેરવાનજી—સિપાઈ? આ એ જણાને બાહેર મેસારી પે-
લા જુગારીને લાવો.

નુરખાં—(વિશ્વાસદાસને આગળ કરી) સાખ, એ જુગારી-
બી હાજર છે.

મેહેરવાનજી—અહ્યા, તું આટલી ન્હાની ઉમરમાંથી આવી
ખરાબ માસ ચલાવેછ? બોલ, તારો બાપ શો ધણો

કરેછ, અને પેલી બાગીરથીની આજરૂ લીધાના કામમાં તું સામીલ હતો કે?

વિકાસદાસ—(ચરચર કાંપી) સાહેબ, મારો બાપ આ શેઠે રમ્યાં મહેટા શાહુકાર છે. પેલા બુગારીયોએ મારી સાથે મિત્રાઈ કરીને આખરે આ દશા અચ્ચાવી છે! બાગીરથીને માર માર્યો કે આજરૂ લીધીએ. વાતમાં હું અને કર્ણાશંકર ડોઘ સામીલ નથી; પણ અમારા બંનેના પૈશા ખાઈ જઈને એ રાંડે ખોટું તુત ઉભું કીધું છે. (રાનકારને ઘેર બનેલી વાત કહે છે.)

મેહેરવાનજી—અરે મુર્ખા! તું સારા આજરૂદારનો છોકરો થઈ એવા દુષ્ટ ભોકો સાથે કેમ રહ્યો? આટલી નહાની ઉમરમાં બીજાને ધંધો છોડી પારકી સ્ત્રીયોના નાદમાં રખડે છે, પણ શું તુંને ખબર નથી કે એવા પારકી સ્ત્રીના પ્રેમીયોને અહીયાં અને ખુદાને સાંઠાં સળ થાય છે?

વિકાસદાસ—સાહેબ! પારકી સ્ત્રીયોનો પ્રેમ દુખ આપે છે, એ વાત મારા અજ્ઞાનપણને લઈ સમજવામાં આવી નથી. દુષ્ટ બુગારદાસે મને બીખારી બનાવ્યો છે, અને હવે મારી ફરિયાદો પાર રહેનાર નથી!!

મેહેરવાનજી—તારું લગ્ન થયું છે કે નહીં?

વિકાસદાસ—હા, પેલા સુરતવાળા વખતદાસની છોકરી સાથે થયું છે.

મેહેરવાનજી—(ક્રોધથી) અરે ચંડાળ છોકરા! તે તારાબાપ તું નામ દુખારી નાખ્યું છે. વખતદાસની છોકરી ધ-

શ્રી રૂપવાન અને ભણેલી છતાં તું આવી ખરાબ સ્ત્રી-
યોને માટે ભટકાં મારી વખત ગુમાવે છે ! તારા જેવા
અજ્ઞાન માણસોને સજ્જ કરવી ઘટારત છે. જા હાલમાં
બહાર એશ.

વિલાસદાસ—(રડીને) શેઠ સાહેબ ! આટલી વખત મને માફ
કરો. નાત જતમાં મારી આખર જશે, અને મારા
આપ પણ આ વાત જાણશે તો ધરમાંથી કહાડી મુ-
કશે. સ્ત્રીના મેહેણાથી મારે મરી જવું પડશે, અને
ફરીથી આવું કામ કરનાર નથી !! (બહાર જાય છે).

મેહેરવાનજી—(એકસો) કરણાસંકરના બોલવાપરથી તેની હ-
કીકત સાચી હોય એમ લાગે છે, પણ એ દુષ્ટ સર-
કારી નોકરીપર રહી આવા અન્યાય કરે ત્યારે તેનું
જોધને ભોકો પણ શીખે. વળી એ વિદ્વાન થઇને અ-
જ્ઞાની મન્યો એતો મને પણ સરસીદાપણું છે. પેલા
પ્રાણ્યસંકરને નોકરીપરથી દુર કાઢો, તે આ ભાગીર-
થીના લીધેજ હશે. જુહીતો તે મિત્રારાની કસુર શી ?
એને વધારે સજ્જ કરીશું તો ફરીથી ટાઈ ઠેકાણે એનો
નીભાવ થનાર નથી. અરે ! આ વખતે મારી દયાળું
પણાની કીર્તિપર આએ દુષ્ટ કરણાસંકરને લીધે એબ
લાગવા જેવું છે, પણ ત્રણે ગુન્હેગારો કરતાં એને
વધારે સજ્જ થવી રાસ્ત છે. કેમકે એ સૌ વાતે મા-
હિત છતાં મારું નોકરીના અભિમાનીપણામાં રહીને
કેમ જુદ્યો ?

પેલા ભાગીરથીનું કહેવું તદન ખોટું છે. એ રાંડ

તાના ઘણીને ઘેર ન જતાં અહીંયાં બાપને ઘેર રહી
સ્વતંત્ર રીતે ફરે છે. વળી એ દેખીતીજ એવી લુચ્ચી
જણાય છે કે ઠરણાસંકર અને વિલાસદાસના રૂપેઆ
ખામ જમને આંખે તર્કટ ઉભું કીધું હોય. સ્ત્રીઓ
'સાસરે ન જવાથી પુરૂષોનું' મન બમાવે છે, માટે
તેણીને 'યેડાક મહિના સખત કેદ રાખી સાસરેજઈ
પોતાની ચાલ સુધારે' એવા જમાન ભેદને છોડી મુકવી
એટલે બસ છે.

વિલાસદાસ—છાકરો ન્યાનપણમાંથી વિદાહિન રહી અગ્નિ
માણસોની સંગતમાં પડયાથી તેણે આ અગ્નિતાવાળું
કામ કરો ગુન્હેગાર બન્યોછ. એનું બોલવું અને રડવું
એવો દેખાવ આપેછ કે બાગીચીની આખર લૂંટાના
કામમાં એ છાકરો નથી. વળી એના મનમાં આખર
જવાની ધારિત છે, તેથી એ કદી સુધરશે. માટે યેડાક
ફટકા મારી કેદ કરીને વળી સારા માણસમાં ફરેતી
ધાય એટલી સખ સમગ્ર માણસને ઘણી છે.

(એમ વિચાર કરી શિપાઈને બોલાવે છે).

નુરખાં—કયું, સાખ કયા હુકમ હે?

મેહેરવાનજી—પંલા ત્રણે ગુન્હેગારોને અહીંયાં લાવી તમે
ત્રણે સિપાઈયો હજર રહો.

નુરખાં—જૈસા ખાવીંદકા હુકમ. (જાય છે).

(થોડીવારમાં ગુન્હેગારો સહ સર્વે શિપાઈઓ આવે છે).

મેહેરવાનજી—(ગુન્હેગારોને) કેમ, તમને કાંઈ વધુ તકરાર
જાહેર કરવાની છે?

કરૂણાસંકર—(એટલી) દયાળું સાહેબ ! આપના ઉપકારી બ-
દલામાં આ દુષ્ટ દેહધારી સેવકે પોતાના તરણ મદમાં
ધણુંજ માહું કલ કીધું છે. પણ—કેવળ મને ખરાબ
કરવા માટે આ ચંડાળ બાગીરથી શતરૂ થઈ બેઠી
છે. હવે મારાથી બોલાતું નથી ; આપનામદારને હુકમ
કરમાવશો તે માથે ચઢાવ્યા વિના બીજો ઉપાય
રહ્યો નથી !

વિલાસદાસ—(રડીને) શેક સાહેબ ! મેં મારી ખરી હકીકત
આપને કહી છે. હું વધારે ભણેલો નથી કે બોલી શકું !
બાગીરથી—સાહેબ, ગરીબ અબળાપર જીલમ ગુજરનાર
આ બંને જણા જીહું બોલે છે, માટે એમને શિક્ષા
થવી જોઈએ.

મેહરવાનજી—ગુહેગારો, મેં તમારા ઉપર ધણીજ રહેમીયત
રાખીને નીરપક્ષપાતપણાથી આ ઠરાવ કરેલો, તે તમોને
વાંચી સંબળાવુંહું. (વાંચેછે).

ઠરાવ.

ફરીયાદી બાઈ બાગીરથીએ કરૂણાસંકર અને વિલાસદાસ
ઉપર જીલમ ગુજારી આખરે સીધા બાબે જે ચાર્જ

મુકેલો તેને લગતી તપાસ થઈ તે નિચે પ્રમાણે.

૧ ફરીયાદીને બંને ગુહેગારો તરફથી માર માચ્છાવું
શાખેત થઈ શકતું નથી, પણ તે પોતાના ધણીને ઘેર
ન જતાં અહીંયાં રહી આવી રીતે ઘોટાળા કરે છે માટે
એની ચાલ સારી ન હોય એમ અનુમાન થાય છે.

૨ કરૂણાસંકરે બાગીરથીને રૂપેઆ આપ્યા હોય એમ
વિલાસદાસની જીબાનીથી તથા બીજા તપાસપરથી શા-

બેત થાય છે, પણ તે સરકારી અમલદાર થઈ આવી રીતની ગેરવર્તણૂક ચલાવે છે, માટે તેટલો પુરતો ગુન્હેગાર છે, પણ બાગીરથી પર જુલમ ગુજાર્યાના કામમાંથી મુક્ત કરે છે.

- ૩ વિલાસદાસ પાકી ઉમરનો ખરો પણ પોતાની અજ્ઞાનતાને લીધે ખરાબ મિત્રોની સાંગતે રહી જુગાર, પરચી ઇત્યાદિ કલ્યાણમાં પડ્યો, માટે તેટલો પુરતો ગુન્હેગાર છે, પણ બાગીરથીએ માઉલી ફરીયાદમાંથી વિલાસદાસને બેગુન્હા ઠરાવે છે.

આ કામની એકંદર રિયતી જોતાં ત્રણે જણને યોગ્ય શિક્ષા થવી જોઈએ. માટે ઠરાવ કરે છે કે.—

કરજીસાં કરને વિશ્વાસુ, વિદ્વાન અને પ્રમાણીક જાણી સરકારી હુદ્દાની નોકરી આપેલી, તેમાં તેણે એક એકીનદારીથી કામ ન કરતાં ગરીબ નોકરોનો હક્ક હુખાવી પારકી સ્ત્રીઓપર ધાનત બગાડી ફરીયાદી થવા વેળા આણી. માટે તેને આ નોકરીપરથી દુર કરી ત્રણ માસની આસાન કેદ તથા એક પાઈ દંડ કરે છે. કેદની મુદત પુરી થયા પછી “પારકી સ્ત્રીઓપર ધાનત ના બગાડતાં એક આકીનથી કામ કરીશ,” આવું કોઈ પ્રમાણીક વિદ્વાનનું સરટીફિકેટ લાવશે તો, તેને પ્રથમના પગારનો એક અષ્ટમાંસ બાગ મળશે.

બાગીરથીએ સારા અહસ્યની છોકરી થઈ આવી ખોટી ફરીયાદ કરી, ને પોતાના ઘણીને ઘેર જતાં ખરકા પુરેશોને ફસાવવાના હેતુથી આમ તેમ સ્વતંત્ર રીતે ફર્યાદ

કરેછ. વળી કોઈ અજ્ઞાન પુરુષ પરસ્ત્રીની મોઢ જાગમાં ફર્યો, તો તેની આખર સેવાની કોશીસથી ખોટી ફરી-યાદો કરીને સરકારી અગસદારોને ત્રાસ આપે છે. માટે તેણીએ ૭ મારા સુખી સખત મળુરી સાથે કેદમાં રહેવું. કેદની મુદત પુરી થતાંજ પોતાના ધણીનો બોબાદન આવે એવી રીતે ચાલવા આને કોઈ સાચક માણસને જમાન આપી તુરત સાસરે જવું, તેમ કરવા કબુલ ના થાય, તો ત્રણ વર્ષ વધારે કેદ ભોગવે. બાગીરથીએ કરેલી ફરીયાદ રદ કીધી છે.

વિભાસદાસપર બાગીરથીએ મુકેલું તોલમત ના શામેલ છે. પણ પોતાની સ્ત્રી સ્વરૂપવાન છતાં જુગાર ઇત્યાદી દુર્વ્યસનમાં પડી વખત ગુમાવે છે. ગરીબ સ્ત્રીને દુઃખ આપે છે, સંસારીક અને ધરમ સખધી જ્ઞાન વધારવાનો વખત છતાં તે વધારતો નથી. માટે એને પચાસ ફટકા મારી આઠ દીવસ સખત મળુરી નસાથે કેદ રાખવો. કેદની મુદત પુરી થયા પછી શિપાઇ સાથે આખા શેહેર-માંના સારા સારા આખરદાર ઓડર્યોને ઘેર મોકલી “પા-રકી સ્ત્રીના મોઢમાં કોઈ જુવાન માણસ અજ્ઞાન થઇને ફસાય તેની આ દશાય” એવું એની બખાંસે કેહેવરાવવું. અને ફરીથી કખી ગુન્હો કરે તો એને સાત વર્ષની સખત સજા કરવી” આ ઠરાવો તેમના ગુન્હાના પ્રમાણમાં ધણાજ થોડા છે, પણ દયા સાવીને આ પ્રમાણે ઠરાવ્યું છે.

M. S.

અજ્ઞાનીને સાસન કરનાર
ન્યાયાધિશ

શિપાઇયો—સાબ, અબ કયા હુકુમ હે?

મેહેરવાનજી—પેલી બાગીરથીને સ્ત્રીયોના કેદખાનામાં લઇ
જાઓ. કૃષ્ણાશંકરને આસાન કેદમાં, અને વિશ્વામિત્રને
પણ રાખત મળુરીથી કામ કરનારા કેદીઓની ટ્રાટડીમાં
પોંદ્યાંચતોં કરો. આએ કામ ચોકરા રીતોકરીને મારે બંધ
આવી વરધી આપજો. [એમ કહી જાય છે].

તુરખાં—ચલો, અબ દેર કરનેકા કામ નહી. શેઠસાબકા હુ-
કમ હો ગયા હે.

કૃષ્ણાશંકર—(ખેદથી)અરે પરમાત્મા! મને કયાં દુષ્ટ ખુદી
સુઝી કે આ રાંડ ચંડાળ બાગીરથીના મોઢમાં લપટાઇને
આખર ગુમાતી! અરે મને ધિકાર! ધિકાર!! ધીકાર
છો!!! અબ્યાસીક અવસ્થામાં જાતી વિદ્યાના અનેક અંધો
જેએસા તેનાપર આગ લગાડીને માત્ર આવાં અંગારિક

વચનોમાં અંધત્વપણું થયાથી કેવળ અજ્ઞાન બ-
ન્યાછું. અરે હું કેટલો બધો મુર્ખ? પેલા હપ-
દેશક અંધોમાં વાંચેલાં નિતી શાસ્ત્રના વાક્યો મારા
કર્ણદ્વારમાં કેમ દસ્યાં નહીં? દુષ્ટ બાગીરથી! તારા જેવી
પાપણી સ્ત્રીઓનો આ જગતમાંથી જરૂર નાશ થવો
ઘટે છે. અરે રાંડ! હું તને પુરુષ બકતીથી ચાહતો હતો,
તેમાં તે મને યોગ્ય શિક્ષાએ પોહોચાડયો છે. અજ્ઞાન ક-
૩ણાશંકર તું બાગીરથીને દુષિત ગણે છે, પણ એમાં
તારીજ મેહક મુર્ખાઈ થઈ, કારણ કે તું પોતના અંત-
રાત્માથી સર્વ વાતો સમજવાને શક્તીમાન છતાં આંધળો

બની દાવો લેછ દુઃખ કુપમાં યડયોછું! હે ઇશ! ખચીત
પરસ્તીનો પ્રેમ દુષ્કારક છે!!

રાગ વણુઝારાનો

સદ વિદ્યાતણું સર્વજ્ઞાન, ભુક્ષી મતિ મહારીરે;
પરનારી તણી પ્રીત વ્યર્થ, ભાગી બહુ સારીરે.
ચઢ્યો અમલ મદે તેથી, સર્વ તજ્યા સુ વિચારોરે;
હવે છગરવાનો એક, દીસે નહીં આરોરે.

બન્યો અંધ રંડાના પ્રેમમાં, ને કર્મ કીધુરે;
લેછ લાંચ ભરયું એનું પેટ, તે ફળ આજ લીધુરે.
કરી કપટપણનાસ્નેહને, મુજને દુસાવ્યોરે;
વિણ વાંકે ગરીબનો લાભ મેં મુઠે દુખાવ્યોરે,
સર્વ કામતજી કરી ઇશ, સખી એની ભકતીરે;
તેને બદલે પામ્યો છું, હું આજ તુરંગી ભૂકિતરે.
કરણ સરખા નૃપોને, સુખ પરનારીનું ભાવ્યુરે;
યંયો મંત્રીથી પુર વિશેષ, ને રાજ્ય ગુમાવ્યુરે.
બહુ અરજો ચઢી દરબારે પ્રત્યક્ષે મેં જોધરે;
વાંચી મંથમાં વિવિધ કથાઓ, અજ્ઞાનમાં જોધરે.
આજ સુધીમાં બહુ જો પ્રકાશ પ્રતિજ્ઞાનો જામ્યોરે;
પરનાર તણી પ્રીત કીધે, સહ નાશ પામ્યોરે.

ગુપ્ત કલ્પની આસન વાતો, આ પુરમાં ગવાશેરે;
મુખ કશંગવાળું લેછ આંહી, હવે શું ફરવાશેરે.

અરે દુષ્ઠ ભાગીરથી! તે પ્રથમ મીઠાં મીઠાં વચ્ચનો
બોલી અંતરમાં સ્ત્રી આતુર્યનું ભરપુર કપટ રાખીને સેવજે
આ ભાભ અપાવ્યો! દુષ્ઠ રંડા, મેં તને પરમાત્મા સમાન

પવિત્ર ગણીને તારો રનેહ કીધો હતો. અરે, હું આ સ-
મયે કેવળ મોત સમાન અવસ્થામાં આવી ગયો છું, ચંડાળ
વ્યભિચારણી! તારા પ્રપંચ મને પ્રયમથી સમજાયા હોત,
તો. એક લુચી જીના મોહમાં લપટાઈ નોકરી અને આ
બરનો નાશ કરત નહી. ઉન્મતાઈમાં અજ્ઞાન બની અ-
ભીચારથી કરેલા કૃત્યમાં મારી કેટલી બધી દુર્દશા !!! અરે
જે શીપાઈયો મારી તેનાતમાં હાજર રહી અડધા શબ્દે
હુકમ માનવા: 'હાજી' કહી ઉભા થતા, તે ચંડાળો આ-
જ મને કેહીની ગણનામાં ગણીને 'ચલમે' કેહેવા તૈયાર
થયા છે. પણ મારી ભુલ છે; પ્રયમથી કરેલાં માઠાં કૃત્યો
ને ભોગ થવું એમાં એ ગરીબ નોકરોનો શો દોષ ?
મેં કાંઈ આજ સુધી તેમને થોડું દુઃખ દીધું નથી.
મારી જ્ઞાતી વીધા કેણુ જાણે ક્યાં જતી રહી ! દ્રવ્યના
મદથી મારી ખુદીમાં આગ લાગી સુવીચારો બળી જઈ
કાલરા રૂપ વ્યભિચાર કરવાની ખોટી અસર મને કેમ
થઈ ? બાળ તરણુ અને દૃઢ વયના રંગની કે અસ્થા-
ની ભાઈયો,

**માતૃવત્પરદારાંશ્ચયરદ્રવ્યાર્ણલોષ્ટવત્
આત્મવત્સર્વજ્ઞતાનિયઃયશ્યતિસયશ્યતિ**

નીતિ શાસ્ત્રમાં કહેલાં મહાન મહાન પંડીતોનાં વચનો
આજે મને દુઃખ પડયાથી સર્વ ખરાં ભાગ્યાં છે. માટે
હું તરણુ જનો!—

માલિની છંદ.

પરધન, પરદારા, તુર્ત તો લાભ દેશે,
સ્વર્ગનું ફળ બાધું, પલકમાં ખેંચી ભેશે;
જગ માંહિં દિન થોડા, ભાગ્યવંતો ગણાશે.
ભરપુર મળિ પાપે, દુઃખ સર્વે જણાશે!

નુરખાં—કરુણાશંકર, અબ અપની આગરસેં સીધે સીધે
ચલો; નહીં તો તુમકું ધક્કા મારના પડે વો ખાત હ-
મકું અચ્છી નહીં લગતી.

કરુણાશંકર—મિયાં, હવે આગર ક્યાં રહી છે? પરત્તી ભં-
પટ અધિકારીને આગરની આશા હોયજ નહીં! ચલો,
હું આ વખતે તમારો ગુલામ બન્યો છું.

(શિપાઈ મહ દેદખાનામાં જાય છે.)

જમાલખાં—અખે બાઈ, તું ઓરત જાત હે, ઇસ્કીએ હમ
તેરેકું હાય નહીં લગા સકતે. ચુલ, અબ દેદખાનેમેં
આયે ખીગર કુચ છુટ જાનેકી હે?

ભાગીરથી—(ખેદથી) જમાનાર, જ્યારે છુટવું હોત ત્યારે
આવા દુખી નાદમાં શું કામ પડત? હાય હાય! પોતાનો
ગમે તેવો પણ સ્વર્ગ ભોક્ સુધી સદાનો સુખ આપનારો
પતિ તજીને અનેક પ્રકારની લાભચમાં લપટાઈ મેં ધ-
ણું રૂંડું ફળ લીધું છે!! અરે! મેં પાપણીએ કરેલી
પ્રપંચીક મુક્તીયોનો નેક પરમેશ્વરને ઘેર શો જવાબ
દેવાશે! દુષ્ટ રામકોર, મારી બાધ્યાવસ્થામાં તેં મને જે
ઉપદેશ કરેલો, તે કેવળ શતરૂબટનો દીશી આવ્યો છે!

બળી મારી પાપ કર્મની બુદ્ધિ!! 'જોદે તે પડે' આવા-
ત મારા બલુવામાં હતી, પણ ખીચારા કરણાસંકરને
ખરાબ કરવાના વિચારથી મેં જે ફરીયાદી કરેલી
તેમાં મને શો લાભ થયો? એની મારા ઊપર પુર્ણ
પ્રીતિ છતાં એક અજ્ઞાન વાણીયા પાસેથી પૈશા પડા-
વવાની આશા રાખી રામકોરને ઘેર કરેલા કલના બ-
દલામાં મને માર માર્યો, એમાં કરણાસંકરનો જરા
પણ દોષ નથી! ચારે બાળ! મારે આબરુદાર ગ્રહસ્થ
ની છોકરીને એક પારકા પુરુષના સુખના બદલામાં
કેદબાનું ભોગવવું પડશે, એ કાંઈ થોડું દુઃખ નથી.
વ્યભિચારી સ્ત્રીનો જમાન ટાણે થશે! ધણા વર્ષોથી
પતિ સાથે થએલો વિરોધ હવે એકદમ મટવો પ્રજ્ઞ
કંઠે છે!! મારી વર્તણૂક સુધર્યાનો વિશ્વાસ તેમના મ-
નમાં શી પેરે બેસશે?! હે ઇશ! ખરેખરી આજે આ-
ત્રી થઇ છે!!

રાગ રામગ્રી.

‘ધક જીવ્યું ગણ્યું માહરૂ’ એ ચાલ.—

પર નરની પ્રીત બહુ ભુંડી, લાજ હરી તત્કાળ;
વગર વિચારે ભુલી પડી. દુઃખ દેખ્યું વિકાળ. પર. ૧
જન્મ સાચી પતિને તજ્યો, આણીલોભની આશ;
અપ્રાધી ઇશ તણીબની, (પણ) સુખ થયું રે! વિનાશ. પર. ૨
કપટથી બહુ નર ભોગવ્યા, સાચી થયો નહીં કાય;
અંતે આ માઠી દશા થઇ, નીંદશે સહ કાય. . પર. ૩
રામકુંવર તણ્યા બોધથી, શીખી આવુંજ કામ;

ભાત, કુટુંબી ને સોઢમાં, (હવે) કેમ મળશે? વિરામ. પર. ૪
 શિક્ષા થઇ બહુ બાપથી, રે! મુજને જે ત્રણ વાર;
 (તોયે) ચોગ્ય શિખામણ તેમની, લીધી નહીં મેં ભગાર. પર. ૫
 નીચ કરમને નાદે ચઢી, વર્ષ ગાળ્યાંજ બાર;
 ગુપ્ત દુઃખો બહુ ભોગવ્યાં, (પણ) અહસ્ય થઇ ના ભગાર. પર. ૬
 કોધી પિતા વળી જણશે, કેદ પામ્યાની વાત;
 છુટ્યા પછી દશા બહુ ખુરી, (જણે) મોત આવ્યું સાક્ષાત. પર. ૭
 આખર ભેશ રે'શે નહીં, એણે કરશેજ બાળ;
 તરણ મદે બની આંધળી, (તેથી) ભાગ્યું 'વ્યભિચારી' આળ. ૮
 આ પાપિણીથી બન્યા દોષ, તે ઇશ કરજે ક્ષમાય;
 સહમતિરે! આપ એટલી, પ્રેમ તુજથીજ થાય. પર. ૯
 તરણ બાળકિયોને મન વશી, દુર કર પરવાસ;
 પામે સુકીર્તી આ સોઢમાં, અંતે મે તુજ પાસ. પર. ૧૦
 મુણજે બહેનો દુઃખ માહરં, કહ્યું સંક્ષેપે આજ;
 ગણશે ખરી મારી વીનતી તો, થાશે સુખતું રે કાજ. પર. ૧૧
 જમાલખાં—કયું, અળ તેરા રોનેકા કહાં તક પોંહાંએગા!
 અળ એસી બાતાં કરતી હે તો, અવલસે તેરી અકલ
 કહાં ગઇથી!
 ભાગીરથી—(નીસાસો નાંખી) અરે બાપ! આખરે કેદમાં
 જવું પડશે!! (જમાલખાં સહ કેદમાં જાય છે.)
 ફાટખાં—અએ વિભાસદાસ! તેરે પર સેઠ સાળને મેહુરખાની
 કીહે. અમને તેરે વાસ્તે અચ્છી તરોંસે કહ્યા થા,
 ઇસ્કીયે હમકુંળી કુચ ખુશ કરને ચૈયે.
 વિભાસદાસ—(રડીને) અરે ધાતકી ભાગીરથી! કરણાશંકરને

ખરાબ કરવા સાર તેં જે તર્ક ઉઠાવેલું તેમાં તને
 પણ ઠીક શિક્ષા થઇ છે! તેં અમને બંને જણાને જ
 આબરૂ કર્યા છે, તેથી પરમેશ્વરને ઘેર તને સારી શિક્ષા
 થશે. અરે! મારી અજ્ઞાનતાનું ફળ મને પણ મળી
 ચુક્યું છે!! મિયાં, તમને ખુશી કરવાનું મેં કહેલું,
 પણ હાલમાં મારી પાસે કંઈ નથી.
 ફાટખાં—હમકુ કુચ પરવા નહીં. તું અપને ગુપચુપ મોંસે
 કેદખાને તરફ ચલ. (બંને કેદખાના તરફ જાય છે).
 (સર્વને કેદમાં પોહોઆડી શિપાઇયો પોત પોતાને ઘેર જાય છે).

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—વિદ્યાશંકરનું ઘર.

વિદ્યાશંકર—(એકલો) જગત કર્તાએ માણસ જાતને અંધારે
 ડહાપણુ વેહેલું, તેથી પોતે કરેલું કલ નહાશં દોય,
 તોપણુ તેને ઉત્તમ માની ધણા ભોક્ષા દુઃખ પામે
 છે. સામા ધરમાં કોઈ જે ચારુ તરણુ છોકરાઓ રાતના
 વખતે એકઠા થઈ જુગાર અને વ્યસનમાં સુખ માની
 વખત ગુમાવે છે. દરરોજ નવી નવી તરણુ સ્ત્રીયો
 લાવે છે; અને મહા મેહેનતે મળી શકે એવું જે
 ધન, તેની ખરાબી કરે છે. ઝાળખાણુ વિના તેમને
 ઉપદેશ કરવાનું મારાથી કેમ બને? પણ જ્યારે એક
 વાર આદત પડશે, ત્યારે તેઓને ઝટ સમજણુ આ-
 વશે. હે ઇશ્વર! તારી ગતિ અકળ છે. (ખારીએ નોંધતે)

અરે, હું જે ધરતી વાન કરું, ત્યાંહાં તે તાણું છે !
મને લાગે છે કે ખરેખર તેમના ઉપર કાંઈ સંકટ
આવી પડ્યું હશે !

(પડદામાં).

“જામાદાર ? હજી મને ક્યાંસુધી ફેરવશો ?”

(ઝેટલામાં વિલાસદાસ સહ ફાટેખાં આવે છે.)

ફાટેખાં—(વિલાસદાસને દેખાડી) માસ્તર સાખ, એ લડકેકું
સળ હુધું છે; ઇસ્લીએ અખ ઝીસેં લોકકું ધરકે અ-
દર આને મત દેનાં.

વિલાસદાસ—(અન્યથા યદ્ય) ફાટેખાં આ શું છે, તે મારાથી
સમજતું નથી.

ફાટેખાં—દેખો સાખ, એક ઝોરતકે કામમેં ઇસ્કું સળ
હુધું. સેઠ સાખને હુકુમ કીયા છે કે ઇસ્કું સારે શેહેરમેં
શીરાકે છોડ દેનાં. (વિલાસદાસને) ક્યું બાધ, તું અપને
કહેને કે હરફ મુસેં બોલનેમેં ક્યા અદેશ રખા છે ?

વિલાસદાસ—(રડીને) અરે ? હવે શું જોવાવોછો ? હું સ-
મજીશ તો મને કાંઈ થોડું દુઃખ નડ્યું નથી.

વિલાસદાસ—(મનમાં) આ જો કરો ઘણા પધ્ધાતપમાં પડેલો
દેખાય છે, માટે એને મારો માર્ગ દેખાડ્યાથી આપણને
પણ પરમેશ્વરને ત્યાંહાં લાભ મળશે. કેમકે—

દોહરા.

ધારે જે ફળ શ્રેષ્ઠ તો, પર ઉપકાર જણાય;
ખીજાં છે ખહુ ગુપ્ત પણ, ઉપડ આજ ગણાય. ૧
આશિશને યોગે કરી, વિદ્ય દુર સહ જાય;
કીર્તિ ભરપુર જામતાં, સુખ સ્વર્ગમાં થાય. ૨

(ઉધડ) મિયાં! આ માણસને મારે ઘેર મુકી જવામાં તને કાંઈ અડચણ થવા જેવું છે કે?

કાટોખાં—ના, સાચ, હમકું કુચ હરકત નહીં. સારે શહેરમે શ્રીરાકે આપકે ધરકું લાવાયા. જેવી આપકી મરજી. લેકીત એક અર્જ કરતા હું કે એસે જદમાસ લોકુંકા બરોંસા રખકે અપને ધરમે જહુ જેટીકી પાસ જને દેનેસે ઇજતકી ખરાબી હો સકતી હે. (જાય છે).

(એકલામાં વિદુષક આવે છે).

વિદુષક—વાહ! આ અપ્રાધી મુર્તિ અહાવાં ક્યાંથી? માસ્તર સાહેબ, તમે આની જોડે માયફાઇડ કરોછો, પણ આપણા સરકાર તમને જોલાવે છે.

વિદ્યાશંકર—માઇ, તમારું નામ શું, અને તમારા આપ (એક કારે ઉભો રહે છે) શો ધંધો કરે છે?

વિલાસદાસ—મારું નામ વિલાસદાસ, અને મારો આપ વખતદાસ કરીને આ શહેરમાં મોટો શાહુકાર છે.

વિદ્યાશંકર—(મનમાં) અરે, રે! શાહુકાર લોકો લોભના માર્યા પોતાના છોકરાપરથી ધાસ્તી હાવે છે, સારે આ દશા આવે છે. (ઉધડ) વાર, તમે કાંઈ ધંધો કરોછો કે નોકરછો?

વિદુષક—શું ધંધો? ધંધો જુગારનો, અને નોકરી તો રાતની વખતે પારકી સ્ત્રીયો પાછળ ફરવાની. ખીજું તે શું કરે એવા છે!

વિલાસદાસ—આ વખતે જળતામાં ધી નાંખવા સરખું તે પશુ ઠીકે શોધી કહાડયું છે? (શરમાઇને નીચું ધામે છે).

વિદ્યાશંકર—ભાઈ, તમે શરમ ના રાખતાં ખરી વાત કહો.
હોય, માણસ જાત પોતાની યુવાવસ્થામાં અજ્ઞાનથી
અધ જાતીને અધરીત કલ્પો કરે છે, પણ પાછળથી
તેને સારો ઉપદેશ થાય, તો તેમાંથી ધણીક ભોંકો સુ-
ધારાને રસ્તે ચઢે છે.

વિદુષક—તમે ગમે એમ કરો, પણ આ ભાઈ સુધરવા
એતો ધંધુંજ કઠણ કામ છે.

વિદ્યાશંકર—વિભાસદાસ, તમે વિદ્યાભ્યાસ કેટલો કર્યો છે ?

વિદુષક—ઓહો, હો ! અભ્યાસ તો બરપુર !! બરમાંથી
ચોરી કરી પારકી સ્ત્રીઓને પૈશા આપવા, અને તે
વાત જાહેર પડે તો કેદમાં પડવું. આવો વિદ્યાભ્યાસ
બુજો સારો કર્યો છે.

(વિદ્યાશંકર—વિદુષકને) અલ્યા ? પુછ્યા વિના તારે વચમાં
બોલવું નહીં.

વિભાસદાસ—માસ્તર, મને મારા બાપે નિશાળે મુક્યો ત્યાંહાં
કું પાંચમી ચોપડી સુધી શીખ્યો.

વિદ્યાશંકર—વારં, વધારે શિખવાનો વખત છતાં તમે
નિશાળ કેમ છોડી દીધી ?

વિભાસદાસ—સાંમળો, કું જે નિશાળમાં બણવા જતો
ત્યાંહાં જુગારદાર, મસ્કરીદાસ વિગેરે બણવા આવતા
હતા. તેમની સાથે મિત્રાઈ થવાથી વિદ્યા બણવામાં
મારું ચી-ત ચોટ્યું નહીં, તેથી નિશાળ છોડી દીધી,
અને પ્રછી તો—

વિદ્યાશંકર—ભાઈ વિભાસદાસ, હવે તમે જરા પણ શરમા-

શેા નહીં. ખરી હકીકત સમજ્યા વિના તેનો ઉપાય થતો નથી.

વિલાસદાસ—પછી શું કહું! (પોતાની સર્વ હકીકત કહેછે).

વિદ્યાશંકર—(અજાણ્ય થઈ) અરે! માણસ જાત ધણી ચ-
કાર છતાં દુષ્ટ મિત્રોની સંગતે અજાની થઈ નીચ
કામ કરીને પોતાનું પેટ ભરે છે, પણ તેમાં ફીરતી
ન વધતાં ધૈર્ય આપેલા અમુલ્ય વખતનો નાશ થઈ
અપયસ પામે છે. માટે એવા દુષ્ટોથી દુર રહી વિદ્યા
નું જ્ઞાન વધારો; જેથી સર્વ કાર્ય સફળ થઈ આજીવ
પણ વધે. વળી પેલા કૃષ્ણાશંકરનો વાત સાંભળી મ-
ને ધણોજ ખેદ થાય છે. એની મુર્ખાઈનો પાર નથી!
કેમકે એને સૌ વાતો સમજવાની શક્તી હતી, તો-
પણ એક અધિકારની જગા મળવાથી તેમાં ઉન્મદ
થઈ આખરે આ દશા ભોગવવા તૈયાર થયો!

વિલાસદાસ—(રડીને) સુરખી, આપની શીખામણ ખરી
છે. પણ મારી પાડી ઉંમર થવા આવી એટલે એ વા-
ત કેમ જનશે? હાલમાં મને વીસમું વરસ આસે છે,
અને થોડુંક બચવાને પણ પાંચ છ વર્ષ તો જેઠાએજ.
માટે મને તો કાંઈ સુઝ પડતી નથી!

વિદ્યાશંકર—તેની ચીંતા કરશે નહીં. હું તમને સેહેજ
રસ્તો બતાવીને માત્ર થોડાજ દીવસોમાં લાભ આપીશ.
સુદર્શન રાજના અતિ મુર્ખ છોકરાઓને પણ વિશ્વનુ
શર્મા નામના પડોતે વાતોઓ કહીને જ્ઞાન શીખ બ-
નાવ્યા હતા. તે વાર્તાઓ કોઈ પ્રસંગે તમને કહીશ.

દુર્જન મિત્રોથી નમને જે લાભ થયો છે, તે તમારા જાણવામાં આવ્યું છે. માટે તે વિશે જરાક નીતિ શાસ્ત્રનું પ્રમાણ કહું છું. તે સાંભળો.—

**દુર્જનઃપરિહર્તવ્યોવિદ્યયાલંકૃતોપિસન્,
મણિનાંભુષિતઃસર્વકીમસોનભયંકરઃ॥**

ભાવાર્થ—“દુર્જન કદાપી વીઘ્ના શીખેલો હોય, તોપણ તેને દુર કરવો, કમકે સર્પના માથા ઉપર અમુલ્ય મણી હોય છે, માટે ભયંકર નથી એમ સમજવું નહીં. ”
વળી એવા દુષ્ટ ભોક્ષો મીત્રતા કરીને શો લાભ આપે છે, તે તમે જાણો છો?

વીલાસદાસ—જાણતો હોત તો મારી માઠી દશા થાત નહીં!
વીઘ્નાશંકર—હોય, જાણતા માણસો પણ કર્મના યોગે ભુલા પડે છે. તે સાંભળો—

**દુર્જનસ્યચસર્પસ્યવરંસર્પૌનદુર્જનઃ
સર્પોદંશતિકાલેનદુર્જનસ્તુપદેપદો॥**

ભાવાર્થ—“દુર્જન અને સર્પ—જો બેમાં દુર્જન કરતાં સર્પ સારો, કારણ કે સર્પ તો માત્ર એકજ વખતે ડંસ કરી પ્રાણાત્મનો નાશ કરે છે, અને દુર્જન માણસ આ-
વણી સર્વ વાતો જાણી સેધ તેને જાહેર કરીને ડગલે ડગલે દુઃખ આપે છે.”નાથ વીલાસદાસ, આ પ્રમાણે

શાસ્ત્રના આધારે ધણા છે, પણ તે તમને એકદમ
અસર કરશે નહીં. આપણા ગુજરાતી ક્ષીયોએ ધણા
ક અંથો કસ્યા છે, તે તમે વાંચશે તેમ તેમ વિશેષ
જ્ઞાન થશે. થોડા દીવસો પછી મનુસ્મૃતી, નારદસ્મૃતી,
પારાશર સ્મૃતી આદી ધર્મશાસ્ત્રના અંથો શીખવીશ.
જેથી તમને આપણા ધર્મ સખધીતું સારું જ્ઞાન સ-
મજશે. સારી કે નમ્હારી પણ સંગતીતું ફળ ભાગ્યા
વિના રહેતુંજ નથી.

સંગતિસંગદોષેણસતિનાંમતિવિશ્રમાઃ એકરાત્રીપ્રસંગેનકાષ્ટવંટાવિટંબના ॥

ભાવાર્થ—સંગતીના દુપણથી તો મહાસાધ્વી સ્ત્રીની પણ
મતી બદલાઈને અવિચારમાં પડે છે. જેમકે માત્ર
એક રાત્રીના પ્રસંગે ગાયના ગળામાં ધંટાને બદલે લા-
કડું બાંધ્યું. અને મહા દુઃખ પામી. માટે સારા મા-
ણસની સંગત હોય તો, મુખ્ય પણ ચતુર થાય છે.

વીલાસદાસ—માસ્તર સાહેબ, તમારું કહેવું આજ મને
ખરેખરું લાગ્યું છે. દુષ્ટ મીત્રોથી થતા પરીણામો વિશે
મારા મનમાં થોડીક વાતો ઢંશી, પણ કેવા મીત્રોથી ફા-
યદો થાય, તે જણાવો તો ઉપકાર છે!

વીદ્યાશંકર—હા, સાંભળો. સજ્જન મીત્રો કેવા જોઈએ અ-
ને શા કામ ભાગે તે કહું છું—

દદાતિપ્રતિગ્રહપ્યતિગુહ્યમારૂયાતિપ્રચ્છતિ,
મૂક્તંભોજયેચ્ચૈવષટ્યોગોપ્રીતિલક્ષણઃ ॥

ભાવાર્થ—“મીત્રતાના ખરા સબંધથી પોતાની પ્રીય વસ્તુ
આપે, અને ભેય; ગુણ વાતો કહે, અને સાંભળે; ભો-
જન કરે અને કરાવે. એમાં છ લક્ષણોથી યુક્ત જે મા-
ણસ હોય, તેનેજ પ્રીતી કરવાને લાયક ગણવો. અને
પ્રીતીનાં મુખ્ય લક્ષણો પણ એજ છે.”વળી સાંભળો—

છપય.

દીન માંહી એકવારે, આપણી ભેટજ લે છે;
થાય કદાચ વીયોગ, અત્તીશય ખેદ કરે છે.
નીંદા ન કરે લેશ, અને નહીં મનથી પાપી.
દુખમાં સંગી થાય, પળે નવ દુર કદાપી;
નીજ ધર સમ પ્રીય માનીને, યોગ્ય નીતે વર્તે સદા;
એવા મીત્ર કર્યા યકી, સુખ પામે જઈ આપદા.

ભાષા વિલાસદાસ! આટલું છતાં પણ—

**यस्यनज्ञायतेशीलंनकुलंनचसंश्रयं
मतेनसंगतिकूर्यादित्युवाचब्रह्मस्यतिः॥**

ભાવાર્થ—“એકરૂપતી નામના મહર્ષિ કહે છે કે, જે પુરુષનું
ચરીત્ર અને કુળ ઇત્યાદી આપણા જાણ્યામાં ન હોય
તેની સંગતી એટલે તેની સાથે સ્નેહ કરવો નહીં.”માટે—

દોહરો.

સર્વ પ્રકારે પારખી, મીત્ર કરે જો કાય;

યશ પામે આ જગતમાં, કામ ચીંતવ્યાં હોય.

બોળખ રાખો અતી ધણી, મુર્ખ મીત્રો દશ બાર;

(પણ) સો આગળ અંતર તણી, વાત ન કે'શો ભગાર.

વીલાસદાસ—(દર્પથી વાહ આપના વચનોતો મારા અં-

તરમાં ધણાંજ અસરકારક થઈ પડ્યાં છે, પણ તેનું

વીવેચન મોઢેથી બોલી શકાતું નથી. હવે પેલી પર

સ્ત્રીના મોહનનમાં મુકત થવા જેવો થોડોક ઉપદેશ કરો.

વિદ્યાશંકર—ભાઈ અનુભવ થાય સારેજ અસર થાય છે,

હવે તમને પરસ્ત્રી વિશે સાંભળવાની ઇચ્છા છે, તો

તે પણ કહું છું.

दर्शनात्हरतेचित्तंस्पर्शनात्हरतेबलं,

संभोगात्हरतेविर्यनारीप्रत्यक्षराक्षसिः॥

ભાવાર્થ—“માત્ર જોયા થઈ ચીત બમીત થાય, એટલે

કાંઈ કામકાજ મુજે નહી. અંગસ્પર્શ કીધાથી બળ-

નો નાશ થાય, અને સંભોગ કીધાથી મહા મેહેનતે ઉ-

ત્પત થએલુ, એવું જે વીર્ય તેની હાતી થાય છે.”માટે

હે વિલાસદાસ પારકી સ્ત્રી જે કે આ જગતને

વિશે મહા ભયંકર શક્તી રૂપે રહેલી છે, તેને તજીને

ધર્મનું જ્ઞાન વધારો.”

પરસ્ત્રીના થએલા તથા થતા દુખીત પરીણામ હવે સાંભળો—
હરીગીત છંદ.

અરે પ્રીયા! તરુણ જન જો કાંઈ, ઉર આશયસની આકરો,
ચીત સ્થીર રાખી સભની, મમ વાત આ મનમાં પૂરો;
સુખ થાય એ વિચાર કીધા, તે સહુ કારે રહ્યા,
પરનારની આશા થકી, સુર દાનવો દુખીયા થયા. ૧
નરેશ દુર્યોધન હતો, બળવંત બહુ અવનીપતી,
દ્રોપદી વીણુ સહુ વ્યર્થ છે, એ મોહમાં બળતો અતી;
કુર્યાં ગોત્રીથી સંગ્રામ, ને યોદ્ધા સર્વ માર્યાં ગયા,
પરનારની આશા થકી, સુર દાનવો દુખીયા થયા. ૨
વિખ્યાત દાનવ બળિષ્ઠતો, લાંકાં તણો રાજા હતો,
ગર્વે કરી શત્રુ ધધ સહુ, દેવને દુઃખ આપતો;
મરી શત્રુ શીતા સતિ, એ શખ્દો અંગદે કહ્યા,
પરનારની આશા થકી, સુર દાનવો દુખીયા થયા. ૩
તપ કાર્યમાં બહુ શ્રેષ્ઠ થઈ, મહર્ષી વિશ્વા મિત્ર જે,
પડી મનેકાના મોહમાં, સુકર્મ ભુલ્યા સર્વ તે;
કરી કપટ તે નાશી ગઈ, પુત્રીની નવ આણી દયા,
પરનારની આશા થકી સુર, દાનવો દુખીયા થયા. ૪
વાળીએ ટાળી રાજ સૌ, સુખતણો મારગ છોડીયો,
નીજ બ્રાતની પત્ની થકી, સંબંધ જરૂરી નેહીયો;
અતિ નૃપે અવનિ વીરો, આ થકી પ્રાણ ગુમાવિયા,
પરનારની આશા થકી, સુર દાનવો દુખીયા થયા. ૫
બહુ સુર કે અશક્ત જે, પરનાર પ્રેમિ થાય છે,
અંતે અંતે નીરાશ ને, વાતો બધે ગવાય છે;

અખુટ લક્ષ્મી નાશ થૈ, ગ્રહસ્થ રંક બની ગયા,
 પરનારની આશા થકી, સુર દાનવો દુખિયા થયા. ૬
 એ અમુલ્ય સુખને ખારતાં, તો સાર સારે શો જડે?
 વળી ક્ષીણતા કે અન્ય રોગો, અંગમાં આવી નડે;
 લગ્ન તજીવેદો ગ્રહે, કંટાળી ભટકિ બહુ મુઆ,
 પરનારની આશા થકી, સુર દાનવો દુખિયા થયા. ૭
 આ મોહથી અળગ થવા, હયાય છે મન આધ્યતે,
 શુકદેવ બીજમાંદિએ સમજ, લાભ લીધો તેહનો;
 બહુ બળીટ રહી કીર્તી વધારી, રવર્ગ સુખને પામીયા,
 પરનારની આશા થકિ સુર દાનવો દુખિયા થયા. ૮
 વિલાસદાસ—(ખેદથી) અરે! પર સ્ત્રી તો બહુજ દુખ કર્તા
 છે! આવા મ્હોટા મ્હોટા રાગ્નઓ અને દેવોને દુઃખ થ-
 યું, ત્યારે આપણને થાય એમાં આશ્ચર્ય શું!
 વિધારાંકર—માઠ વિલાસદાસ! એ વાતો હમેશ લક્ષમાં રહેવીજ
 કઠણ છે. આપણા ધર્મ શાસ્ત્રના કર્તા મનુ કહે છે કે—

**નહિદ્દશમનાયુષ્યંલોકેકિંચનવિદ્યતે
 યાદ્રશંપુરુષસ્યેહપરદારોપસેવનમ્॥**

ભાવાર્થ—પુરુષ માત્રનું અમુલ્ય આયુષ્ય હરણ કરનાર
 આ લોકમાં પરસ્ત્રી સેવન જેવું બીજું એકે દુષ્ટ સાધન
 છેજ નહીં.”

વળી શુકદેવજી જેવા મહા મુનિએ પોતાનું મન સા-
 ધ્ય રાખીને રંભા સરખી દેવાંગનાનો તીરસ્કાર કરી

ને જે વચનો કહ્યાં છે તે જો આપણે ખરી રીતે પોતાના મનમાં ઠસાવીએ તો પોતાની પત્ની ઉપરથી પણ પ્રીતી ઉડી જાય છે. અર્થાત્ તેમાં બરપુર વૈરાગ્ય બતાવી સ્ત્રીઓના દરેક અવયવની નીંદા કરી છે, એટલે તેટલો બધો વૈરાગ્ય આપણે સંસારી માણસો કરીએ તો વંશની દૃઢી થાય નહીં, અને તેમ કર્યું હાલ કળીયુગમાં કાવે પણ નહીં.

સુકદેવજીએ શું કહ્યું છે તે સાંભળો—

ईद्वित्रज्जावृतम्.

ચિંતામયિદુઃખમયીસદોષાં, સંસારપાશાજનવંચનિયા ॥

ધર્મસ્યવિવ્ર, મજીતાચયેન, વૃથાગતંતસ્યનરસ્યજિવતાં ॥

કાર્યણ્યવેશાજનવંચનીયા, વિમુત્ત, દુર્ગંધ, દરિદુરાત્મા ॥

સંસેવિતાદુલ્ભમયીચનારી, વૃથાગતંતસ્યનરસ્યજિવતાં ॥

ભાવાર્થ—“સદાકાળ ચિંતા કરાવનાર, દુઃખ દેનાર, નિરંતર દોષગણી, સંસારને વિશે પાસ રૂપ બંધન કરનાર, સધળા પુરૂષોને છેતરનાર અને ધર્મને છોડાવનારી એવી સ્ત્રી છે. માટે તેની આશા રાખીને જે ભોંકા સ્ત્રીઓનું શેવન કરે છે, તેમનું જીવતર આ જગતમાં વ્રથા ગણાય છે.

કપીણ, માણસોને છેતરનારી, મુત્ર આદિ દુર્ગંધીથી બરપુર અને સ્વભાવથી દુષ્ટ એવી જે નારી તેનું શેવન કરનાર માણસનું જીવતર આ જગતમાં બ્યર્થ ગણાય છે.

વિશ્વાસદાત્—(આશ્ચર્ય પામી) ઓહો! આ મુનીનો વાક્યો

માતો સ્ત્રીયોને બહુજ નીંદી નાંખી છે.

વિદ્યાશંકર—હાં તેઓ જન્મથીજ વૈરાગ્યવાળા હતા. મનુષ્ય લોકમાં માત્ર ધંધર ધંધાથી જેનું લગ્ન ના થયું હોય તેણે સુકદેવજી જેવો વૈરાગ્ય ગુણ રાખવો, એટલે કામની શાન્તી થઈ પરસ્ત્રી ઉપર વિષમ વાસ નાની ધંધા થતી નથી. લગ્ન કીધેલા માણસોએ તો પોતાનું મન ચળીત થતું ચટકાવવા માટે આ પ્રમાણે વૈરાગ્ય રાખવો ઘટે છે—

મંદ્રા કાંતા.

રૂપે ગુણે બહુજ દીપતી, હોય જો કોઈ નારી;
તો તે માતો જીવન દિણ છે, ને વળી દુઃખકારી,
ભારી છે શી? અધીક વસ એ, આપણી પત્નીનાથી;
સર્વે સ્ત્રીયો સરખી સમજ, રે'વું' સંતુષ્ટતાથી.]

વિદ્યાસદાસ—(ગદગદીત કંઠે) સાહેબ! તમે મને સદે ઉપદેશ રૂપી અમુલ્ય રત્ન આપીને મારી દુષ્ટ બુદ્ધિનો જે અધકાર દૂર કર્યો છે, તેનો બદલો મારાથી તો જરા પણ વળનાર નથી. તેમણે ધંધરની વીનંતી કરીને એજ માગીશ કે આપના જેવા સજ્જન જ્ઞાની પુરૂષનો હમેશાં સમાગમ રહો, અને આપનું સાર થાઓ. વિદ્યાશંકર—તમે કાંઈ ચિંતા કરશો નહીં. ધિરજ રાખી વિદ્યા શિખવાનું શરૂ કરી જ્ઞાની વાર્તાઓ સાંભળશો, એટલે આ કરતાં પણ વિશેષ લાભ થશે.

વિદુષક—(મનમાં) આટલા દિવસ એની અકલ ક્યાં ગઈ હતી કે હવે પાછળથી ખેદ કરવા ખેડો છો? એવા

અગ્નિની માણસોને તો માથે પડ્યા વિના સમજાશ
આવેજ નહીં. હશે, મારે શું? (ઉઘડ) માસ્તર, આપને
વાર ભાગે એમ હોય તો હું જાઉં છું.

વિદ્યાશંકર—જેરા, થોડી વારમાં આપણે જાંને જઈશું.

વિલાસદાસ—માસ્તર સાહેબ, આપ કોઈને લાંઘાં નોકર છો?

વિદ્યાશંકર—હા, અત્રેના સરકારના છોકરાને હું બણાવું છું,
અને ત્યાંથી દર માસે સો રૂપિયા મને મળે છે.

વિલાસદાસ—સાહેબ, માત્ર એક વાત જાણવાની ઇચ્છા રહી છે.

વિદ્યાશંકર—શી, વાર? જે હોય તે સુખેથી કહો.

વિલાસદાસ—દુર્જન મિત્રોથી થતા પરિણામો અને પરસ્ત્રીના
મોહથી થતાં અનેક દુઃખો વિશે આપના ઉપદેશથી હું
સારીપેઠે સમજ્યો છું. પણ કટલાક ભોકો એમ કહે
છે કે દક્ષણી નાયકીણીની પ્રીતી ધણીજ મનોવેધક
હોય છે. માટે તેનો થોડોક પ્રલક્ષ અનુભવ નેવાય તો
મારા મનની ખાત્રી થાય.

વિદ્યાશંકર—શું તમે લાંઘાં જઈને સુખ ભોગવવાની
ઇચ્છા રાખો છો?

વિલાસદાસ—ના, જી. મારે તો તે ભોકાની ચતુરાઈ જોવી છે.

વિદ્યાશંકર—ચતુરાઈ ચલાવવાના કામમાં દક્ષણી નાયકીણી
ખૂબ વખણાય છે. પેહેલાં તો મોટા મોટા મહત્ત્વ ભોકો
થાતાના છોકરાઓને ચતુરાઈ શિખવવા માટે એની સ્ત્રી
યોને ઘેર જવા દેતા, પણ તેમાંથી વ્યગ્રિચાર કરતાં
શિષ્યા એટલે એ આસ નિંદાપાત્ર ગણાયો છે. મારા
મરથી થોડક છેટે કટલીક નાયકીણી રહે છે, ત્યાં

તમને લેધ જઇને સર્વ તમાશો દેખાડીશ.

વિલાસદાસ—(પગે પડીને) મુરખી, મારા જેવા અજ્ઞાનખા-
ળકને સન્માર્ગ જતાવવાની જે આપે કૃપા કરી છે
તે ઉપકારનો જલ્દી મારાથી વળતાર નથી. જેવી
રીતે આટલી બધી આફતમાંથી મને બચાવ્યો તેવીજ
રીતે માત્ર આટલો અનુગ્રહ દેખાડો. કંમકે એ વા-
તને પ્રસિદ્ધ કરી બીજા અજ્ઞાન પુરુષોને પરસ્ત્રીની જા
ળમાં ફસાતા અટકાવું.

વિદ્યાશંકર—માઇ, એમાં મારો ઉપકાર માનવા જેવું કંઈ
નથી. સ્વદેશીનો ધર્મ છે કે કોઈ માણસ અજ્ઞાન બની
નકારી વર્તણૂકથી આવતો હોય, તેને સુધારવા માટે
ખોતાની માત્ર પ્રમાણે યથાવર્તન ઉપદેશ કરવો. એક
વખત કહેલી વાત ના માને, તો ફરીથી તેના મુખે
માણસને કઠી પણ ઉપદેશ કરવો નહીં.

કારણ—

**उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपो यो न शान्तये
पयःपानं भुजगानां कवलं विषवर्धनं॥**

જાવાર્થ—સર્પોને દુધ પાયાથી માત્ર વિશની વૃદ્ધી થાય છે,
અર્થાત્ દુધને કનમ ગુણ તેના વિષ આગળ ઢંકાઈ
જાય છે. તેમજ મુર્ખ માણસને પણ મારો ઉપદેશ ક-
ર્મો હોય તો તેનો મુદ્દત અસર થતો નથી.”

વળી એવા મુર્ખ અને દુરગુણી માણસને આપણો
ઉપદેશ લાગે પણ નહીં. સાંભળો—

નદુર્જનસજ્જનતામુયૈતિબહુપ્રકારે:પરિસેવ્યમાના
સંસિચ્યમાનોપયસાદૃતેનનર્નિબૃદ્ધસંમધૂરત્વમેતિ.

ભાવાર્થ—“લીમડાના વ્રક્ષને મીઠું કરવા સારૂ પાણીને બદલે
ધી અને દુધ તેના મુળમાં રેડીએ તોપણ તે પિતા-
નો કડવો ગુણ તજતું નથી. તેમજ દુર્જન માણસને
સજ્જન કરવા માટે ગમે તેટલું યત્ન કરીએ, તે લીમ-
ડાના મુળમાં ઉત્તમ પદાર્થનો નાશ કરવા સરખું વ્ય-
ર્થ જાય છે.” માટે

વેહેતેકુંવે'નેદો મતલગાવોઠોર।

જોઅપનાકહ્યાનહિમાનેતોદોધકેદોઓર

વિશ્વાસદાસ—સાહેબ, આપના જેવા પરાપકારી જ્ઞાની પુરશે
તો ધણા થોડાજ હશે. ઈશ્વર કરે ને આપને વધારે
લાભ મળે!

વિદ્યાશંકર—માઈ, મહા પંડીતો આગળ હું તો સો મુખ
માંનો એક છું, અને લાભ મળવાની વાત પુરૂષ પ્રયત્ન
પર ખરી, પણ ધણે ભાગે તો કર્મપર આધાર રાખે છે.

ગીતિ.

આ અવનીપર સજ્જન, રત્નસમા ગુણુવંત બહુ વસતા;
પારખનાર ઝવેરી, મળ્યા વિના સૌ કાચ સાથ ખપતા.

વિશ્વાસદાસ—આપનું કેહેવું ખરું છે. અરે, આ સમયમાં
કદર કરનારા ધણાજ થોડા છે! સાહેબ, મને રજા
આપો તો ઘેર જઈ આવું.

વિદ્યાશંકર—ઠીક છે, પણ તમે કહેતા હતા ત્યાંહાં જન્મ-
એ છીએને? તમારા મનની ખાત્રી થાય એટલે પછી
ધેર જાણે.

વિદ્યાસદાસ—તમે મારા ગુરુજી, એટલે તમારી થએલી આ-
જ્ઞાનું ઉત્તરન કરી શકતો નથી.

વિદ્યાશંકર—ભાઈ વિદ્યાસદાસ, હવે તમને વધારે ઉપદેશ
કરવા સરખું રહ્યું નથી, પણ ગરીબ અંગળા ચતુર-
લક્ષ્મીનું દીલ દુખાવશે નહીં. કેમકે આપણા મન
કહે છે કે,—

**શોચંતિજામયોયત્રવિનश्यत्याशुतत्कुलम्
नशोचंतितूयत्रेतवर्द्धतेतद्विसर्वदाः।**

ભાવાર્થ—“પોતાની પત્ની, કન્યા અને છોકરાની વહુ આદિ
સ્ત્રીયો જે કુળમાં વસીને પોતાના દુઃખનો શોક કરે છે
તે કુળ દરીદ્રિ અવસ્થામાં આવી નાશ પામે છે. અને
જ્યાં તેમને દુઃખ થતું નથી, ત્યાંહાં દ્રવ્યાદિ સુખ ભ-
રપુર રહે છે.”

વિદ્યાસદાસ—હવે તેનું દીલ દુખાવવાની વાત આપે સ્વ-
પનામાં પણ ધારવી નહીં. અરે! એ સ્ત્રીની સહન
શક્તિ તરફ જોતાં તો હું તેનો હજાર વાર અગ્રાધી
છું, પણ અજ્ઞાનતા આગળ મારો ઉપાય શો હતો!
સાહેબ, આપની આજ્ઞા માથે ચઢાવું છું.

વિદ્યાશંકર—ઠીક છે, હવે આપણે જલદી આશો. માંજ

પડવા વેળા થઇ છે તેથી એક કલાકમાં સો ગમન જો-
ઇને પાછા ફરીએ.

વિલાસદાસ—જેવી આપની આજ્ઞા.

વિદુષક—આપણે દુકાળમાં અધિક માસ જોવું થયું. આથી
આપણે પણ એમની પાળળ જઇએ. (સર્વે જાય છે).

મંદાર દેવેશ્વર.

સ્થળ—પાર્વતીનું ઘર.

પાર્વતી—મેં જા જળલાલા ધંદા! પેંને મિળત નારી, વ.
પોટતરી ભરત નાહી. રામરાવજી આતાંથી દાર
લખાડી કર લાગશે. કાલ મહણત હોને, કીં દોનશે
રૂપયે પ્રકુન દેડ; પરંતુ આઘાપ પર્યંત કાંઠી કિ-
કાણુ નાહી. આંગલે પ્રહસ્ય લોક માઝે એયેં એણાર,
મહણુન ત્યાંચી મરજી સંપાદન કરણ્યા કરીતા ખર્ચે ક-
રાયલા પૈસા તર આવરય પાડિજે. મીલા શહરાંત
નવિનય આણેલી, આણી દોણાચી ઝોળખ નાંડી મહ-
ણુન; જર કદાચત એખદા આંગલા પ્રહસ્ય ભેટલા,
મહણુજે રામરાવજી રોહ સોડુન દેડ. બહુતેક આ-
ગલદાર આપલે ધરીં એતાત, પરંતુ ત્યાંચે એણે શુખ્ત
રીતીચે મહણુન, સંદેહિત માઝા ખર્ચે પુરા કરણ્યાચી
દોણી કયુન કરીત નાંહી. અસો આપલી કાળજી પર-
મેશ્વરાલા આહે. (ઝેટલામાં વિલાસદાસ અને વિદુ-
ષક સહ વિદ્યાશંકર આવે છે).

પાર્વતી—(હિંમી થઇ) અહો પ્રહસ્યા! આજ આપલી સ્વારી
કાહુન આલી ?

(વિદ્યાશંકર—આણી તરફ હાથ ખાવા ગયા હતા, લાંથી
સેહેજ વિચાર થયો તેથી તમારે અહીં આવ્યા છીએ.
પાર્વતી—વાહ, મજબૂર મોડી કપા કેસી ! (દાસીને) અગ,
તું બાબરસત બનકેન ફરાળાયેં સાહિલ ઘેઉત એ.
(એમ કહી બે રૂપિયા આપે છે).

દાસી—ખર હાય, બાઈ સાહેબ મીં આનતેં. (જાય છે).

વિદ્યાશંકર—તમે નકામો ખરચ શું કરવા વેડો છો ?

પાર્વતી—અહો ! આપલ્યા પેક્ષા કાય અધિક આવે ? ખર,
દાસી એઈ પર્યંત થોડેસેં ગાણું ઐકાવેં.

વિદ્યાશંકર—(મનમાં) આ, પણ એક જાતની યુક્તિજ છે ?
(ઉઘડ) અમે તમારી ભાષામાં સમજતા નથી ; માટે
હિંદુસ્તાનીમાં ગાશો તો સમજાયું.

પાર્વતી—(હસીને) જશી આપલી ઇચ્છા. (તંબુર સહ ગાય છે).

‘જલ ભરન જાત જમુંનાકે ઘાટ’ એ હુમરીની ચાલ—
જીગર ભગા તુમસેં જોરા, કર કપટ દુર બોલો બતિયા. ટેક-
ધડી એકકા પાઉં બિજોના, તો ફેસેં કંટું જોરન રનિયાંરે. જીગર
અબ નહિં પ્રીતમ જોરકું માનું, જહોલ જોર કહું કયાં તુમસેં (ખેવાર).
પ્રીત કરી, તો આપ નિભાવો, અબ મત છાંડોજિ પ્રિયા હમસેં. જીગર
વિદ્યાશંકર—(ખુશી થયા હોય એમ બતાવી) વાહ ! તમારું
ગાયન તો ઘણુંજ સરસ છે.

પાર્વતી—આપલ્યા સારખે ગ્રહસ્થ લોકાંચી મરજી સંપાદન
કરણ્યા સાહી કાંઇતરી પ્રયોગ ફેલાય પાહિજેનાં ?

વિદ્યાશંકર—હા, તમારું બોલવું સચ છે.

(ફરાળ ઇલાકિ બધ દાસી આવે છે).

હાસી—આધ સારુએ, હું મીં આનન્ન હાએ. (મુડીને જાયછે).

પાર્વતી—પ્રહર્યા! આપણુ સર્વાંગી કૃપા કરન એવઢી પ્ર-
સાદી અહણુ કરાળી.

વિદાશંકર—અને ઘેરથી જમીને નીકલ્યા છીએ, એટલે
હાલમાં ભુખ જેવું નથી.

પાર્વતી—અરુ! આપલ્યાના શુધા નસેન, પરંતુ પ્રીતિએ
લક્ષ્યુ કાય, કીં પ્રિયેથી વિનંતી માન્ય કરાવી.

વિદાશંકર—(મનમાં) આળી ઉમરમાં તો આ રંડાને ઘેર
આજજ આવ્યા છીએ, અને એટલામાં પ્રીતિ થઈ
એમ તે શું બોલતી હશે? પણ ખરું છે કે—

વસ્તંતિવક્ત્રા.

પ્રેમીપણું સર્વળી બહુ એ જતાવે,
યુક્તિ કરી કપટની ધન સૌ કઢાવે;
ધાણું થયા પછિથ ઉપરનીજ પ્રીતી,
એ નાયકીણુ ઘરની ઉઘડીજ રીતી.

(ઉધડ) અમારે સારુ મુઠ્ઠા તરુદી લેશે નહીં.

પાર્વતી—(ખેદથી) મત્રા સંતાપ ઘાવા હેં, આપલ્યા સારખેં
સ્તેહી મનુષ્યાંસ યેગ્ય નાંહી. પ્રહર્યાનો! ન ઘાલ તર
માઝી સપથ આહે સર્વોત્તમ.

વિદુષક—(મનમાં) મને લાગે છે કે આ બે જણા અહીંયાં
ફસાશે? એ રંડા તો આથી પણ વધારે પ્રીતિ દે-
ખાડી સર્વેને બીજા માગતા કરે છે. (ઉધડ) બાઈએ
હવે ઉઠો તો સારુ?

વિદ્યાશંકર—(વિદુષકનો હાથ દાખી) આ રાંડની સર્વ ચર્ચા વિલાસદાસને બતાવના સાર આગ્યા છીએ, તે પુરે-પુરી જોયા પછી જઈશું.

પાર્વતી—હા દારીઆ હાતાને માત્ર ફરાળ ! ખેરીજ કાંઈ સેવા ઝાટી નાંડી, સાચી માત્ર ક્ષમા અસાચી.

વિદ્યાશંકર—આમ જોણવું તમને ઘટવું નથી. અમારા સેહેજ આવવામાં આટલો બધો ખરચ કરી નાંખ્યો, પછી શું રહ્યું છે ?

પાર્વતી—સા વિપદ આપણ કાળજી કરું નયે. જર તુમચી મરજી સંપાદન કેલી, તરચ તુમહી મક્કા બક્ષિસ દયાલ.

વિદુષક—(મનમાં) અહીયાંતો 'સાપને ઘેર સાપ પરાણા' જેવા અમે છીએ. સાંઠાં વળી બક્ષિસમાં તે શું જે ખાસડાં મળનાર છે ?

વિદ્યાશંકર—આજ ઘણી રાત ગઈ, તેથી અમે જઈએ છીએ.

પાર્વતી—માત્ર થોડી શી વીનતી કરાયચી આહે.

વિદ્યાશંકર—જે કેહેવું હોય તે શુંબેથી કહો.

પાર્વતી—ઉઘાંતર આપણ એણારચ, સા વેળેસ કૃપા કરન એક આંગલી પાતલ ઘેઉન આણા, સાચી કીમત મોદેઇન.

વિલાસદાસ—(મનમાં) માસ્તર જેવા મન સાધ્ય રાખનારા માણસે મને ઉપદેશ ના કર્યો હોત, તો આના પ્રપંચથી અજ્ઞાતી બનીને માર પણ મન ચળત ખર. (ઉપડ) માસ્તર રાહેબ ! હવે ઉઠો.

વિદ્યાશંકર—બાઈ, તમારા પ્રેમના બદલામાં સાડી કાંઈ વધારે નથી.

પાર્વતી—(ખુશી થઈ) વાહ, કાચ તુમચી મજબર કૃપા ઝાલી

આહે ! મી આજ પાસુન માઝે પ્રિય યજમાન તુમાસ માનતે, આખિ લાચા બદલ્યાત તુમચી ઇચ્છા પુર્ણ કેલી પાલિજે; પરંતુ મલા સ્ત્રી પમાલી હરકત આહે. ઉદઘક સંધ્યાકાળી ચેલ્યાચી તસદી દયા, મહાજી મી તુમચી સેવેત હજુર હાથન.

વિદ્યાશંકર—(મનમાં) દલાણી નાચકિણીતી પૈશા કડાવવાની યુક્તિયે આવીજ હોય છે. કેમકે ગ્રેકદમ કાંઈ વસ્તુ એવી માગે કે જેમાં વરસ દલાડાની કસર નીકળી જાય. (હિંમત) બાઈ, તમે કાંઈ ચીંતા કરશો નહી. અમે કાલે આવીશું તે વખતે તમારી વસ્તુ લેતા આવીશું. પાર્વતી—મી તુમચા ઉપકાર વિસરણા નાંહી. તુમચા સારખે ગ્રહસ્થ લોકાંચા સેવેતજે કેલે તે થોડે આહે; પરંતુ માઝા ઇલાજ નાહી !

વિદ્યાશંકર—હોય, ઇચ્છર ઇચ્છા !! માત્ર આજને આજ શું જતું રહ્યું છે ?

પાર્વતી—(હાવમાવ દેખાડી) જર, લા વસ્તુયે માત્ર સ્મરણુ ઠેવા. મીને સાયદા આટકુન બસતી આહે.

વિદ્યાશંકર—ઠીક છે. તમારૂં સ્મરણુ તો હમેશાં કરવું છે, પછી સાડી તે કેમ લુત્તી જવાશે ?

ચિદુષક—પારવતી બાઈ ! પ્રેમના કામમાં ઉપરથી તો ખરે ખર ગંગાજી જેવાં દીસો છો, પણ તમારા અંતરમાં તેવું પવિત્રપણું કદી પણ હોય છે ખરું ?

(સર્વે જાય છે).

વિદ્યાશંકર—(બહાર આવી) વિલાસબાઈ, કાલે જે વખતે

તમે મારે ઘેર આવો તે વખતે આ વાતનું મને સ્મરણુ આપજો, એટલે તમારા મનમાં જે શંકા રહી હશે તે દૂર કરીશ.

વિલાસદાસ—આપના જેવા જ્ઞાની માણસના ઊપદેશમાં હવે શી શંકા રહે, એમ છે? જેમ આપની મરજી હશે તેમ કરીશ.

વિદુષક—માથા ઉપર ખાસકાતો માર પડ્યા વિના વિલાસ કાંઈ સુખરનાર હતાજ નહીં?

(સર્વે ધર તરફ જાય છે).

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—આનંદપુરીમાં ચતુલક્ષ્મીનું એકાંત ગૃહ.

ચતુરલક્ષ્મી—(નિસાસો નાંખી) હે ઇશ્વર ! આવા સુખ અને વ્યભિચારી પત્ની સાથે તે મારો ક્યાં સંજોગ મેળવ્યો ? ! મુળતો તેવો હતો, તેમાં મારૂં ધરણું હાથ લાગ્યું એટલે હવે કાંઈ ખાટી રહ્યું નથી. કાણુ જાણે તેની શી વ્યવસ્થા કરી હશે ! આજ દસ દીવસથી ઘેર આવ્યો નથી, તેથી મારા મનમાં અનેક પ્રકારના ધુચવાડા થયા કરે છે. દુષ્ટપતિ ! હું આવી સ્વરૂપવાન છતાં તું બીજી સ્ત્રીઓના મોહમાં લપટાઇને દ્રવ્યની ખરાબી કરે છે. આખરુ ગુમાવે છે; શરીરનો મુખ્ય બળવાન રાજા જે શક્તિ તેનો નાશ કરી વખતે માંદો થઇ ધરમાં પડે છે. અને એટલું બધું થાય છે તોપણ તને સંતોષ વળતો નથી ? શીવ ! શીવ ! આ-

આ પતિ સાથે રહી સંસારનું સુખ લેવાની ઇચ્છા રાખવા કરતાં મરવું એ હજાર ધણું સારું છે!! વળી મારૂં ધરેણું જતાં પણ કાંઈ સુધારાનો માર્ગ જડે એ વી મતિ હું પ્રભુ! આ ગરીબ અબળાની દયા આ-ણીને એ પતિને આપજો. નહીંતો લોકોનાં મેહુણાને લીધે મારે તો આપઘાત કરીનેજ મરવું પડશે! સસરાને પણ શતરૂ જેવો ગણું છું. તેણે નહાનપણમાં લાડ લડાવ્યાં પણ કાંઈ કબજો રાખ્યો નહી, અને આખરે પારકી છોકરીને આવા ત્રાસદાયક બનાવો જોવા પડ્યા! હશે, હવે શોક કરે શું થનાર છે? જેવી પરમાત્માની ઇચ્છા હશે તેવું થશે. અરે, પણ આટલા દિવસ સુધી એ કેને ઘેર રહ્યો હશે? હું આ શોકાવસ્થામાં પડી, તેથી માત પીતાને કે પ્રાણ સહીયારને પણ પત્ર લખ્યો નથી. સર્વના મુનમાં રૂડી કે લુન્ડી પણ મતિ આપનાર જગત માતા વિદ્યા દેસા! મેં મારી બાદવાવસ્થામાં જે તારૂં સેવન કર્યું છે, તેને બદલે આજ એટલુંજ માગું છું કે મારો પતિ તારા પ્રતાપે સુધરે, અને મને સંસાર સુખ મળે.

(પડદામાં)

ગીતિ

“ અપરાધો મેં કીધા, ક્ષમા કરો તે મનમાં નવ ધરશે!! ”

“ નિજ ધર ઉઘાડવાની, દોશી જન પર દયા ‘પ્રિયા’ કરશે!! ”

અતુરભક્તી—(આશ્ચર્ય પામી) અરે! આવા અતુર શબ્દોથી

‘પ્રિયા’ કહી કાણુ ખોલતું હશે? લાવ, બારણુ ઉધારી ને બેઠે. (બારણું ઉધારે છે).

વિલાસદાસ—(ધરમાં આવી દિનસ્વરથી) હે પ્રિયા! તારા જેવી બુદ્ધિશાળી અને શાન્ત ગુણવાળી સ્ત્રી, મેં આજ સુધીમાં એક પણ બેઠું નથી. કેમકે મારા દુષ્ટ કર્મો વડે તારું સર્વ ધન ગયું, તોપણ તેં મારી કજ્જેતી કરી નથી. તને ધન્ય છે!

ચતુરલક્ષ્મી—(મનમાં) આ ખોલવા ઊપરથી એમ લાગે છે કે એમને કાંઈ સુધારાનો રસ્તો જડયો ખરો. (ઉઘડ)

પ્રાણનાથ, હસ બાર દીવસથી આપ ક્યાં ગયા હતા?

વિલાસદાસ—અરે મારી મુર્ખાઈની વાત કાંઈ કહેવા જેવી નથી. પ્રથમ તેં મને જે જે વાતો કહેલી તે ન માનતાં દુર્જન મિત્રોની સંગતે રહી પરસ્ત્રીના પ્રેમમાં ફસાઈને સર્વ માલ સીંકકનની ખરાબી કરી, અને માણસરૂપ ઉત્તમ અવતારમાં ધન્યરે આપેલું આયુષ્ય વ્યર્થ ગુમાવ્યું? અરે રે! મારા જેવા મુર્ખ અને અજ્ઞાની પરસ્ત્રી આસક્ત થનારા તરુણ પુરુષોને ધિકાર હતો.

ચતુરલક્ષ્મી—પ્રાણનાથ, આપની મનોવૃત્તિમાં એકાએક ફેરફાર થએલો બેઠું મને ધણુંજ આશ્ચર્ય લાગે છે.

વીલાસદાસ—શું આશ્ચર્ય લાગે છે, વાર?

ચતુરલક્ષ્મી—હું જે દિવસે મારા પિતાને ઘેરથી અહીયાં આવી, તે દિવસે તમારામાં જે દુરગુણો હતા, તેમાંના હવે તો એક પણ નજરે પડતો નથી; એ શું?

વિલાસદાસ—પ્રિયા, તું જાતે જાણી છે, એટલે તને વધારે

શું કહું ? માણસ જાતમાં સંસારીક ને સ્વધર્મીક કે-
જવણીની હિનતા હોવાથી, દુર્જનોની સંગતથી અને
પોતાનું મન સાધ્ય રાખવાની અશક્તિથી ઘણાક આદા
પરિણામો નીપજે છે; પણ દૈવયોગે કોઈ સારા જ્ઞાન-
શીળ માણસનો સમાગમ થાય છે, ત્યારેજ ખરા ખોટા
નો સઘળો વિચાર સમગ્રનય છે.

ચતુરલક્ષ્મી—અરૂં છે ! વાર, પણ અહીંયાંથી ગયા પછી આ-
પને શું શું સંકટ પડ્યું, અને આ અમુક્ય લાભ
ક્યાંથી મળ્યો ?

વિલાસદાસ—અરે સુંઝ પત્નિ પોતાની અજ્ઞાનતાથી ભર-
પુર દુખી થએલો તે વાતો મ્હોડેથી શી રીતે કહું ? મ-
ને ઘણીજ શરમ આવે છે ! (સર્વ ખતેલી વાત કહે છે).

ચતુરલક્ષ્મી—(હર્ષથી પ્રાણુનાથ ! મારો માલ ગયો તો ખ-
ળ્યો, પણ એક સજ્જન માણસ સાથે સ્નેહ કરીને
આપે સુનીતિનો માર્ગ જાણ્યો એ ઘણું સારું થયું છે.

વિલાસદાસ—હાય, હાય, હું મારા કલંકવાળા મુખથી તારા
વખાણુ શાં કરું ? આજ કાલની સ્ત્રીઓ એવી દુષ્ટ
હોય છે કે તેની અજ્ઞાણતાં એક પૈશો લીધો હોય તો
આખા ગામમાં ફજેત કરીને જીવ જવા જેટલો ત્રાસ
આપે છે. અને તારો બધો માત્ર મારી ઉન્મતાઇથી
નાશ પામ્યો તોપણ આટલી સચ્ચુરી ? ધન્ય છે તારાં
માત પિતાને કે તેમને પેટ આવું રત્ન નીવડ્યું.

ચતુરલક્ષ્મી—આપે આ દાસીનાં કાંઈ વખાણુ કરવાં નહીં.
સમજી સ્ત્રીયોતું એજ લક્ષણ છે કે પોતાનો પતી

ગમે એવો અજ્ઞાન કે દુષણવાળો હોય, તોપણ પ્રીતિ
પુરૂષની ઇચ્છા ન રાખતાં તેનાથીજ કાળ કહાડવો.
પારકા પુરૂષની ઇચ્છા રાખવાથી પેલી ભાગીરથીની જે
માઠી દશા થઈ તે તમે જાણો છો. આપનાથી શું વ-
ધારે છે? જો તે વખતે આજે વિચાર કર્યો હોત તો
આટલું બધું દુઃખ વેડી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડત નહીં.
બહાન પતિ! જે કોઈ અજ્ઞાન થયો પારડી સ્ત્રીના
પ્રેમમાં લપટાય છે તેમની મુર્ખાઇનું વર્ણન થઈ શકે
નહીં. સાંભળો,

શિખરિણી.

હશે પાસે પૈશો, તહિં લગી બહુ હેત કરશે ;
ખુટયો કે સૌ વાતો, તરતજ મનેથી વિસરશે ;
પરાધ નારીની, બહુ દિન નથી પ્રીત નભતી ;
મુખે ખેલે પ્યારા, અણ અવરતી માળ જપતી ;
કદી કીધી પ્રીતી, પણ સરવથી છાતિ છપતી ;
ગુણી કે દુરગુણી જગમહિં ખરી પત્નિ ખપતી ;
વળી આત્મા જાતે, દુઃખ થકિ બહુ તેજ બગશે ;
પ્રિતીની નારીથી, સુતતણું નહીં મે'ણું ટળશે ?

વિશ્વાસદાસ—અરે ! તે વખતે માહારા ઉપર અજ્ઞાની વા-
દળતો આંધળો ઘેરાવો છવાઈ ગએલો, તેથી કાંઈ પણ
માણસની શીખામણુ માની શક્યો નહીં. આખરે વિદ્યા-
શંકર જેવા વિદ્વાન અને સંપૂર્ણ જ્ઞાની માણસનો
સમાગમ થયાથી સર્વ સમજાયું ! એનો ઉપકાર જન્મ

સુધી ભુલાનાર નથી ! એવા પરોપકારી ગ્રહરથોની રાખ્યા આ જંગમમાં ઘણીજ થોડી હશે. આજ કાલનાં ગુજરાતી વિદ્વાનો તો દ્રવ્ય મળેથી અભિમાની થઈ ગયા છે, એટલે પૈશાની લાલચ વિના માત્ર પરોપકારુથી ખીજાને ઉપદેશ કરે નહીં ? વળી તેઓ શિખામણ દે, પણ પોતેજ જાડે માર્ગે જતા હોય એટલે તેમાં અર્થ શો ?

ચતુરભદ્રની—પ્રાણુનાથ, આપનું કેહેવું ખરું છે, પણ બધા વિદ્વાનો અભિમાની કે જાડે માર્ગે જનારા હોતા નથી. હોય, જેને જેવો અનુભવ થાય તેવું તે બોલે છે. આપને માથે આદત પડી, અને તેટલામાં જ્ઞાની માણસનો ઉપદેશ થયો તેથીજ આવો લાભ પામ્યાછો. વાર, પૈસો કરણાશંકર તો બહુ ભણેલો હતો તે છતાં આવા સંકટમાં આવી પડ્યો, માટે તેને પણ દુર્જન મિત્રો હતા કે શું ?

વિલાસદાસ—ના, તેને કાંઈ દુર્જન મિત્રોથી સંકટ પડ્યું નથી. પણ પોતાની ન્હાની ઉમરમાં સારી અમલદારની નોકરી મળી તેના અભિમાનથી તેનું મન ચળી ગયું. એ ભણેલો ખરો, પણ શિખેલી વિદ્વાનો આડે માર્ગે ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. જીવાનીના ને નોકરીના અભિમાનથી પોતાનું મન સ્થિર ન રાખતાં તેણે જે કશું તેનો ખડ્ડો પણ મળ્યો છે ! હવે પછીના તરણ વિદ્વાનો, નોકરીના હિમાયતીયો અને દ્રવ્યવાન શેઠીયાઓ ! પરત્વીના દુઃખનો પુરો વિચાર કરી મારો અને કરો

જાણકરનો દાખલો જોશો તો તમે કદી ફસાશો નહીં.
પણ અરે! આપણામાંથી સુમાર્ગનો સુર્ય અરત થવા
બેઠો છે, તેથી તેમના મનમાં અસર થાય એવો ધ-
ણજ કઠણ છે? વળી ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા પણ
“પાપીમાંનાં રોગણાં” પ્રમાણે બીજાને ઉપદેશ કરે,
અને પોતે પરસ્ત્રીનું સુખ લઈ ઇશ્વરના અપ્રાધી
બનતા સાબળ્યા, એટલે ઉપાય શો! પ્રિયા! આ વા-
તોથી તું એમ સમજીશ નહીં, કે ‘હું મારું જ્ઞાન બ-
તાવું છું. દોષ પણ કામમાં પડીને તેમાંથી સારો નરસો
અનુભવ મળે ત્યારે જ બીજાનો ઉપદેશ લાગે છે.

ચતુરલક્ષ્મી—વાહ! આ સમયે આપનાં કે આપને ઉપદેશ
કરનારાનાં શાં વખાણ કરું!

વિલાસદાસ—મારા વખાણ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, પણ
પેલા વિદ્યાશંકરનો ઉપકાર માનવાનો છે. આપણે ઘણી
વાતો કરવાની છે, પણ હાલમાં મારે વિદ્યાશંકર પાસે
જવું છે, તેથી આવ્યા પછી નીચીંતપણે દુઃખની
વાતો કરીશું.

ચતુરલક્ષ્મી—(દિન સ્વરથી) પ્રાણનાથ, એવો ખરું. પણ—

ગીતિ.

વિયોગ અગ્ની ભારે, રીપુ થઈ મારું અંગ સર્વ બાળે;
આશ કરું શાન્તિની, આપ વિના એ દુઃખ કાણ ટાળે?
વિલાસદાસ—પ્રિયા હવે કાંઈ ચીંતા કરીશ નહીં. તું ખ-
ચીત માનજે કે હવે પછી તારા વિના બીજી સ્ત્રીયોને
માતા સમાન ગણીશ.

ચતુરસદ્ગમી—(હૃદયીને) આપના મનમાં તો માત્ર આજથીજ આવો નિશ્ચય થાય છે, પણ જે દિવસથી આપણા લગ્નની પવિત્ર ગાંઠ બંધાઈ તેજ દિવસથી મારો નિશ્ચય છે કે પતિ વીના બીજા પુરૂષો ગમે તેવા સુંદર કે ગુણવાન હોય તોપણ જામ્યાં જોવા માનું છું.

વીલાસદાસ—ઠીક છે, હું પાછો આવીશ ત્યારે બીજી વાતો સાંભળીશ. (એમ કહી જાય છે).

ચતુરસદ્ગમી—(હૃદયી) ધધ્ધરની ગતી અકળ છે, કોઈ પણ માણસને પરસ્પરી જાણેલું દુર્વ્યસન ખરા જ્ઞાની માણસના ઉપદેશ વિના મટતું નથી; અને તેવો ઉપદેશ પણ એકવાર સંપૂર્ણ દુઃખ દેખે છે, ત્યારેજ લાગે છે. વાહ, જગત કર્તા? આ સમયે તો—

રાગ પીલું, ગરબીનો તાલ.

‘અસો સખિયો હિસમિલ ગોપિયો બંધાબીનમે’ એ ચાલ.

બાળકિપર બહુ કશ્ચા કરી, તેં ઇશ પિતા;

ગમ વસ્તુ પામી આજ, જીવન નહિ વ્યર્થ જતાં.

પરનાર પ્રેમનો, અંધાપો પતિનોજ ગયો;

મતિ સુધરી તેની સર્વ, ખરો ઉપકાર થયો.

સુર, અસુર ભુલ્યા તો, એની ક્યાં મુને આશ હતી;

‘કેમ પતિ સુખ મળશે, એ આંતર દરનિશ થતી !

એકલિ તરફનીં દુઃખ થકી, પ્રભુ તું જાતા;

અબીથી બહુ દિન બળતાં, આજ થઈ શાતા.

આ કપા દ્રષ્ટિનો પાડ, ગરીબથી શો વળશે ?

બકતી વિષુ દેવું તહાર, ભગાર નહિ ટળશે.

માગુ મુખથી દિન વાણી એ, પ્રભુ તે આપો;
 પતિ દુખથી પીડિત, સો અખળાનાં દુઃખ કાપો.
 આકીનથી ધિરતા મુજ સમરાખી જે રે'સે;
 તે પાવત્રતાથી જાવ મુખ બાબ નહી ભેસે.
 તરણાવસ્થાના વિકાર, હે પ્રભુ! તું કરજો;
 દુખી અખળા વિનતી પ્રેમ ધરી મનમાં ધરજો.

હે ક્યાળ પ્રભાતમા! તારી જોશાનો પાર પામવાને બ્ર-
 હ્દેવ પણ સર્ગ્ય નથી? દેશીબહેનો! તરણાવસ્થામાં
 વિવિધ પ્રકારના ઉપત્ત થતા વિકારોને દુર કરવા માટે
 મને ગરી પ્રિય સખિ સરસ્વતીએ પોતાના ખરા સ્નેહથી
 જે પાવત્ર ઉપદેશ કરેલો તે આજે સંપૂર્ણ સુખદાઇ થયો
 છે. મ્હારી બહાલી સખી! તરણ બાળકી માને રાદાકાળ
 તારા જેવી સદ પાત્ર સખીયોથી સ્નેહ કરવો ઘટે છે.
 (એમ કહી જાય છે).

પુરુષક કરંતાની પ્રાર્થના.

એ હાલ હુવા માલ મુજે એ ગજલનો રાગ તથા તાલ,
 મમ માત મહાકાળી, નજર આમ કર જાય;
 દુખ દાસ કેરાંટાળવા, તું આવ્ય કરી ત્વરા, મમ ટેક.
 પુર વાણી ગરિબ બણી, મે'ર પ્રેમસ્થની થેજે;
 ઉદ્યોગ ઉત્ત વધી, વ્યભીચાર દુર જળે;
 સરખી સદા સુધર્મી '૧, હજા ફરજળે. મમ ૧
 સુનિતીથી આ રાજ્યનો, વિસ્તાર જામળે;
 રાજ પ્રજાનાં વિદ્ધ, સર્વ નાશ પામળે;
 ચીર કાળાકર્તીથી "શિયાળ", રાજ્ય ભોગવે. મમ ૨
 દીન પ્રજા દુઃખ દળે, એવી નટપને દે મત્તી;

શિરછત્ર કવિઓ રાજ્યવાશી, લાભ હ્યો' અતિ ;
 પરનાર પ્રેમી જનને, નથી કેમ કોપતી ? મમ ૩
 સ્વતંત્ર વિચારી જનો, બહુ ઘેર ભટકતા ;
 આશ્રય વિના નિરાશ બની, સ્થીર બેસતા ;
 પરિણામે સર્વ આશ તજી, ધાય છે છતા. મમ ૪
 મતિ મુઠ તદ્દપિ વગથો કરી, શ્રેષ્ઠ તો થતા ;
 અન્યત્ર સુઘ પોષણાર્થે, પોક મુકતા !
 આ, શો, એ ચમત્કાર દેવી ? કોન સમજતા ! મમ ૫
 ગર્વો, કપણુ, મદાંધીને, વિષયાભિલાશી જે ;
 નહિ રાજ્ય ભક્ત પ્રભુ, પ્રેમ રહિત હોય તે ;
 કર નાશ દેવી એવા હશે, અમલદાર તે. મમ ૬
 પાપીષ્ઠ ત્રાસદાયી, નરો, ને અસુર હણ્યા ;
 જન દોષ ક્ષમા કરીને, સૌ પુત્રસમ ગણ્યા ;
 પ્રેમેથી કાર્ય કરવા તે, રાખી વહીં મથ્યા. મમ ૭
 આ યુગ વિશે તું નેજ, રાસદાયી જાણેતા ;
 દુઃખ સમય નષ્ટ થાય, એવું મન માણતા ;
 છે શ્રેષ્ઠ તારી ભક્તિ ; એમ સૌ વખાણતા. મમ ૮
 શૂરદયથી બહુ દિન હારી, સેવના કરી ;
 શૂખ આપવાની વાન, દેવી તે' ન મન ધરી !
 બહુ જન્મના સેવકતણા તું, દોષ સે' હરી. મમ ૯
 તું જિવિણ સર્વની હવે, મમ આશ ટાળજે ;
 ભક્તો અને દુષ્ટો બણી, તું પુર બાળજે ;
 વિનંતિતું જવાઈહર સમુ, આ બદ્ધ પાળજે. મમ ૧૦

સમાપ્ત.

शुद्धी चम.

पत्र.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
४	४	निःसंक्षय	निःसंक्षय.
२२	७	पुत्रे	पुत्रो
२६	८	आवता	आवर्ता
४०	१६	कामांड	कामांध
४८	१७	शङ्कापथु	शङ्कापुपथु
५१	२४	नर	नरा
५६	१०	देवा	देवाने
५६	३	कृद्गो	कृद्गो
६४	१२	तकार	छपड
६६	१२	तेने	तेछे
७१	११	ते	ते'
७५	६	पडये।	पडीये।
८७	४	सर्वने	सर्वने
६६	७	छडांछडा	छडांछडा
६८	१	तान्	योताना
१०३	५	रीतो।	रीते
१०३	१३		

यस्यानाम्नेवकामस्यसंगमंदर्शनंविनाः
तासांताद्रकसगमंप्राप्यकेनमुजंतिजंतव

१०४	१२	कक्ष'भ	कक्ष'क
"	२१	इरवाशे	इराशे
१०५	१३	माती	माती
"	१६	इगनी	माती
"	१८	यस्यति	पस्यति
११५	८	विश्रमा	विभ्रमा
११६	१३	तीने	रीते
११७	४	भुर्भ	भु'भ
१२०	१२	कार्यण्य	कार्यण्य
१२६	१६	करण्यायी	करण्याये'
१२८	३	सादी	प्रसादी
१३०	२	आप्पी	आप्पी
"	५	कृष्टर	कान्तर
"	११	विसरथा	विसरथा२

નમ્રતા પુર્વક માર્થના.

આશ્રયદાના અદ્વિત્યોને વિનંતી કરવાની કે અવકાશને વખતે લખેલા પુસ્તકોમાંથી હાલમાં નીચેનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર છે.

“વિનયસેન” એક દુઃખ પરીણામી અસરકારક ગાંઠા. કદ અઢીસેં હપરાંત પૃષ્ઠનું, આ પુસ્તકમાં એક ગુપ્ત રાતે બોલનારી ભાષાનો પણ સમાવેશ છે, અને દુઃખ વખતે કેમ વર્તવું તેનો પણ સંપૂર્ણ હિવાલ છે. અગાઉ આહક થનાર પાસેથી ૩. ૧) પાછળથી ૩. ૧ અને પંદર રૂપીયાની અનંદરતા પગારદાર પાસેથી ખાર આના. ટપાલ ખર્ચ બુદ્ધ છે.

નાટક અને ગાયનના ક્ષેત્રીન અદ્વિત્યો માટે ‘સંગીત રાધાવિલાસ તથા સંગીત સુભદ્રા હરણ’ નાટક, અગાઉ આહક થનાર પાસેથી રાધાવિલાસના ચાર આના અને સુભદ્રા હરણના આઠ આના આપવા ઠરાવ્યા છે.

આ ‘પરસ્મી મોહ દુઃખદર્શન’ નાટકનું મરાઠી નાપાંતર પણ પ્રસિદ્ધ કરવાનો વિચાર છે. અગાઉથી આઠ આના પાછળથી દસ આના.

ઉપલાં પુસ્તકોને પ્રથમ ત્રણસેં આહકોનો કે તેની છપામણી પુસ્તો આશ્રય મળશે એટલે તુરતા તુરત બાહ્ય પાડવામાં આવશે. આહક થનારા અદ્વિત્યોએ નીચે સહી કરનાર તરફ અગર ‘અમદાવાદ સમાચાર’ છાપખાનામાં પોતાનાં નામો નોંધાવવાં. નાટકો કાગળ લેવામાં નહીં આવે.

વડોદરા) ઝવેરીલાલ ધનસુખરામ દીક્ષીત.
સુભતાનંપુરા.) કર્તી.

